

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЯЦЬКІВ МАРІЯ ЮРІЇВНА

УДК 811.161.2'373.7+81'282.2:821.161.2(477.87)"20"

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФРАЗЕОЛОГІЯ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ ЗАКАРПАТОУКРАЇНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ ТА ДМИТРА КЕШЕЛІ:
ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

10.02.01 – українська мова

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____Яцьків М. Ю.

Науковий керівник – **Венжинович Наталія Федорівна,**
доктор філологічних наук, доцент

Ужгород – 2021

АНОТАЦІЯ

Яцьків М. Ю. Фразеологія художньої прози закарпатоукраїнських письменників Мирослава Дочинця та Дмитра Кешелі: лінгвокультурологічний аспект. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 «Українська мова». – Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України, Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» Міністерства освіти і науки України, Івано-Франківськ, 2021.

Дисертація присвячена вивченню фразеології художньої прози закарпатоукраїнських письменників Мирослава Дочинця та Дмитра Кешелі у лінгвокультурологічному аспекті. У науковій роботі *вперше* комплексно проаналізовано фраземне багатство художніх творів найбільш знаних представників закарпатоукраїнської прози.

Опрацьовано теоретичні джерела, що стосуються фразеології загалом, розглянуто найвідоміші класифікації фразеологізмів. Охарактеризовано лінгвокультурологічний та лінгвокогнітивний напрями фразеології. Описано теоретичні засади вивчення діалектної фразеології та історію дослідження закарпатоукраїнської фразеології. Проаналізовано найвагоміші лінгвокультурологічні особливості фразем, зафіксованих у художніх творах закарпатоукраїнських письменників М. Дочинця та Д. Кешелі.

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою ґрунтовних досліджень, присвячених студіюванню художньої мови закарпатоукраїнських прозаїків М. Дочинця та Д. Кешелі, недостатнім розробленням в українському мовознавстві питань, пов'язаних із вивченням індивідуально-авторського фразеовживання, посиленням в україністиці інтересу до діалектної (ареальної) фразеології української мови, а також подальшим опрацюванням питань діалектної фраземіки, яка є важливим складником мовної картини світу. Саме діалектна фраземіка найкраще відтворює суспільний досвід, звичаї, обряди,

особливості менталітету мовців, які проживають на тій чи іншій території.

Для аналізу фразем була розроблена спеціальна методика. Відібраний фактичний матеріал опрацьовано за допомогою описового методу для виділення тематичних груп фразем, художніх прийомів, виокремлення традиційних, трансформованих, загальноновживаних (не зафіксованих у словниках) та авторських художніх фразем. Метод контекстуального аналізу використано для з'ясування функціональних і стилістичних можливостей фразем у прозових творах Мирослава Дочинця та Дмитра Кешелі. Описовий метод уможливив теоретичне узагальнення результатів дослідження, систематизацію дібраного матеріалу. Для уточнення семантики фразем використано метод компонентного аналізу. Домінантні спільні та індивідуальні ознаки функціонування фразем у художніх творах письменників встановлено прийомом порівняння. Для встановлення частотності вживання традиційних, трансформованих, загальноновживаних (не зафіксованих у словниках) та авторських художніх фразем застосовано кількісні підрахунки.

У матеріалі дослідження виокремлено 3745 фразем, із яких: 876 – зафіксовано у фразеологічних словниках (із них: 464 – традиційні (загальнонаціональні), 412 – трансформовані (32 – інше значення)); 2869 – не зафіксовані у словниках (із них: 807 – загальноновживані (не зафіксовані у словниках), 2062 – авторські художні фраземи). Фраземи представлено в 12 тематичних групах. У роботі також докладно описано найбільш репрезентативні тематичні групи традиційних (загальнонаціональних), трансформованих, загальноновживаних (не зафіксованих словниках), авторських художніх фразем, зафіксованих у прозових творах М. Дочинця та Д. Кешелі. Досліджено розвиток фразеологічного значення, що дало змогу встановити, як їхні універсальні закономірності, так і суто національну (регіональну) специфіку.

Найбільш поширеними тематичними групами в художніх творах М. Дочинця виявилися фраземи (традиційні, трансформовані, загальнонародні, авторські художні фраземи) на позначення: дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим; якості, ознаки, стану предмета,

явища, дії; характеристики, властивості та якості особи / неособи; фізично-емоційного стану особи; мовленнєвої та мисленнєвої діяльності.

У художніх творах Д. Кешелі найтиповішими тематичними групами виявилися фраземи (традиційні, трансформовані, загальнонародні, авторські художні фраземи) на позначення: дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим; якості, ознаки, стану предмета, явища, дії; фізично-емоційного стану особи; характеристики, властивості та якості особи / неособи; лайливих слів, прокльонів та іронії.

Фраземи, зафіксовані в художніх творах, мають яскраве експресивно-емоційне та оцінне забарвлення, вони надають тексту образності. Вони виразно та влучно характеризують ознаки, дії, які можна застосувати до багатьох конкретних фактів мовлення. Мовний стиль творів – феномен, результат невтомної творчої діяльності письменників.

У процесі дослідження з'ясовано, що мовлення персонажів у творах густо насичене фраземами. М. Дочинець і Д. Кешеля, описуючи життя і побут закарпатців, їх місце у суспільстві, міжособистісні стосунки, риси характеру, поведінку, вид діяльності, використовують фраземи різних тематичних груп та різної структури. Їх майстерність виявляється як у відборі фразем, оновленні й розширенні фраземних контекстів і зв'язків, у влучному відчутті семантико-стилістичних особливостей традиційних фразем, так і у створенні нових авторських художніх одиниць, які становлять основну рису їхнього ідіостилу та поповнюють фразеологічний склад діалектної та української літературної мови. М. Дочинець та Д. Кешеля вдало трансформували стійкі сполучення, органічно вплітаючи в них особливості рідного їм говору. Характеризуючи персонажів чи їхній стан, майстри художнього слова часто використовують компаративні фраземи, вживання яких допомогло їм відтворити колорит рідного краю, розкрити характери, позитивні та негативні вчинки героїв, фізичний та емоційний стан персонажів, яскраво та оригінально відобразити їхнє живе мовлення.

В обох авторів трапляються фраземи, що містять у своєму складі назви тварин. За допомогою цих назв автори, приписуючи людям характерні риси,

властиві тваринам, зуміли розкрити характери героїв, їхню поведінку, дії, показати фізичний та емоційний стан. Спільним у письменників є і часте використання соматизмів у фраземах. Майже в кожній тематичній групі наявні мовні одиниці, до складу яких входять назви частин тіла людини. Фраземи з соматичним компонентом, зафіксовані у прозі М. Дочинця та Д. Кешелі, відтворюють внутрішній світ людини, її зовнішність, властиві їй риси характеру, розумові здібності, дії, поведінка. Такі фраземи віддзеркалюють об'єктивні та суб'єктивні реалії світу, у центрі якого знаходиться людина у всіх своїх виявах.

Унаслідок проведеного дослідження доходимо висновку, що фраземи, функціонуючи в художніх творах, виконують важливу інтенсифікаційну роль, зокрема, виступають виразними репрезентантами традицій, звичаїв, побутових реалій, характерних для закарпатців. Авторські видозміни (структурні, образно-сміслові) значною мірою розширюють функціональне поле таких висловів, а також є виявами авторських ідіостилів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в можливості використання їх для написання наукових праць із фразеології в контексті новітніх лінгвістичних парадигм, а також під час читання лекцій для студентів й аспірантів із лексикології, фразеології та стилістики української літературної мови, на спецкурсах і спецсемінарах із лінгвокогнітивної концептології та лінгвокультурології тощо. Зібраний та проаналізований у дисертації емпіричний матеріал може бути покладений в основу укладання словника фразеологізмів досліджуваних творів закарпатоукраїнських письменників із відповідними лінгвокультурологічними коментарями.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у поглибленому вивченні традиційних, трансформованих та авторських художніх фразем у прозових творах М. Дочинця та Д. Кешелі, а також інших закарпатоукраїнських письменників.

Ключові слова: фразеологія, фразема, авторська художня фразема, фразеологізм, фразеологічна одиниця, лінгвокультурологія, мовна картина світу, діалектна фразеологія, закарпатоукраїнські письменники М. Дочинець, Д. Кешеля.

SUMMARY

Yatskiv M. Yu. Phraseology of the fiction of Transcarpathian Ukrainian writers Myroslav Dochynets and Dmytro Keshelia: linguo-cultural aspect. Qualifying scientific work on the manuscript rights.

The dissertation for a candidate's degree in philology, speciality 10.02.01 – the Ukrainian Language. – Uzhhorod National University, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, 2021.

The dissertation outlines the study of phrasemes of the Transcarpathian Ukrainian writers Myroslav Dochynets and Dmytro Keshelia. *For the first time* the phraseological richness of works of art by the best of well-known representatives of this period Myroslav Dochynets and Dmytro Keshelia has been comprehensively analyzed in it.

The most significant sources pertaining to phraseology in general have been worked up, and the best known classifications of phraseologisms have been considered. Linguistic, cognitive and linguoculturological trends of phraseology have been characterized. Theoretical principles of studying dialect phraseology and the history of research of the Transcarpathian Ukrainian phraseology investigation have been described. The most significant and cultural peculiarities have been analyzed.

The relevance of the research theme is stipulated by the need for further elaboration of issues pertaining to dialect phraseology, which is an important constituent of the language world model and insufficient treatment of issues related to the study of individual author phraseology in Ukrainian linguistics as well as substantial research based on the investigation of the belles-lettres of the above mentioned of the artistic language of these Transcarpathian Ukrainian writers. It is dialect phraseology that best of all indicates the social experience, customs, rituals, peculiarities of speakers' mentality who live on this or that territory.

Special technique has been developed for the analysis of the phrases. The selected factual material has been processed by means of a descriptive method to distinguish phraseological thematic groups, artistic modes, the selection of general language, transformed and individual author phraseological units.

The method of contextual analysis has been used to ascertain functional and

stylistic possibilities of phrases in the prose of Myroslav Dochynets and Dmytro Keshelia. The descriptive method made it possible to generalize theoretically the results of the study and systematize the selected material. The method of component analysis has been used for making more precise the meaning of the phrases. Dominant common and individual signs of phraseology functioning in belles-lettres works of the Transcarpathian Ukrainian writers has been ascertained by means of the confrontation method. For revealing the frequency of occurrence of generally accepted language, individual author phrases and transformed phraseological units the quantitative analysis has been applied.

3745 phraseological units have been fixed in the empirical material out of which: 876 have been extracted from the dictionaries (464 – traditional, 412 – transformed (32 – with other meaning)); 2869 – non-fixed in the dictionaries (807 – common, 2062 – individual author). The phraseological units are represented in 12 thematic groups. The most typical individual author phrases and non-fixed phrasemes in the dictionaries have been described in detail. The development of phraseological meaning has also been under investigation enabling the ascertainment of both their universal regularities and exclusively national (regional) peculiarity.

The most widespread thematic groups in M. Dochynets' works of art were found out to be: activities, deeds, the behaviour of a human being, actions in relations with anybody or anything; quality, sign, the condition of an object or phenomenon, the characteristic, properties and personal qualities, physical and emotional state of an individual; designation of speech and mental operations.

In D. Keshelia's works of art the most typical thematic groups of phrases found out to be: activities, deeds, the behaviour of a human being, actions in relations with anybody or anything; quality, sign, the condition of an object, phenomenon or operation; physical and emotional state of an individual; the characteristic, properties and personal qualities; designation of speech and mental operations; abusive words.

Phraseological units fixed in works of art have a vivid expressive, emotional and estimative colouring, they lend picturesqueness to the text. Phrases characterize the signs, actions expressively and aptly, which can be applied to many concrete facts of

speech. The speech style of the works is a phenomenon, the result of the untiring, creative activity of the writers.

In the process of the study it has been ascertained that characters' speech is thickly saturated with phrases. Describing personages and their state, the writers also often use comparative phrases. The use of phrases helped the writers to reproduce the colouring of the native land, to reveal tempers, positive and negative deeds of the characters, physical and emotional state of the personages, vividly and originally reproduce their spoken tongue.

As a result of the study carried out a conclusion is drawn that phrases, functioning in works of art, play an important intensifying part in particular, appear as expressive representatives of traditions, customs, conditions of life, typical of the Transcarpathian people. The author modifications (structural, figurative and significative) largely extend the functional domain of such expressions.

The practical significance of the results obtained consists in the possibility of using for writing research works in phraseology in the context of the recent linguistic paradigms, as well as in delivering lectures in lexicology, phraseology and stylistics for the students and post-graduates, in special courses and special seminars in linguistic and cognitive conceptology, linguistic culturology, etc. The collected and analyzed empirical material in the dissertation may be set as principle of compiling the dictionary of phraseologisms selected from the works of the Transcarpathian Ukrainian writers with appropriate linguistic and culturological comments.

The prospects of further studies is perceived in a more profound and extensive investigation of individual author phraseological units in new works of art by Myroslav Dochynets and Dmytro Keshelia, as well as other Transcarpathian Ukrainian writers.

Key words: phraseology, phrase, the author's fiction phrase, phraseologism, phraseological unit, linguistic culturology, the language world model, dialectal phraseology, Transcarpathian Ukrainian writers M. Dochynets and D. Keshelia.

Список публікацій здобувача за темою дисертації
Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати
дисертації:

1. Яцьків М. Ю. Фразеологічна картина світу в романі Мирослава Дочинця «Вічник». *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 38. С. 386–391.

2. Яцьків М. Ю. Семантичні особливості компаративних фразем у романі Мирослава Дочинця «Горянин». *Лінгвістичні дослідження* : збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків, 2016. Вип. 41. С. 145–149.

3. Яцьків М. Ю. Лінгвокультурна специфіка фразеологізмів української мови (на матеріалі роману Мирослава Дочинця «Криничар»). *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах* : збірник наукових праць. Київ, 2016. Вип. 33. С. 198–207.

4. Яцьків М. Ю. Відтворення ментальних особливостей українців у фраземіці творів Мирослава Дочинця. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Ужгород, 2019. Вип. 2 (42). С. 130–136.

5. Яцьків М. Ю. Фраземи на позначення мовленнєвої та мисленнєвої діяльності у творах Мирослава Дочинця. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Ужгород, 2020. Вип. 1 (43). С. 313–317.

Наукові праці, опубліковані в закордонних виданнях:

6. Яцьків М. Фразеологічні одиниці на позначення емоційного стану людини у прозових творах Дмитра Кешелі. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 5 (33) vol. 1. Р. 54–59.

7. Венжинович Н. Ф., Яцьків М. Ю. Фразеологізми на позначення мовленнєвої діяльності у романі М. Дочинця «Вічник». *Славянские лингвокультуры в пространственном и временном континууме* : сборник научных статей / редкол.: Е. В. Ничипорчик (гл. ред.). Гомель, 2019. С. 173–176.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Яцьків М. Ю. Здобутки сучасної української фразеології у контексті новітніх парадигм лінгвістичних досліджень. *Міжнародний науковий вісник* : збірник наукових статей за матеріалами XXVII Міжнародної науково-практичної конференції, Ужгород – Будапешт, 26-29 листопада 2013 року / ред. кол.: В. І. Смоланка (голова), І. В. Артьомов та ін. Ужгород, 2014. Вип. 8 (27). С. 256–262.

9. Яцьків М. Ю. Фраземіка творів Дмитра Кешелі: тематико-ідеографічний аспект. *Студії з філології та журналістики* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів та аспірантів «Актуальні проблеми філології та журналістики» (Ужгород, 10–11 квітня 2014 р.). Ужгород, 2014. Вип. 2. С. 231–236.

10. Яцьків М. Ю. Компаративні фразеологізми у творчості закарпатоукраїнського письменника Дмитра Кешелі (на матеріалі твору «Не приймайте, небеса, пусті людські слова»). *Актуальні питання розвитку філологічних наук у XXI ст.* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 16–17 травня 2014 року). Одеса, 2014. С. 14–17.

11. Яцьків М. Ю. Фразеологічна картина світу як наукова модель. *Студії з філології та журналістики* : збірник наукових праць / редкол.: В. В. Барчан, Л. О. Белей, Н. Ф. Венжинович (відп. ред.) та ін. Ужгород, 2016. Вип. 4. С. 228–230.

12. Яцьків М. Ю. Фраземіка роману Мирослава Дочинця «Світован. Штудії під небесним шатром» у лінгвокультурологічному та лінгвокогнітивному висвітленні. *Студії з філології та журналістики* : збірник наукових праць / міжнар. редкол.: М. Вашичек, Н. Венжинович (відп. ред.), М. Горди та ін. Ужгород, 2018. Вип. 5. С. 301–304.

13. Яцьків М. Ю. Фразеологічні одиниці на позначення мовленнєвої діяльності у художніх творах Дмитра Кешелі. *Студії з філології та журналістики* : збірник наукових праць / міжнар. редкол.: М. Вашичек, Н. Венжинович (відп. ред.), М. Горди та ін. Ужгород, 2020. Вип. 6. С. 105–109.

Наукові праці, які індексуються в наукометричній базі IndexCopernicus та додатково відображають наукові результати дисертації:

14. Яцьків М. Ю. Фразеологічні одиниці в романі Мирослава Дочинця «Лис. Віднайдення загублених слідів»: семантика, особливості функціонування. *Типологія та функції мовних одиниць* : науковий журнал / редкол.: Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін. Луцьк, 2015. № 1 (3). С. 251–261.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	13
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ.....	30
1.1 Основні етапи вивчення фразеології.....	30
1.2 Типологічні ознаки фразеологічних одиниць.....	35
1.3 Класифікація фразеологізмів у контексті сучасних досліджень.....	43
1.4 Лінгвокультурологічний та лінгвокогнітивний напрями вивчення фразеології	51
1.5 Основні аспекти вивчення діалектної фразеології.....	63
РОЗДІЛ 2. ФРАЗЕОЛОГІЧНА КАРТИНА СВІТУ У ТВОРЧОСТІ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ	78
2.1 Традиційна фраземіка художніх творів М. Дочинця	79
2.2 Авторські трансформації традиційних фразем у прозових творах М. Дочинця.....	93
2.3 Загальновживані фраземи у художніх творах М. Дочинця, не зафіксовані у словниках	108
2.4 Авторські художні фраземи у прозових творах М. Дочинця.....	117
РОЗДІЛ 3. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕМ У ТВОРАХ ДМИТРА КЕШЕЛІ	143
3.1 Традиційна фраземіка прозових творів Д. Кешелі.....	144
3.2 Авторські трансформації традиційних фразем у художніх творах Д. Кешелі.....	156
3.3 Загальновживані фраземи у прозових творах Д. Кешелі, не зафіксовані у словниках.....	170
3.4 Авторські художні фраземи у творах Д. Кешелі	181
ВИСНОВКИ.....	207
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	213
ДОДАТКИ	234

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Гуйванюк – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк.
Чернівці : Рута, 2005. 688 с.

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / уклад.:
В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наукова думка, 2003. 1104 с.

Сабадош – Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця
Хустського району. Ужгород : Ліра, 2008. 480 с.

Тс – так само.

Ужченко – Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник
української мови. Київ : Освіта, 1998. 224 с.

УМЕ – Українська мова : Енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія
ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / уклад.:
В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наукова думка, 1993. 984 с.

Дочинець М. І. Булава і серце: великі романи великих людей. Мукачево :
Карпат. вежа, 2012. 128 с.:

Ягода – Ягода мандрагори

Адольф – Адольф і Єва

Приборкання – Приборкання лева, або Війна і мир сердець

Король – «Голий» король

Формула – Формула кохання

Булава – Булава і серце

Алеї – Алеї втраченого раю

Вічник – Дочинець М. І. Вічник. Сповідь на перевалі духу. Мукачево :
Карпат. вежа, 2013. 280 с.

Горянин – Дочинець М. І. Горянин. Води Господніх русел : роман.
Мукачево : Карпат. вежа, 2013. 312 с.

Дочинець М. І. Дорога в небо – до людей. Історії чоловіків, які витримали.
Мукачево : Карпат. вежа, 2011. 276 с.:

Молодий – Молодий чоловік з Назарета

Сльоза – Сльоза мільйонера

Геній – Геній з Мукачева

Вуйко – Гадячий вуйко

Дорога – Дорога в небо – до людей

Американська – Американська мрія з нашим присмаком

Бомж – Бомж із Парижа

Володин – Володин первоспів

Модерний – Модерний українець

Газда – Газда кам'яного поля

Осінь – Осінь патріарха

Колотуша – Як Колотуша світом колотив

Мелодія – Мелодія довгої ночі

Конструктор – Конструктор плоті

Се ля ві – Се ля ві, мес'є Мегела...

Каменяр – Каменяр з вулиці Піонерської

Похід – Похід у молодість

Лис – Дочинець М. І. Лис. Віднайдення загублених слідів : роман. Мукачево : Карпат. вежа, 2013. 288 с.

Дочинець М. І. Місячна роса. Краплини земного й небесного. Мукачево : Карпат. вежа, 2012. 176 с.:

Афоризми – Афоризми

Окришини – Окришини життя

Мініатюри – Мініатюри

Дочинець М. І. Руки і Душа. Історії жінок, які перемогли. Мукачево : Карпат. вежа, 2014. 172 с.

Уроки – Уроки її любові

Аристократка – Остання аристократка

Сестра – Сестра Лавренція

Куполи – Куполи любові

Історія – Історія Льолі

Ангел – Чорний ангел

Гра – Гра в ляльки

Виноградарка – Виноградарка

Струни – Струни долі

Сім кольорів – Сім кольорів Сіми

Ціна – Ціна чужого гріха

Світильник слова – Дочинець М. І. Світильник слова. Книга життя. Життя книги. Мукачево : Карпат. вежа, 2013. 212 с.

Кешеля Д. М. А земля таки крутиться. Ужгород : Карпати, 1985. 272 с.:

Прелюдія – Прелюдія нового року

Мицько – Мицько і Солов'їха

Краплини – Дві краплини смутку

Осінь з очима селянки – Осінь з очима селянки

Земля – А Земля таки курутиться

Кешеля Д. М. Державна копоня, або Листи до пана Президента. Ужгород, 1993. 64 с.:

Гратуляція – Гратуляція

Жінчовка – Ядерна жінчовка

Ряндяші – Ряндяші

Шалабойдики – Шалабойдики

Копоня – Державна копоня

Кешеля Д. М. Колиска сонця : оповідання, повість. Ужгород : Карпати, 1982. 128 с.:

Терну – Чуєш – терну боляче

По трьох тижнях – По трьох тижнях од війни

Каштани – Каштани світять весною

Забіліли сніги – Забіліли сніги, заболіли

Усі земні дороги – Усі земні дороги

Кешеля Д. М. Політ співочого каміння. Трилогія з народного життя. Ужгород : Карпати, 2012. 496 с.:

Чим би не бавилися пани, лем би не було війни!:

- Збийвіч – Збийвіч, або ж Кіна не буде
- Не приймайте, небеса – Не приймайте, небеса, пусті людські словеса
- Чим би не бавилися пани – Чим би не бавилися пани, лем би не було війни!

Видіння зрячої води – Видіння зрячої води, або ж дурний Іван стріляє, а Богонько кулі направляє

Політ співочого каміння – Політ співочого каміння, або не кажи «гоп!», доки не проскочиш Чоп!

ВСТУП

Фразеологія – відносно молода наука, яка продовжує розвиватися і постійно привертає увагу мовознавців. Теоретичні дослідження фразеології охоплюють широке коло проблем у сучасній лінгвістиці.

Нині в українському мовознавстві помітно зросла увага до системного аналізу діалектної фразеології, який дає змогу дослідити активні процеси в говірковому мовленні, установити зв'язки між матеріальним світом і духовною культурою. Однією з актуальних проблем української діалектології залишається дослідження фразеологічної системи.

Закарпаття – унікальний етнокультурний регіон, який упродовж багатьох віків був відірваний від споконвічних українських земель, перебуваючи у складі інших держав. Українська мова на цій території завжди перепліталася з угорською, словацькою, румунською, чеською мовами. Географічне й геополітичне розташування Закарпаття, особливості заселення, історичні умови, різновиди занять витворили унікальний колорит, що яскраво відбився і в мовленні закарпатців, насиченому фразеологічними висловами.

Одним із важливих завдань української фразеології залишається й дотепер вивчення фраземіки в художніх творах письменників. Надзвичайно актуальною є діалектна фразеологія в мові художніх прозових текстів, адже саме в них актуалізуються словникові надбання української традиційної фразеології та служать засобом фіксації багатьох мовних явищ, поширених лише на території певного регіону, допомагають виявити загальнонародне та місцеве, з'ясувати семантичні та граматичні особливості власне діалектних фразеологізмів.

Функціонування фразеологічних одиниць у художніх текстах та проблематику «мова (фразеологія) і національна культура» досліджували В. Білоноженко, О. Важеніна, Н. Венжинович, І. Гнатюк, Т. Григоренко, Л. Даниленко, С. Денисенко, О. Дехтярьова, Т. Євтушина, В. Жайворонок, Т. Здіховська, В. Коваль, М. Коломієць, В. Кононенко, Є. Коноплянко, Н. Мазур, Л. Мельник, В. Папіш, Ю. Прадід, Л. Скрипник, Д. Ужченко, В. Ужченко, Н. Хома та ін. Однак мовознавці переважно зосереджують свою увагу на

структурно-семантичних, функціонально-стилістичних, фразеотвірних, зіставних аспектах дослідження фразеологізмів художніх творів Т. Шевченка, М. Коцюбинського, М. Стельмаха, О. Вишні, О. Довженка, М. Рильського, О. Гончара, П. Загребельного, І. Чендея та ін. Важливими для наукового аналізу є фразеологізми, які відображають народні традиції, звичаї та обряди того чи іншого народу, історичні факти його життя. Н. Хома слушно зазначає, що фразеологія кожного народу виражає його ментальність, образність і спосіб мислення, а тому вона характеризується значною стабільністю [209, с. 411–413]. Саме художній текст виступає певною моделлю світу і «є невичерпним джерелом інформації про культурно-історичний досвід народу, конденсатом культурної пам'яті (традиції), яка відклалася у свідомості народу. Саме фразеологічний рівень художнього твору є тим акумулятивним центром, який здійснює широкий зв'язок мовних явищ із культурою певного етносоціуму. Оскільки у фразеологічних одиницях найповніше відображається специфіка світобачення і культури, саме тут постає людина з її емоціями, почуттями, внутрішнім світом» [78, с. 39].

Фразеологізми збагачують літературну мову новими виражальними засобами. Дослідження національної та культурної своєрідності фразеологічних одиниць свідчить, що саме фразеологія мови художніх текстів є носієм різноманітної країнознавчої, етнокультурної інформації. Будь-який фразеологізм, на думку В. Маслової, – «це текст, тобто зберігач культурної інформації. Саме текст безпосередньо має зв'язок із культурою, бо він пронизаний безліччю культурних кодів, саме текст зберігає інформацію про історію, етнографію, національну психологію, національну поведінку, тобто про все, що складає зміст культури» [126, с. 87] (переклад наш. – М. Я.).

Саме у фразеологізмах носії мови відображають особливе бачення світу, ту чи іншу ситуацію. Фраземи використовують для того, щоб описувати навколишнє середовище, довкілля, інтерпретувати, оцінювати і висловлювати суб'єктивне ставлення до всього, що нас оточує.

Фразеологічні одиниці мають образно-символічну основу та відображають

позамовну дійсність. Вивчення фразем у мові окремого письменника, зокрема в лінгвокультурному напрямі, дає нам можливість виявити специфічні риси мовної картини світу української нації, окремого соціуму, життя якого зумовлене особливостями світосприйняття, системою моральних цінностей, норм і принципів виховання, а також простежити вияви ідіостилів письменників.

Місце фразеологічних одиниць у мові окремих письменників, певних літературних жанрів та стилів досліджували у своїх працях багато українських мовознавців, а саме: Л. Авксентьев [1], Н. Венжинович [27; 30; 31; 32; 33; 34; 35; 36], О. Дехтярьова [62], Л. Добржанська [65], Т. Євтушина [78], Т. Здіховська [84], Б. Коваленко [96], В. Кононенко [103], Ю. Кохан [108], М. Лесюк, Ю. Попойлик [122], А. Мойсієнко [134; 135], В. Папіш [149], П. Плющ [152], М. Скаб, М. Скаб [175], Н. Скиба [176] та ін. Однак актуальними залишаються проблеми, пов'язані з вивченням індивідуально-авторського фразеовживання.

В. Кононенко слушно зауважує, що «українське письменство активно включилося в загальнонаціональний процес оновлення літературної мови за рахунок як залучених питомих мовних елементів, які вважалися застарілими, так і оновлення лексики новотворами на ґрунті мовотворчості, частково шляхом запозичень. Паралельно відбувається збагачення мовностилістичної системи завдяки розширенню метафоричного слововживання, подолання виявів стандартизованого мовлення, включення нових засобів та ідіостильового розмаїття» [105, с. 7]. Українське красне письменство втрачає риси традиційної народницької літератури; утверджується новостиль; автори вдаються до мовно-естетичного експериментування, зокрема до включення елементів модерністського та постмодерністського дискурсу; йде процес трансформації клішованих образних засобів; простежується прагнення засвідчити ідіостильову несхожість, своєрідність художнього мовомислення [105, с. 134].

Г. Морараш дає таке визначення художнього стилю: це «один із різновидів літературної мови, що відтворює дійсність через конкретні чуттєві образи, через мовну картину світу письменника, як передбачає зв'язок між тим, хто створює художній світ, і тим, хто його сприймає. Саме цей стиль, об'єднуючи мовні жанри

художньої літератури (поезію, драму, прозу), а також усі індивідуально-авторські художні стилі, становить певне узагальнення щодо прийомів і засобів створення художньої образності, обслуговує духовно-естетичну сферу життя народу», яке частково взяте з УМЕ [див: 138, с. 30].

В українській лінгвістиці існують розбіжності щодо понять *ідіостиль* та *ідіолект*. Деякі вчені ототожнюють ці поняття, дехто вважає, що їх у жодному разі не можна ототожнювати. «Ідіостиль – індивідуальний стиль, у якому виразні марковані засоби мови утворюють певну систему; ідіолект – мовна практика окремого носія мови; сукупність формальних і стилістичних ознак, що вирізняють індивідуальну мову» [див: 138, с. 33].

О. Кульбабська та Н. Шатілова зазначають, що «індивідуальний стиль письменника пов'язаний передусім з особливостями мовної організації його творів, що вирізняють автора з-поміж інших; він «завжди є творчим виявом загальнонародної мови» [див: 185, с. 17]. Певна міра індивідуальності як мистецька риса властива всім майстрам слова, адже літературна мова надає письменнику необмежені можливості творчого відбору мовних засобів, якими кожний автор послуговується по-своєму, виробляючи особливий мовний світ. Однак помітнішою індивідуальність стає тоді, коли її уяскравлює довершене, виразне й своєрідне уживання засобів національної мови» [див: 111, с. 27–28]. Дослідниці слушно зазначають, що «ідіолект письменника, реалізований у його різножанрових текстах, витворює самобутній індивідуальний стиль» [111, с. 31].

Погоджуємось з думками вчених, що «ідіолект та ідіостиль є співвідносними поняттями, позаяк пов'язані з виявом індивідуальних особливостей мови, однак не тотожними. Ідіолект, відображаючи сукупність своєрідних рис, що вирізняють індивідуальну мову окремого її носія, на нашу думку, взаємопов'язаний з ідіостилем і є його складником» [111, с. 31].

Досліджуючи фразеологію як чинник формування художнього світу прози та поезії, В. Калашник стверджує, що «стійкі словесні комплекси є важливими формотвірними компонентами ідіостилу письменника і становлять інтерес як із погляду добору автором фразеологізмів, що визначається взаємодією

інтралінгвістичних (семантичні та стилістичні властивості сталих сполук) та екстралінгвістичних (світогляд митця, коло висвітлюваних ним проблем та ін.) чинників, так і з точки зору функціонального навантаження цих мовних одиниць у художньому контексті» [87, с. 215]. Мовознавець зазначає, що «поетичний фразотвір є не лише семантичним процесом, а й функціональним становленням відповідних виразів. При цьому вказівка на позамовне, що є основною в інших сферах спілкування, підпорядковується актуалізації власне мовного: у формі поетичного фразеологізму всі складники того, що означається, є значимими, актуальними, мовна форма тут самодостатня й не потребує підтримки позамовною дійсністю» [87, с. 312].

Індивідуально-художній стиль письменника становить систему мовних засобів, яка постає в результаті відбору і творчого використання насамперед лексичних реалій національної мови не тільки для вираження певного змісту, але й для естетичного впливу на читача. Категорія індивідуального формується сукупністю мовних одиниць, які мають значне смислове навантаження (культурологічне, історіософське, філософське тощо), зумовлене контекстним оточенням, сюжетними лініями, емоційно-експресивним наповненням. До таких одиниць належать фразеологізми [137, с. 312].

Саме через призму авторського художньо-образного світобачення виступають фраземи в художніх текстах. Вони є органічним елементом у мові творів. Стійкі звороти – активний образотворчий чинник авторської оповіді. Через них письменник передає ставлення до зображуваних подій, акцентує смислову та стильову позиції мовних засобів. За допомогою фразеологізмів краще розкриваються читачеві внутрішній світ, настрої, світогляд персонажів тощо. Стилiстичне використання фразеологічних одиниць письменниками – творчий процес. Фразеологізми в художніх текстах – одне з невичерпних джерел посилення експресивності, поглиблення логізації викладу, тому вони набувають особливої естетичної значущості [84, с. 40].

У своїй монографії «Фразотворення в українській поетичній мові радянського періоду» В. Калашник [89] виокремив основні елементи словесно-

образної системи поетичної мови та провів типологічний аналіз поетичного фразеотворення як процесу формування смислових єдностей художнього змісту. Науковця цікавлять надслівні засоби образності: метафоризовані структури, власне фразеологізми, перифрази, символи, афоризми тощо. Мовознавець встановлює в досліджуваних текстах сучасних і давніших поетів традиційні та новаторські засоби словесно-образної системи тексту [див.: 38, с. 46].

Вивчення діалектної фразеології є актуальним, оскільки вона є «засобом відображення в мові національної специфіки, носієм елементів, що у значній різноманітності і повноті характеризують етнічну картину світу» [102, с. 52]. За словами В. Калашика, «некодифікована діалектна фразеологія є важливим мовотворчим набутком і поряд із нормативними фразеологічними засобами активно функціонує у сфері народнорозмовного спілкування» [87, с. 360–361].

Фразеологічне багатство української мови у творах письменників використовується як результат творчого, розширеного й ускладненого відтворення індивідуально-авторської трансформації, що спрямоване на пошуки найкращого втілення думки. Тому до основних завдань описової фразеології (як зазначено в енциклопедії «Українська мова») є «з'ясування стилістичних властивостей і функцій фразеологічних одиниць у різних стилях мовлення» [203, с. 712]. Інтерес науковців до вивчення фразеологізмів у художніх творах ґрунтується на переконанні, що «цінність фразеології як матеріалу для вдосконалення культури й майстерності мовлення полягає в тому, що вона береже кращі зразки індивідуально-авторської майстерності» [40, с. 42].

В. Калашник, описуючи поетичну фразеологію (образні словосполучення, поетичні формули, крилаті вислови та афоризми), вказує, що вона передає й закріплює художню, естетичну оцінку дійсності. Науковець зазначає, що «увага до поетичної фразеології, до її семантичної своєрідності й стилістичних можливостей пов'язана з піднесенням культури мови художньої літератури, що збагачується новими виражальними засобами». У поетичній фразеології він виділяє такі основні групи: «образно-символічні та перифрастичні вирази, метафоричні та епітетні структури, афористичні вислови» [88].

Значним досягненням у вивченні ареальної фразеології через призму мови художньої літератури є вихід у світ словників «Фразеологія творів Бориса Харчука» [207], «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого» [205], «Фразеологізми в ідіостилі Анатолія Свидницького» [95], «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» [53].

У наукових працях мовознавців С. Бевзенка [22], Й. Дзендзелівського [63], К. Галаса [42], М. Грицака [50], В. Добоша [64], П. Лизанця [124], В. Німчука [141; 142], І. Сабадоша [166], М. Сюська [189], П. Чучки [212] нині ґрунтовно вивчені закарпатські говори. Фразеологічна система закарпатських говорів представлена у працях, зокрема, С. Бевзенка [21], В. Лавера [116], О. Миголинець [130], А. Галас [41]. Увагу мовознавців привертала творчість закарпатоукраїнських письменників, розвідки яких стосувалися здебільшого лексики (М. Грицак [51], П. Лизанець [123], В. Статєєва [187], М. Сюсько [190]). В. Папіш [148] вперше дослідила фразеологічний матеріал художніх текстів закарпатоукраїнських письменників (40-90 рр. XX ст.) у семантичному та функціональному аспектах, встановила співвідношення узуального та okazіонального у практиці авторського мовлення.

Вибір прозових творів знаних закарпатських представників красного письменства М. Дочинця та Д. Кешелі для дослідження є не випадковим. Фраземіка їхніх творів ще не була предметом окремого наукового аналізу. Це письменники, які досконало поєднують українську літературну мову із колоритним закарпатським говором.

Мирослав Дочинець – сучасний закарпатоукраїнський письменник, журналіст, член Асоціації українських письменників (з 2003 року). Тематичний простір його творів є своєрідним та глибоко індивідуальним. У його творах не лише по-новому зображується соціум і людина в ньому, але й філософськи осмислюється їх взаємозалежність. Письменник вказує, що його твори написані не діалектом. Наголошує, що це певна лексикопедія і навіть лексикографія, у якій органічно покладено у свої смислові та образні гнізда єдино доцільні там слова. М. Дочинець зазначає, що його стиль – «це розстановка слів у такому порядку,

щоб на фразу чи абзац можна глянути збоку і згори – як на виноградну ягоду, обтічну, прозору, ароматну...» [74, с. 87], у його творах «Природа, Ліс, Ріка – живі істоти. Бо вони насправду живі. – Створені живим творцем. Мої герої у своєму падінні-зростанні торкаються цієї магії стихій, піднімаються до очуднення всього сущого, без поділу на живу і мертву Природу» [74, с. 128].

Дмитро Кешеля – не тільки знаний письменник Закарпаття, він належить до найпомітніших сучасних українських прозаїків. Його книги, починаючи з кінця 70-х років, захоплюють гостротою проблематики, мистецькою оригінальністю. Письменник порушує у своїх творах проблеми моралі, духовності людини, патріотизму, людської пам'яті, добра і честі, зв'язку людини з природою, збереження родинних стосунків. Також він у своєрідних художніх ракурсах подає викриття й осуд морально й духовно потворного, звироднілого, людської зажерливості та споживацтва, егоїзму, жорстокості, міщансько-обивательської обмеженості, користолюбства, тупості, засуджує чванькуватість і пиху. Іскри гумору і сатири іноді сягають спопеляючого сарказму, гострої іронії, значущого підтексту [155, с. 124–127].

Актуальність дослідження полягає в потребі ґрунтовних розвідок, присвячених студіюванню художньої мови закарпатоукраїнських прозаїків Мирослава Дочинця та Дмитра Кешелі, недостатній розробці в українському мовознавстві питань, пов'язаних із вивченням індивідуально-авторського фразеовживання, та подальшому опрацюванні питань діалектної фразеології, яка є важливим складником мовної картини світу.

На думку багатьох дослідників, саме в мові втілюється історична пам'ять народу, мова відображає як культурний, так і мовний досвід народу. Лінгвокультурологічні дослідження на матеріалі фразеології допомагають осягнути духовні цінності, витворені окремими етносами протягом тисячоліть.

Лінгвокогнітивний підхід дає змогу аналізувати всю сукупність чинників, які впливають на процес спілкування, а також систему феноменів, що відображають національну специфіку ментально-лінгвального комплексу, з

одного боку, а з іншого – визначають національно-культурну специфіку самої фразеології.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в контексті комплексної наукової теми кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет» «Лексико-семантичні, граматичні, фонетичні та інші особливості закарпатського говору в порівнянні з українською літературною мовою та іншими говорами» (державний реєстраційний номер 0119U101435). Тема кандидатської дисертації затверджена на вченій раді Ужгородського національного університету (протокол № 8 від 24.04.2014 р., уточнена 17.11.2020 р., протокол № 8).

Мета дослідження – здійснити аналіз фраземіки в художніх творах сучасних закарпатоукраїнських письменників Мирослава Дочинця та Дмитра Кешелі, розглянувши фраземи в лінгвокультурологічному аспекті.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- систематизувати погляди вітчизняних та зарубіжних дослідників у галузі фразеології та лінгвокультурології для наукової інтерпретації ключових понять дисертації, присвяченої вивченню фраземіки прозових творів М. Дочинця та Д. Кешелі;
- зафіксувати фраземи у художній прозі зазначених закарпатоукраїнських письменників;
- виокремити традиційні (загальнонаціональні), трансформовані, загальновживані (не зафіксовані словниками) та авторські художні фраземи;
- здійснити семантичний аналіз зафіксованих фразем;
- дослідити розвиток фраземного значення на матеріалі прози М. Дочинця та Д. Кешелі;
- розглянути фраземи як специфічні мовні знаки, засоби зберігання й передавання культурної інформації.

Об'єкт дослідження становлять фраземи, зафіксовані у художніх творах закарпатоукраїнських письменників М. Дочинця та Д. Кешелі.

Предмет дослідження – лінгвокультурологічні особливості фраземіки

творів закарпатоукраїнських письменників М. Дочинця та Д. Кешелі.

Матеріалом дослідження є картотека, яка налічує 3745 фразем, відібраних методом суцільної вибірки з текстів сучасної художньої прози М. Дочинця та Д. Кешелі.

Джерельною базою слугували 8 книг М. Дочинця, а саме: «Булава і серце», «Вічник», «Горянин», «Дорога в небо», «Лис», «Місячна роса», «Руки і душа», «Світильник слова», а також 4 книги Д. Кешелі «А земля таки крутиться», «Державна копоня, або Листи до пана Президента», «Колиска сонця», «Політ співочого каміння. Трилогія з народного життя».

Методи дослідження. Сукупність методів дослідження зумовлена специфікою об'єкта, метою й поставленими завданнями. Відібраний фактичний матеріал опрацьовано за допомогою описового методу для виокремлення традиційних (загальнонаціональних), трансформованих, загальновживаних (не зафіксованих у словниках), авторських художніх фразем та виділення тематичних груп фразеологізмів. Описовий метод уможливив теоретичне узагальнення результатів дослідження, систематизацію дібраного матеріалу. Метод контекстуального аналізу використано для з'ясування лінгвокультурологічних, функційних і стилістичних особливостей фразем у прозових творах Мирослава Дочинця та Дмитра Кешелі. Для уточнення семантики фразеологічних одиниць використано компонентний аналіз. Домінантні спільні та індивідуальні ознаки функціонування фразем у художніх творах закарпатоукраїнських письменників встановлено за допомогою прийому порівняння. Для з'ясування частотності вживання традиційних (загальнонаціональних), трансформованих, загальновживаних (не зафіксованих у словниках) та авторських художніх фразем у творах М. Дочинця та Д. Кешелі використано методику кількісних підрахунків. Наукове дослідження проводилось у 3 етапи:

1. Відбір та опрацювання бібліографічних джерел з теми дисертації; аналіз здобутків мовознавців у питаннях, що стосуються фразеології загалом, проблем класифікації фразеологізмів, лінгвокультурологічного та лінгвокогнітивного напрямів дослідження, діалектної фразеології. Дослідивши теоретичні джерела,

ми визначили обсяг і визначення фраземи, яку сприймаємо у широкому розумінні, використали семантичну та тематичну класифікацію для поділу фразем на групи.

2. Практична робота містила: збір, аналіз, опис, зіставлення, розподіл за тематичними групами зафіксованих фразем (традиційних (загальнонаціональних), трансформованих, загальновживаних (не зафіксованих у словниках) та авторських художніх фразем) у прозових творах письменників М. Дочинця та Д. Кешелі, які є виявом ідіостилів авторів; з'ясування лінгвокультурологічних особливостей фразем; виокремлення діалектних компонентів, соматизмів та назв тварин у компонентному складі.

3. Викладення основних результатів проведеного дослідження у вигляді дисертаційної роботи.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *уперше* в українському мовознавстві:

- уведено в науковий обіг значний емпіричний матеріал із художніх творів М. Дочинця та Д. Кешелі;
- запропоновано лінгвокультурологічний аспект дослідження фразем;
- уведено в науковий обіг поняття *художньої фраземи*;
- досліджено розвиток фраземного значення на матеріалі фразеологізмів української мови у творах закарпатоукраїнських письменників М. Дочинця та Д. Кешелі, що вможливило з'ясувати як їхні універсальні закономірності, так і суто національну (регіональну) специфіку;
- виокремлено найбільш репрезентативні тематичні групи традиційних (загальнонаціональних), трансформованих, загальновживаних (не зафіксованих у словниках), авторських художніх фразем, зафіксованих у прозі М. Дочинця та Д. Кешелі;
- проаналізовано найвагоміші лінгвокультурологічні особливості виокремлених фразем.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що його результати закладають підґрунтя вивчення фраземного складу української мови в лінгвокультурологічному аспекті та перебігу фразеотвірних процесів у ній на

матеріалі творів закарпатоукраїнських письменників М. Дочинця та Д. Кешелі. Дисертаційна робота є внеском у подальший розвиток теорії лінгвокультурологічних досліджень узагалі та в розроблення новітніх парадигм лінгвістичних студій у галузі фразеології зокрема. Уперше введено в науковий обіг поняття *художньої фраземи*. Системний опис фразеологічної картини світу закарпатців як частини українського етносу посприяв виявленню універсального та специфічного відображення дійсності за допомогою цих унікальних мовних одиниць.

Практичне значення наукової роботи вбачаємо в можливості використання її результатів для написання праць із фразеології в контексті новітніх лінгвістичних парадигм, а також у читанні лекцій для студентів й аспірантів із лексикології, фразеології та стилістики української літературної мови, на спецкурсах і спецсемінарах із лінгвокультурології та лінгвокогнітивної концептології тощо. Зібраний та проаналізований у дисертації емпіричний матеріал може бути покладений в основу укладання словника фразеологізмів творів закарпатоукраїнських письменників із відповідними лінгвокультурологічними коментарями.

Особистий внесок здобувача. Увесь відбір фактичного матеріалу, його систематизація, оцінка та опис здійснені автором дисертації самостійно.

Апробація роботи. Дисертацію обговорено на засіданні кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (17.11.2020 р.). Основні положення та результати роботи викладено в доповідях і виступах на міжнародних наукових конференціях: XXVII Міжнародній науково-практичній конференції (м. Ужгород – Будапешт, 26–29 листопада 2013 року); Міжнародній науково-практичній конференції студентів та аспірантів «Актуальні проблеми філології та журналістики» (м. Ужгород, 10–11 квітня 2014 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку філологічних наук у XXI ст.» (м. Одеса, 16–17 травня 2014 року); II Міжнародній науково-практичній конференції студентів та аспірантів «Актуальні проблеми філології та журналістики» (м. Ужгород, 21–22 квітня 2016 року); 71-й

підсумковій науковій конференції професорсько-викладацького складу ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (м. Ужгород, 27–28 лютого 2017 року); III Міжнародній науково-практичній конференції студентів та аспірантів «Актуальні проблеми філології та журналістики» (м. Ужгород, 26–27 квітня 2018 року); Міжнародному культурно-освітньому і науковому форумі «Слов'янські зустрічі» (м. Гомель, 9–10 грудня 2019 року); IV Міжнародній науково-практичній конференції студентів та аспірантів «Актуальні проблеми філології та журналістики» (м. Ужгород, 23–24 квітня 2020 року); Міжнародній науковій конференції «Фразеологія в контексті суміжних наук» (м. Ужгород, 12–14 жовтня 2020 року).

Публікації. Результати дисертаційної роботи висвітлено в 14 статтях, 5 із яких надруковано у виданнях, затверджених МОН України як фахові, дві праці опубліковано за кордоном. 13 статей написано одноосібно, 1 – у співавторстві, у ній автору належить відбір, систематизація та лінгвокультурологічний аналіз фразеологічних одиниць.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (225 позицій, із них словників – 17), 9 додатків. Загальний обсяг дисертації – 244 сторінки (основний текст уміщено на 196 сторінках).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

1.1 Основні етапи вивчення фразеології

Фразеологія як самостійна лінгвістична дисципліна виникла на початку XX століття. У наукових працях відомого швейцарського лінгвіста Ш. Баллі «Нарис стилістики» (1905) та «Французька стилістика» (1909) введено розділ про фразеологію та вперше представлено спробу обґрунтувати фразеологію як самостійну лінгвістичну дисципліну. Ш. Баллі зазначав, що якщо в якомусь словосполученні кожна графічна одиниця втрачає частково або повністю своє значення і тільки словосполучення в цілому зберігає чіткий смисл, то можна стверджувати, що маємо справу з фразеологічним виразом [17, с. 87]. Проблеми, які висунув у своїх працях Ш. Баллі, виходили за межі стилістики, вони стосувалися загальнотеоретичних проблем фразеології і дали значний поштовх для виникнення фразеології як нової самостійної лінгвістичної науки.

У навчально-методичній літературі 20-40-х років, зокрема у роботах С. Абакумова, Л. Булаховського, Є. Поліванова, з'ясовувалося питання про вивчення стійких сполучень слів у спеціальному розділі мовознавства – фразеології.

Спираючись на праці Ш. Баллі, В. Виноградов розвинув учення про фразеологію як окрему науку, розглянув питання, які стосуються основних понять фразеології, її завдань та обсягів. Згодом питання про виокремлення фразеології як окремої лінгвістичної науки порушив Б. Ларін.

У 50-х роках основна увага приділялася питанням подібності та розходженням фразеологізмів зі словом і сполученням слів, проблематика фразеології вичерпувалася в основному з'ясуванням критеріїв фразеологічності й уточненням основ класифікації фразеологізмів. У кінці 50-х років виникла тенденція системного підходу до проблем фразеології, почали вивчатися питання, пов'язані з описом фразеологізмів як структурних одиниць мови (О. Ахманова, О. Смирницький). У 60-70-х роках XX ст. інтенсивно почали розроблятися власне

фразеологічні методи дослідження об'єктів фразеології, засновані на ідеях системно-рівневого аналізу фактів мови (В. Архангельський, В. Жуков, М. Тагієв), популярності набуло вивчення системної організації фразеологічного складу (І. Чернишова, М. Шанський) і його розвитку (В. Мокієнко, О. Федоров). Особлива увага приділялася семантиці фразеологізмів, її номінативному аспекту (В. Телія), фразеутворенню в його динаміці (С. Гаврин, Ю. Гвоздарьов), ознакам сполучуваності слів-компонентів (М. Копиленко, З. Попова), зіставно-типологічному вивченню фразеологічного складу (Ю. Аваліані, Л. Ройзензон), а також розробленню опису фразеологізмів у словниках (О. Бабкін, О. Молотков) [136]. Упродовж 1970–1971 рр. у Чернівцях опубліковано перший в Україні навчальний посібник Н. Бабич «Фразеологія української мови» у двох частинах [12]. 1971 року виходить у світ «Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник» І. Олійника та М. Сидоренка [144], у якому подано 7 тисяч українських та 6,5 тисяч російських фразеологічних одиниць із найуживанішими лексико-граматичними варіантами, вказівкою на функціонально-стилістичне та емоційно-оцінне значення [160, с. 58].

1973 року побачила світ монографія Л. Скрипник «Фразеологія української мови» [179], яка стала новим поштовхом до вивчення фразеології як окремої науки. Ю. Прадід зазначає, що в монографії дослідниця глибоко й усебічно з урахуванням здобутків вітчизняної фразеологічної школи «описує теоретичні проблеми української фразеології: фразеологізм як лінгвістична одиниця, принципи наукової класифікації різноманітного фразеологічного матеріалу, зміст і форма фразеологізму, структурно-семантичні типи фразеологізмів, системні зв'язки у фразеології тощо. ... Л. Скрипник не обмежується лише описом здобутків фразеології як лінгвістичної дисципліни, але й чітко та послідовно формулює тематику можливих майбутніх фразеологічних розвідок, окреслює межі окремих проблем і т. ін.» [160, с. 58–59].

У 80-ті роки ХХ ст. з'являються кандидатські дисертації Л. Боярової «Синонімія дієслівних фразеологічних одиниць сучасної української літературної мови» [25], І. Гнатюк «Трансформація традиційних фразеологізмів у мові сучасної

української художньої прози» [44], В. Білоноженко «Фразеологічне значення і способи його розробки в словнику» [23], Є. Конопленко «Адвербіальні фразеологічні одиниці сучасної української мови» [107], Л. Шевченко «Структурно-семантичні особливості фразеологічних одиниць сурядного типу (на матеріалі української мови)» [215], П. Редіна «Фразеологізми з просторовим і часовим значенням у сучасній українській мові» [161] та монографічні праці О. Юрченка «Формування фразеологічного фонду української літературної мови (кінець XVIII – початок XIX ст.)» [218], М. Алефіренка «Теоретичні питання фразеології» [3], В. Білоноженко та І. Гнатюк «Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів» [24], докторська дисертація М. Коломійця «Фразеологічна синоніміка української мови» [101].

У 90-ті рр. XX ст. помітно активізуються дисертаційні роботи, присвячені різним аспектам літературної фразеології: місце фразеології в системі мови, фразеологічних одиниць в системі ідіостилю, фразеологізовані речення, фразеологія як вираження національного менталітету, фразеологічні інновації, системні відношення компонентів фразеологічних одиниць, компоненти у складі фразеологічних одиниць, символи у фразеологічній системі мови, семантика і динаміка окремих тематичних груп.

Є. Малиновський, аналізуючи етапи вивчення східнослов'янської фразеології, окреслює три періоди:

1. 20-40-ові рр. XX ст. – спроба визначити місце фразеології в колі мовознавчих дисциплін.

2. 50-60-ті рр. XX ст. – розвиток ідей В. Виноградова, розробка основних концепцій, оформлення двох підходів до визначення обсягу фразеології – широкого й вузького.

3. 70-80-ті рр. XX ст. – залучення лінгвістичних, історичних, фольклорних, етнографічних даних, широких генетичних і типологічних паралелей [див.: 202, с. 11].

Ю. Прадід у своїх наукових дослідженнях виділяє також три періоди історії вивчення української фразеології:

1. Підготовчий (50-60-ті рр. XX ст.) – обґрунтування основних понять фразеології, опис стилістичного використання фразеологізмів у художніх текстах тощо.

2. Структурно-семантичний опис фразеології (70-80-ті рр. XX ст.) – систематизація фразеологічного матеріалу за структурою, семантикою, граматичними і стилістичними параметрами.

3. Функціональне вивчення фразеології (90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.) – комплексне дослідження фразеології в прагматичному, культурологічному, ідеографічному та інших аспектах із залученням досягнень наук, які досліджують людський феномен [160, с. 51].

Л. Самойлович [169] у дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук «Українська фразеографія XIX – початку XX ст.», аналізуючи історичний розвиток фразеології, визначає два основні періоди її формування: період зародження (XVII – XVIII ст.); період становлення (XIX – поч. XX ст.).

На сучасному етапі у фразеології продовжують розроблятися синхронний і діахронний аспекти, уточнюється термінологія, досліджуються системні зв'язки фразеологічних одиниць, розкривається із залученням генетичних і типологічних паралелей механізм фразеотворення. Багато з таких питань стали традиційними. Новими аспектами у фразеології вважаються не тільки нові напрями досліджень фразеології, а й фундаментальне висвітлення й раніше окреслених, але недостатньо опрацьованих питань.

У працях сучасних мовознавців спостерігаємо нові аспекти у вивченні фразеології. На зміну структурно-семантичній парадигмі поступово приходять *психокогнітивний аспект* (Є. Бартмінський, С. Денисенко, Д. Добровольський, О. Забуранна, О. Левченко, С. Небжеговська), найбільш виразно він представлений у працях О. Селіванової. Особливо посилилося вивчення *ареальної (діалектної) фразеології* української мови. Учені намагаються звернути увагу на подальше накопичування діалектного матеріалу, на необхідність подати ареальну фразеологію як систему, розробити ефективну методику ареального опису, проаналізувати фразеологію в ідеографічно-тематичному аспекті, уточнити

дериваційну базу, способи й чинники фразеотворення. На останні роки припадає комплексне дисертаційне вивчення фразеології окремих регіонів. Також зростає увага до *жаргонно-арготичної фразеології*. Гостро ставиться й питання конотації фразеологічних одиниць як важливого аспекту їх семантичної структури. Активно розробляється у сфері фразеологічного значення *антропоцентризм* як рушійна сила розвитку номінативних мовних засобів, що дає можливість аналізувати мову як систему культурних категорій, як константи культури.

Швидкий розвиток суспільства, необхідність системного вивчення фразеології, можливість активніше застосовувати комп'ютерні технології, потреба укладання ідеографічних словників привела до *ономасіологічного (ідеографічного, тематико-ідеографічного)* опису фразеологічних систем літературної та ареальної фразеології.

Актуальними є фразеологічні інновації певних часових меж як вияв їх динаміки на синхронному зрізі мови. До дії інтеграційних, глобалізаційних процесів, процесів європеїзації та інтернаціоналізації, узагалі до змін у суспільстві найчутливіші лексико-семантична та фразеологічна системи. Потребують дослідження, зокрема, образно-емоційна основа фразеологізмів на внутрішньомовному та міжмовному рівнях, виявлення тенденцій становлення (особливо в засобах масової інформації), моделювання в межах лексико-семантичних систем, становлення фразеологічної одиниці в тісному зв'язку з екстралінгвальними умовами, багатоаспектний зв'язок фразеологізмів і суспільства, ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць, виявлення найпродуктивніших фразеотвірних сфер (комп'ютерна мова), відродження стійких сполук, механізми мовної еволюції, інтенсивність поповнення фразеологічними неологізмами, стратифікація фразеологічних одиниць із погляду їх функціональної доцільності та фразеографічного статусу. У зв'язку з цим постає необхідність вивчення розвитку неографії і неофразеології [202, с. 430–440].

1.2 Типологічні ознаки фразеологічних одиниць

Фразеологія як наука вивчає стійкі словосполучення двох і більше слів, що створюють семантичну цілісність і в процесі мовлення сприймаються як готові словесні формули. «Крім спільних із лексикологією аспектів розгляду, фразеологія має свої специфічні завдання: вивчення особливостей структури фразеологічних одиниць і механізму витворення семантичної цілісності у сполученнях слів; аналіз причин їх фразеологізації; дослідження взаємовідношень фразеологічних зворотів з іншими лінгвістичними одиницями — словом, словосполученням, реченням; з'ясування історико-етимологічної основи фразеологічних одиниць; визначення законів розвитку фразеологічного складу, вироблення наукової системи опрацювання різнотипних фразеологічних структур у загальномовних та в спеціальних фразеологічних словниках; склад фразеологічної системи мови в її сучасному стані та в історичному розвитку тощо» [98, с. 192].

Думки вчених щодо системності фразеології як науки різні: М. Шанський об'єднує фразеологію з лексикою, виділяючи лексико-фразеологічну систему; В. Жуков надає їй статусу проміжного рівня; Л. Скрипник, Н. Бабич виділяють фразеологію в окремий рівень.

Одиницею фразеології прийнято вважати фразеологізм. Незважаючи на значні дослідження, однією з найважливіших проблем фразеології залишається проблема з'ясування самої природи фразеологізму. До нині серед науковців немає єдиної думки щодо критеріїв виділення фразеологізмів. Відкритими для нових підходів залишається низка таких питань, як межі та критерії виділення фразеологічних одиниць; класифікації фразеологізмів; рівневий статус фразеологічних одиниць; наявність особливої фразеологічної підсистеми в мовній системі; відображення у фразеології етносвідомості та культури; параметри ідеографічної систематизації фразеологізмів тощо.

В основу визначення фразеологізму Ш. Баллі поклав семантичні ознаки й до фразеологічних висловів зараховує всі словосполучення, у яких кожна графічна одиниця втрачає частково або повністю своє значення і тільки словосполучення в

цілому зберігає чіткий зміст [16].

У фразеології використовують поняття *фразеологізм*, *фразема*, *фразеологічна одиниця*, *фразеологічний зворот*, *фразелойд*, *фразеологічна єдність*, *стала сполука*, *стійка фраза*, *ідіома* та інші [84]. Термін *фразеологічна одиниця* ввів В. Виноградов на позначення сполук, що відтворюються за традицією, а не створюють у процесі мовлення. Б. Ларін фразеологічні одиниці називав *стійкими словосполученнями*, для яких характерна втрата первісних реалій і поява нового метафоричного значення [120, с. 125].

Термін *фразеологізм* походить від давньогрецьких слів «phrases» – вислів та «logos» – слово. За визначенням О. Селівної, фразеологізми – це «стійкі, зв'язані єдністю змісту, постійно відтворювані в мовленні словосполучення або висловлення, які ґрунтуються на стереотипах етносвідомості, є репрезентантами культури народу й характеризуються образністю і експресивністю» [172, с. 641].

В енциклопедії «Українська мова» йдеться про те, що *фразеологізм* – це фразеологічна одиниця, фразеологічний зворот, *фразема* – нарізно оформлений, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак, який своїм виникненням і функціонуванням зобов'язаний фраземотворенням взаємодії одиниць лексичного, морфологічного та синтаксичних рівнів. Наприклад: *лебедина пісня* «останній вияв таланту»; *набивати руку на чому, в чому* «набувати досвіду, вправності, вміння»; *не за горами* «швидко, незабаром» [204, с. 770].

М. Алефіренко розмежовує поняття *фразеологічна одиниця* та *фразема*. Зазначає, що *фразеологічна одиниця* слугує видовою назвою різних елементів фразеологічної підсистеми, а *фразема* – найменуванням реальних фразеологічних утворень, у яких об'єктивуються фразеологічні одиниці [3, с. 4]. М. Демський, подаючи дефініцію фразем, зазначає, що це мовні засоби, побудовані з окремих слів, які «виконують номінативну функцію, мають значення, співвідносно з поняттям, й емоційно-експресивне забарвлення» [59, с. 5]. М. Жуйкова та А. Смеречка термін *фразема* та *фразеологізм* використовують як синоніми.

У процесі вивчення фразеології вчені виокремлювали різні ознаки фразеологічних одиниць: семантичну цілісність (В. Виноградов, І. Торощев,

Г. Удовиченко), стійкість (В. Жуков, Л. Юрчук), відтворюваність (С. Гаврін, Ф. Медведєв, М. Шанський), еквівалентність слову (О. Реформатський), метафоричність (О. Бабкін, О. Кунін, Б. Ларін), наявність не менше двох повнозначних слів (М. Демський, М. Шанський), нарізнооформленість (О. Молотков, Р. Попов, Л. Скрипник), ідіоматичність (Б. Плотников, О. Смирницький), неперекладність на іншу мову (Л. Булаховський, Є. Верещагін), надслівне лексичне значення (О. Молотков, О. Юрченко), експресивність (В. Мокієнко, В. Ужченко), функціонально-семантичну комплікативність (С. Гаврін), акцентологічність (В. Архангельський, М. Шанський) та інші [84].

Л. Юрчук вважає, що якісну характеристику фразеологізму дають диференційні ознаки в їх сукупності, зокрема: 1) фразеологізм має специфічне фразеологічне значення; 2) значення фразеологізму не може виявлятися окремо або незалежно від його граматичних особливостей; 3) для фразеологічної одиниці властиві постійність, відтворюваний за традицією компонентний склад [219, с. 24–26]. М. Жуйкова твердить, що основною ознакою фразеологізму як мовної категорії слід уважати семантичну цілісність, нерозчленованість [80, с. 16].

За словами Л. Ройзензона, фразеологія – це найбільш самобутнє і складне явище із усіх творінь мовного генія, людини. Вона більшою мірою, ніж інші пласти мовних одиниць, відображає своєрідність світобачення через призму мови й національної культури. Особливістю фразеологічних одиниць є й те, що вони виступають знаками не первинної номінації, а вторинно номінують дійсність, переосмислюючи її [див.: 165, с. 329–336].

В. Ужченко наголошує, що фразеологічні одиниці суттєво відрізняються від слова. Адже їм притаманна сукупність ознак, серед яких визначальними, крім компонентності, виступають цілісність значення, відтворюваність, відносна постійність компонентного складу та структури й експресивність. Усі інші більшою чи меншою мірою пов'язані з названими [197, с. 16].

Поширеною є думка, що «фразеологізми як знаки непрямой номінації найчастіше творяться на основі змінних (вільних) словосполучень (рідше – речень), перебираючи від них фонетичну форму, тобто план вираження, і

радикально змінюючи план змісту» [80, с. 18]. М. Жуйкова також висловлює думку, що «мовні факти переконливо свідчать, що в кожній мові існує чимало фразем, які утворилися без опори на готові словесні комплекси, а тому не можуть бути зараховані до класу знаків вторинної номінації. ... можна припускати, що для значної частини ідіом-новотворів, які постійно виникають у розмовному мовленні, а особливо в субстандарті, взагалі не характерний довгий шлях переосмислення готових знаків. Ідіоми можуть породжуватися миттєво, одразу як цілісні семантично, багатокomпонентні мовні одиниці зі своїм планом змісту» [80, с. 20].

Т. Здіховська вважає доцільними такі диференційні ознаки для виділення фразеологізмів: відносну постійність компонентного складу та структури, відносну семантичну цілісність, відтворюваність у мовленні носіями мови, експресивність [84].

Я. Баран [18] для визначення фразеологізмів як знаків мови подає основні онтологічні риси знака та доводить, що фразеологізми є знаками мовної системи. Серед фразеологізмів розрізняє два великі класи одиниць: фразеологізми на зразок словосполучення і на зразок речення. Їх належність поряд зі словами до знаків мови підтверджує аналізом за низкою визначених онтологічних властивостей знаків: функція репрезентації; двостороння природа; здатність узагальнено відображати; номінативна функція; комунікативність; соціальна властивість; кумулятивна властивість; принцип (спосіб) знакотворення; системність; закінченість/незакінченість процесу; співвіднесеність з актом мовлення; категоріальне значення та функція у мовленні. Відмінність фразеологізмів від інших стійких словосполучень дослідник визначає за п'ятьма ознаками: процес утворення; співвідношення між формою і змістом; семантична структура; сфера функціонування; належність до системи/підсистеми. Дослідник зазначає, що фразеологізм — «це віртуальний знак мови на зразок словосполучення і речення з повним або частковим переосмисленням компонентів, призначення якого — виконання номінативно-експресивної функції» [18, с. 11].

Н. Тимошук використовує таке визначення фразеологізму: фразеологізм – це відносно стійка, соціально зумовлена лексико-граматична єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, що виражає на основі образу (часто й стертого) цілісне переосмислене значення, яке автоматично відтворюється мовцями як готова до використання одиниця мови». Виділяє такі категоріальні ознаки фразеологізмів: фразеологічні одиниці – це особливий складений лінгвістичний знак, його компоненти – специфічно вжиті словесні знаки; основу фразеологізації становить епідигматика слова як вісь перехрещення його парадигматичних та синтагматичних зв'язків; часткове або повне переосмислення компонентів зумовлює ідіоматичність фразеологічних одиниць; семантична цілісність фразеологічних одиниць та структурно-семантична подільність фразеологічних одиниць перебувають у діалектичному зв'язку; значення компонентів фразеологічних одиниць фразеологічно пов'язані; компоненти фразеологічних одиниць мають відносну самостійність [196].

За визначенням В. Папіш, «фразеологізм – нарізнооформлений, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак, який своїм виникненням і функціонуванням зобов'язаний фраземотворчій взаємодії одиниць лексичного, морфологічного та синтаксичного рівнів. Фразеологізм характеризується універсальними і специфічними ознаками. До перших належать відтворюваність і відносна стабільність компонентного складу, до других – семантичне перетворення фраземотворчих компонентів, смислова цілісність та експресивно-емоційний характер фразеологічної семантики» [148, с. 23–24].

В. Телія зазначає, що фразеологізм – «це загальна назва семантично пов'язаних поєднань слів і пропозицій, які, на відміну від схожих із ними за формою синтаксичних структур, не виробляються відповідно до загальних закономірностей вибору і комбінації слів при організації висловлювання, а відтворюються в мові у фіксованому співвідношенні семантичної структури та певного лексико-граматичного складу» [192, с. 48] (переклад наш. – М. Я.).

Розбіжності у тлумаченні фразеологізмів пояснюються відсутністю спільної

думки щодо їх природи. Відомо, що фразеологізм переважно створюється не для номінації якихось нових фактів чи явищ навколишньої дійсності, а для конкретизації й експресивно-емоційної характеристики цих фактів і явищ, названих словами. Однак, характеризуючи вже названий словом предмет, фразеологічна одиниця виділяє в ньому окремі сторони, грані, властивості й через них повторно його називає. «Тобто фразема, на відміну від більшості слів, одночасно і називає, і характеризує певний факт навколишньої дійсності» [58, с. 241]. Таким чином, фразеологічна одиниця, як і слово, поряд із «вираженням різноманітних модальних оцінок і ставлення мовця до висловлюваного» [82, с. 25], виконує номінативну функцію. Водночас і слово, і фразеологізм відрізняються одне від одного як зовнішніми, так і внутрішніми ознаками, які й дають підставу вважати їх одиницями різного порядку, одиницями різного ступеня складності й говорити про фразеологічне значення як явище, якісно відмінне від значення лексичного. Переосмислення усього лексико-граматичного складу чи одного з компонентів – істотна ознака фразеологізмів, яка лежить в основі її виникнення і яка створює структурно-семантичну специфіку, внутрішньомовну ідіоматичність, яка проявляється в тому, що значення фразеологізму не дорівнює значенню його складників, та ідіоматичність міжмовну, яка виражається у неможливості дослівного перекладу фразеологічної одиниці іншою мовою [176].

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень із проблем фразеології, багато питань залишаються мало висвітленими та потребують свого вирішення. Існують різні підходи до поняття обсягу фразеології. У лінгвістичній науці немає єдиної думки щодо того, чи вважати прислів'я, приказки, крилаті вислови у формі замкненої фрази, мовні штампи й кліше, складні терміни фразеологічного характеру об'єктом фразеології, чи виводити їх за рамки цієї лінгвістичної дисципліни, залишаючи їх розгляд фольклористиці та стилістиці. У мовознавстві побутують два підходи щодо визначення обсягу фразеології: вузьке та широке її розуміння.

До фразеології у «вузькому» розумінні мовознавці зараховують: метафоризовані сполуки різної структури й походження; метафоризовані

професійні словосполучення; компаративні фразеологізми, які постали на основі порівняльних словосполучень чи речень; допустові фразеологічні одиниці, найчастіше структурно оформлені за допомогою допустового сполучника *хоч* та дієслова наказового способу; сполучення повнозначного слова зі службовим; метафоризовані крилаті вислови різного походження; метафоризовані дериватами, тобто еліптичні (вилучені) частини ширших усталених висловів [202, с. 28–29].

Зокрема, на думку О. Смирницького, «фразеологізм залучається до мовлення власне як ціла одиниця і функціонує у мовленні як одне ціле слово, він є певним «еквівалентом слова». Еквівалентність фразеологічних одиниць слову (її уподібнення слову) полягає в тому, що фразеологічні одиниці притаманні дві характерні ознаки типового слова: семантична цілісність та існування як готової одиниці у мові, її відтворюваність у мовленні» [183, с. 208] (переклад наш. – М. Я.). Л. Авксентьев вважає, що не можуть бути об'єктом вивчення фразеології речення на зразок прислів'їв, крилатих виразів, цитат, штампів, які також є стійкими зворотами, але за своєю будовою становлять закінчені судження, самостійні комунікативні одиниці [2, с. 41].

Прихильники «широкого» розуміння до фразеології відносять прислів'я і приказки на підставі їх структурних (нарізнооформленість, стійкість структури та лексичного складу) та функціональних (підсилення висловлюваного, оцінка та ін.) особливостей, а також семантичної цілісності. Прихильницею широкого трактування фразеології є Л. Скрипник, до фразеологічного фонду української мови вона зараховує: прислів'я; приказки; лексичні ідіоми; традиційні формули вітань; усталені формули припрошування, запрошування до столу тощо; формули побажань, віншувань; формули прокльонів; формули узвичаєних відповідей на певні питання, прохання тощо; формули дражніння; каламбурні сполуки; крилаті вислови; складені терміни [179]. У своїй науковій роботі ми спираємось на «широке» розуміння фразеології, а також використовуємо термін *художня фразема* – це семантично цілісна і синтаксично неподільна мовна одиниця, образна словосполука, художня формула, яка передає й закріплює художню,

естетичну оцінку дійсності. Ми визначили такі основні ознаки художньої фраземи: образність, ідіоматичність, смислова неподільність, семантичне перетворення фраземотворчих компонентів, семантична цілісність, емоційність та експресивність, що надає художньому тексту широкого стилістичного потенціалу та можливості підсвідомо впливати на читача.

Широкого розуміння обсягу фразеології дотримується О. Єфімов. Фразеологізмами мовознавець вважає «не тільки ідіоми, а й прислів'я, приказки, афоризми письменників, крилаті рядки віршів, стійкі формули й звороти науково-термінологічного характеру, деякі канцелярські штампи, виробничо-технічні вирази тощо» [77, с. 279–280] (переклад наш. – М. Я.).

Дотримуючись у своїй науковій роботі широкого розуміння фразеології, також погоджуємось з думкою Д. Сизонова, який у своєму науковому дослідженні «Фразеологія як відбиття національної ідентичності в мас-медійних координатах» відзначає, що «представники широкого підходу, орієнтуючись на сучасні характеристики фразеології (інтертекстуальність, смислову єдність, здатність до композиційної усталеності в процесі комунікації, експресивність й оцінність та ін.), формують нові ідеї щодо розуміння та функціонального потенціалу досліджуваного поняття. Саме широкий аспект нині домінує в європейській лінгвістиці, що об'єктивується новими стилістичними можливостями фразеології, не обмежуючи її потенціалу в форматах розмовного та/чи художнього стилів. Фразеологічний ресурс вочевидь покриває всю стильову палітру української літературної мови, а тому можемо твердити про фразеологію як певний комунікативний універсум масової свідомості українців» [174, с. 64–65]. На думку вченого, фразеологія відбиває закономірні еволюційні зміни в мові відповідно до вимог часу, а ці зміни ведуть до усталеності в масовій свідомості фразеостилем, що фактично є результатом концептуального осмислення мови в її динаміці: стиль-стилема-фразеостилема [174, с. 67]. Фразеологію мовознавець поділяє на узусну (традиційну), трансформовану та нову фразеологію [174, с. 67–68]. Услід за науковцем, у своїй дисертаційній роботі виокремлюємо фраземіку традиційну (загальнонаціональну), трансформовану загальноновживану (не

зафіксовану у словниках) та авторські художні фраземи.

Не всі вчені погоджуються з термінами фразеологія у «широкому» чи «вузькому» розумінні. Так, В. Архангельський, М. Шанський, Р. Еккерт не розглядають фразеологію в цих аспектах.

Відсутність єдності у вирішенні центральних питань теорії фразеології пояснюється, на думку І. Теплякова, «не лише надзвичайною складністю та суперечливістю фразеологічного значення, а й змішуванням семасіологічного і ономасіологічного підходів при вивченні мовних фактів. Подібної плутанини у поглядах можна уникнути, якщо послідовно враховувати, що існує об'єктивна можливість визначення значущості мовної одиниці (у тому числі фразеологічної одиниці) як за її сигніфікатом, так і за денотатом. Встановлення семантичної цілісності фразеологічної одиниці на рівні визначення значення за сигніфікатом і на рівні визначення значення за денотатом дає змогу відтворити як онтологічний, так і функціональний бік мовного знака, й тим самим уникнути абсолютизації одного з них» [194; 195, с. 394].

Переконливою є позиція Я. Барана, який зазначає, що «різнобою між фразеологічними теоріями і методами дослідження можна значною мірою уникнути, якщо визнати за фразеологізмами статус мовних знаків, оскільки система і особливо рівень визначаються загалом як сукупність одиниць / знаків та відношеннями між ними» [19, с. 54], науковець пропонує при визначенні суті фразеологізму брати до уваги його особливості як знака мовної системи. Н. Скиба зазначає, що «оскільки фразеологізми за своєю будовою є утвореннями на зразок словосполучення і речення, то аналіз їхньої суті слід проводити у порівнянні зі словом, як центральною одиницею мови, із словосполученням і реченням» [176, с. 15].

1.3 Класифікація фразеологізмів у контексті сучасних досліджень

Оскільки фразеологія – це порівняно молода лінгвістична наука, яка потребує систематизації різних підходів до визначення ознак фразеологічних одиниць, дотримуючись певних принципів (семантичного, генетичного, функціонального), дослідники запропонували ряд класифікаційних систем, що

використовуються у теоретичній і методичній літературі.

Класифікація – це «наукова систематизація різноманітного фразеологічного матеріалу, сформульована за єдиним принципом, щоб виявити співвідношення загальних диференціальних ознак одиниць, що складають фразеологічний фонд» [20, с. 98]. На думку Я. Барана, кожна класифікація повинна описуватися з одних і тих самих позицій і показувати наявність або відсутність певних ознак.

Уперше семантичну класифікацію розробив Ш. Баллі у своїй праці «Нарис стилістики» (1905) та виділив такі групи фразеологізмів: звичайні словосполучення, фразеологічні ряди, фразеологічні єдності. Згодом у науковій роботі «Французька стилістика» (1909) мовознавець подає контурну класифікаційну схему для фразеологічних одиниць та виділяє дві групи фразеологізмів: фразеологічні групи або звичайні сполучення, фразеологічні єдності.

Широкого визнання в українському й світовому тогочасному мовознавстві здобула семантична класифікація, запроваджена В. Виноградовим. В основу його фразеологічної теорії покладено ступінь видозміни значення слова у різних синтаксичних і стилістичних умовах фразеотворення. В. Виноградов вважав, що, являючи собою єдине значеннєве ціле, фразеологічні одиниці не є однаковими з погляду з'єднаності компонентів і співвіднесеності семантики всього вислову з семантикою його окремих складників-компонентів. Зважаючи на це, В. Виноградов розрізняє три типи фразеологічних одиниць: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності і фразеологічні сполучення.

Фразеологічні зрощення – це семантично неподільні фразеологічні одиниці, у яких цілісне значення невмотивоване, тобто не впливає зі значень їх компонентів (*бити баглаї* – ледарювати; *пекти раків* – червоніти тощо). Із словами однакового звучання, що виступають у вільному вжитку, компоненти фразеологічних зрощень перебувають у зв'язках омонімічності.

Фразеологічні єдності – це семантично неподільні фразеологічні одиниці, цілісне значення яких умотивоване значенням компонентів (*не нюхати пороху* – не бути ще в боях; *кров з молоком* – здоровий).

Фразеологічні сполучення – це тип фраз, які створюються реалізацією зв'язаних значень слів. Фразеологічні сполучення не є безумовними семантичними єдностями, вони аналітичні.

Класифікаційна схема В. Виноградова [39] – важливий етап у становленні фразеологічної теорії. Але в процесі вивчення фразеологічного фонду багатьох мов стали очевидними її вразливі місця, зокрема нечіткість критерію умотивованості значення, неможливість застосувати його до всіх одиниць, залучених до категорії фразеологічних єдностей тощо.

Зберігши три основні класи фразеологічних одиниць за схемою В. Виноградова, М. Шанський виділив четвертий клас – фразеологічні вислови, до яких належать «такі стійкі в своєму складі і вживанні фразеологічні звороти, які не тільки є семантично подільними, але й складаються цілком із слів з вільним значенням... (*серйозно й надовго; вовків боятися – в ліс не ходити; не все те золото, що блищить*)» [213, с. 69] (переклад наш. – М. Я.).

Серед фразеологічних висловів М. Шанський розрізняє дві групи: фразеологічні вислови комунікативного характеру, що являють собою предикативні словосполучення, рівноцінні реченню, є цілим висловленням, виражають те чи інше судження (*людина – це звучить гордо; хрін від редьки не солодший*); фразеологічні вислови номінативного характеру, що є сполученням слів, ідентичним лише певній частині речення, є словесною формою того чи іншого поняття і, як і слова, виконують у мові номінативну функцію (*трудові успіхи; палії війни; вищий учбовий заклад* та ін.).

Семантична класифікація фразеологічних одиниць у плані діяхронії опрацьована Б. Ларіним. У становленні більшості фразеологічних одиниць вихідними є вільні звороти мови, повні за лексичним складом, нормальні за граматичною будовою і прямі за значенням. Класифікація Б. Ларіна [117, с. 200–224] відбиває етапи розвитку і перебудови первісних вихідних словосполучень, вона включає: перемінні словосполучення; стійкі словосполучення, що відзначаються наявністю стереотипності, традиційності і метафоричного переосмислення, відходом від первісного значення; ідіоми, які відзначаються у

порівнянні зі стійкими метафоричними словосполученнями більш деформованим, скороченим, далеким від первісного лексичним і граматичним складом і помітним послабленням тієї семантичної подільності, яка зумовлює метафоричність, тобто смислову двоплановість.

Нині літературна мова має у своєму складі лише частину фразеологічного багатства української мови. Фразеологізми формувалися як віддзеркалення повсякденних побутових турбот, соціальних взаємовідносин людей, їх вірувань, звичаїв, обрядів тощо. Н. Венжинович [28, с. 113–118] класифікує фразеологізми на 30 тематичних груп, зокрема: властивості, якості людини; дії, вчинки, поведінка людини; діяльність особи чи неособи в її стосунках із будь-ким; позначення мисленнєвої діяльності; позначення мовленнєвої діяльності; фізичний, емоційно-фізичний стан особи; стан особи, що характеризується зовнішніми проявами; перехід із одного стану в інший особи, предмета; стан предмета, явища тощо.

Спробу систематизації стійких (фразеологічних) сполук у функціональному аспекті здійснив С. Гаврин [40]. Він виділяє шість основних типів:

1. Образно-виразні стійкі сполуки, до яких належать метафоричні одиниці (*пустити червоного півня*) або сполуки з метафоричними компонентами (*яблуко незгоди*), усталені порівняння (*берегти як зіницю ока*), евфонізми (*із гязі в князі*), сталі гіперболи і літоти (*гарматою не проб'єш*), тавтологічні сполуки (*свиня свинею*), сполуки, що створюються на основі поетичного синтаксису (*правда – добре, а щастя – краще*).

2. Еліптичні сполуки, що об'єднують усічені стійкі сполуки слів (*ні пуху ні пера*).

3. Термінологічні фразеологізми, що охоплюють складені терміни науки, техніки, мистецтва та ін. (*культ особи*). Заміна в них одного з компонентів синонімом (*ланцюгова реакція – послідовна реакція*) руйнує термінологічність.

4. Афористичні фразеологізми, що виражають узагальнюючі умовиводи (*друзі пізнаються в біді*).

5. Контекстологічні сполуки, які ототожнюються із стійкими утвореннями,

що в класифікації В. Виноградова називаються фразеологічними сполученнями.

6. Ідіоми – всі стійкі словосполучення, що втратили внутрішню форму (*собаку з'їсти*).

На думку С. Гаврина, такого роду систематизація розкриває природу творення стійких сполук, механізм формування фразеологічного складу мови. Крім того, вона одночасно вказує і на ті функції, які фразеологічний склад мови виконує в мовленні: образно-виразні сполучення виконують образно-виражальну і одночасно емоційно-експресивну функцію; еліптичні лаконізують мову; термінологічні забезпечують точність; сполучення з узагальнюючими умовиводами вносять у мовлення перлини народно-авторської думки; контекстологічна фразеологія виконує функцію полегшення конструювання мовлення.

Помітне місце в теоретичних дослідженнях посідає граматичний принцип класифікації фразеологічних одиниць.

Морфологічна класифікація передбачає визначення лексико-граматичної природи стрижневого слова, співвіднесення фразеологізмів із певними частинами мови тощо. Методичне здійснення морфологічної класифікації ускладнюється тим, що неможливо в ряді випадків визначити граматичний центр фразеологічного звороту.

Існує класифікація фразеологічних одиниць за граматичною формою і семантичними ознаками, представлена в низці наукових праць В. Архангельським [9; 10]. У ній фразеологічні одиниці поділяються на фраземи і стійкі фрази. Термін *фразема* охоплює фразеологічні одиниці зі структурою словосполучень, а термін *стійка фраза* охоплює фразеологічні одиниці зі структурою речень.

Критерієм синтаксичного принципу класифікації є врахування синтаксичних функцій фразеологічних одиниць. Незважаючи на те, що ті чи інші категорії фразеологічних одиниць виступають саме у певній, типовій для них синтаксичній функції, спостерігаються факти їх багатофункціональності, що теж унеможлиблює послідовне проведення цього принципу.

Л. Скрипник поділяє фразеологічні одиниці на два граматико-структурні класи: фразеологічні одиниці, організовані за типом моделі словосполучення

(рідше – речення) – лексичні ідіоми; фразеологічні одиниці – фрази, що мають організацію простих або складних речень.

Д. Шмельов [217] поділив фразеологічні одиниці за парадигматичним, синтагматичним і дериваційним зв'язками та виділив сім типів: парадигматично зв'язані; синтагматично зв'язані; дериваційно зв'язані; парадигматично і синтагматично зв'язані; парадигматично і дериваційно зв'язані; синтагматично і дериваційно зв'язані; парадигматично, синтагматично і дериваційно зв'язані.

Спроба класифікації фразеологічних одиниць, виходячи не з характеру внутрішньо-фразеологічної структури, а з особливостей їх природних структурних зв'язків з іншими одиницями у системі мови, належить М. Тагієву [191]. Він кваліфікує фразеологізм як самостійну одиницю мови за її оточенням, що створюється на основі власне структурного зв'язку цілого і не збігається із поняттям поширення слів-компонентів на основі їх валентних відношень. Оточення – обов'язковий супутник фразеологічної одиниці. Узята в ізольованому вигляді, фразеологічна одиниця не може бути визначена через саму себе, через лексико-граматичні ознаки своїх компонентів. Вона об'єктивно виділяється із своїм оточенням, разом із яким створює структуру. На матеріалі дієслівних фразеологічних одиниць у цій класифікації виділяються: фразеологічні одиниці з однопозиційним оточенням, яке може бути виражене й окремим словом у певній граматичній формі (*лізти на стіну* вимагає оточення, вираженого іменником у називному відмінку з семантикою особи), синтаксичними конструкціями (у фразеологічній одиниці *комар носа не підточить* у функції оточення виступає головна частина складного синтаксичного цілого) і варіативними засобами (над нами *не капає* і на нас *не капає*); фразеологічні одиниці з двопозиційним оточенням, у яких структурно необхідними елементами є суб'єктивне і залежне оточення (хто + *взяв слово* + з кого; що + *червоною ниткою проходить* + через що); фразеологічні одиниці з трипозиційним оточенням – суб'єктивним і двома залежними (хто + *коле очі* + кому + чим). У свою чергу ці три основні групи розмежовуються на підгрупи – з однорідним, неоднорідним і варіантним оточеннями, вираженими різними граматичними формами слів і синтаксичними

конструкціями.

Генетична класифікація, що передбачає групування фразеологічного матеріалу за джерелами походження, найбільш детально опрацьована в дослідженнях Л. Булаховського [26, с. 102–107], який визначає такі групи: прислів'я і приказки; професіоналізми, що набули метафоричного вжитку; усталені вислови з анекдотів, жартів і под.; цитати й образи з «Старого» і «Нового» завітів; численні ремінісценції античної старовини; переклади поширених іншомовних висловів; крилаті слова російських та іноземних письменників; влучні фрази видатних людей.

Я. Спринчак класифікує фразеологічні одиниці за часом походження та виділяє три генетичні групи: спільнослов'янські, східнослов'янські, властиві окремим східнослов'янським мовам [186, с. 33–38].

Генетична класифікація надзвичайно корисна з погляду історичного вивчення фразеології кожної національної мови, але, на жаль, не може охопити всіх фразеологічних одиниць, бо не завжди можна, навіть при спеціальних дослідженнях, точно встановити джерело виникнення того чи іншого вислову.

Лінгвостилістичний аспект дослідження фразеології вимагає потребу вироблення стилістичної класифікації фразеологізмів, яка визначає належність фразеологічних одиниць до того чи іншого різновиду загальномовного стилю, характеризує їх експресивні особливості тощо.

Лінгвістичний аналіз фразеологічних одиниць у синхронному плані ґрунтується на виділенні двох основних граматико-структурних класів:

1. Фразеологічні одиниці – словосполучення, семантико-структурною особливістю яких є співвіднесеність з окремим словом і функціонування в ролі члена речення. Цей різновид фразеологічних одиниць має загальну назву 'лексичні ідіоми' (*впадати в око; третій калач; на всі заставки*).

2. Фразеологічні одиниці – фрази, що мають організацію простих або складних речень (*вік прожити – не поле перейти; що посієш, те й пожнеш; мавр зробив своє діло, мавр може йти*).

У сучасному українському мовознавстві дослідники дедалі частіше намагаються звернути увагу на подальше накопичування ареального матеріалу, необхідність подати діалектну фразеологію як систему, проаналізувати фразеологію в ідеографічно-тематичному аспекті. Ідеографічний принцип систематизації фразеологізмів покладений в основу класифікацій Ю. Прадіда, А. Івченка, В. Ужченка та Д. Ужченка, Ж. Краснобаєвої-Чорної та ін. Використовуються різні схеми ідеографічного опису фразеологічних одиниць, науковці представляють як загальномовну, так і ареальну ідеографічні картини світу, які можуть бути зафіксовані відповідними ідеографічними словниками.

За словами Ж. Краснобаєвої-Чорної, «Ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць – класифікація фразеологічних одиниць за тематичним принципом, що репрезентує погляд «від носія мови» [109, с. 290].

Ідеографічна класифікація, на думку Ю. Прадіда, повинна підпорядковуватися екстралінгвальному членуванню світу і будуватися на поняттєво-логічних принципах, ґрунтуватися на наявності у всіх членів певної мікро- чи макросистеми спільної семантичної ознаки, яка є для цієї системи інтегрувальною [159].

М. Номис [143] уперше в українському мовознавстві застосував «тематичний принцип групування матеріалу щодо фразеологічного складу мови, що надало панорамності висвітлення у відповідних двадцяти розділах: вірування українського народу; доля, недоля, лихо; історичне минуле; здоров'я, хвороби, смерть; господарська діяльність; зовнішній вигляд людини, одяг; сусіди, куми, приятелі, вороги тощо» [див.: 109, с. 290].

Ідеографічна класифікація ареальної фразеології В. Ужченка [202, с. 52–56] має таку ієрархію: варіантносинонімічна група – фразеосемантичне поле – фразеотематична підгрупа – фразеотематична група. Ідеографічний опис відображає цілісний, глобальний образ світу, що формується внаслідок синтезу результатів пізнавальних та оцінних процесів, тобто картину світу, властиву певній мовній спільноті.

Отже, фразеологічні одиниці характеризуються значною різноманітністю

граматичної структури, ступенем внутрішніх зв'язків між компонентами, цілісністю значення, семантичними змінами, експресивністю, образністю, тому право на життя мають різні класифікації фразеологізмів.

1.4 Лінгвокультурологічний та лінгвокогнітивний напрями вивчення фразеології

Лінгвокультурологія – одна з наймолодших наукових дисципліни, яка вивчає взаємозв'язок та взаємодію культури й мови в її функціюванні та відбиває цей процес як цілісну структуру одиниць у єдності їхнього мовного та позамовного (культурного) змісту. За словами французького мовознавця Е. Бенвеніста, вона виникла на основі тріади термінів – мова, культура та людська особистість. Історично фразеологію відносили до етнолінгвістики, але сучасна фразеологічна система є одним із об'єктів вивчення лінгвокультурології, яка досліджує, перш за все, «живі» комунікативні процеси та зв'язок мовних висловів синхронно з діючим менталітетом народу. Фразеологізми – універсальне мовне явище, оскільки вони властиві всім мовам. У будь-якій мові вони мають свої особливі форми вираження. Фразеологізми як мовні одиниці порівняно з утвореннями нижчих рівнів (слово, фонема, морфема) мають складнішу лексико-граматичну й особливо смислову структуру, в утворенні якої важливу роль відіграють позамовні чинники. Хоча слово є основною мовною одиницею, фразеологізми несуть набагато більше інформації і їх слід вивчати та враховувати в різних аспектах: лінгвокультурологічному, когнітивному, функціональному тощо. С. Соколовська зазначає, що стійкість фразеологізму на мовному рівні не є абсолютною і пов'язана з варіантністю, тому що фразеологізми можуть мати лексичні, морфологічні, синтаксичні та інші різновиди, тобто фразеологічні варіанти. І тут до багатозначності, універсальності фразеологізмів можна додати ще одну цікаву рису – експресивність і емоційність, яка може посилюватись за допомогою таких мовних засобів, як повтор простий, повтор варійований, синонімічне підхоплення, сентонімічні відношення, подвійна актуалізація, зміна нормативного порядку компонентів у реченні [184, с. 92–93]. В. Козубай зазначає,

що «фразеологічний фонд включає фразеологізми трьох типів: інтернаціональні, власно національні, змішаного типу. ... З комунікативно-прагматичних та лінгвокультурологічних позицій прислів'я можна розглядати як потенційний й реальний об'єкт фразеології. Як засіб наглядно-образного виразу думки, вони часто використовуються у суспільній комунікації завдяки таким властивостям як складність семантичної структури, здатність до асоціативних зв'язків та ситуативним перетворенням» [100, с. 67].

Мову та мислення, ментальність та культуру не можна відділити одне від одного і розглядати як окремі категорії. Коли людина мислить, то має певні стереотипи, збережені в її пам'яті, і завжди, напевно розуміє, що добре, а що погано, що дозволено, а що заборонено. Однак стереотипи різні в кожного індивіда, адже всі люди різні, кожна людина має свою індивідуальність, а також кожна людина насамперед, належить до певної культури, яка має свої цінності та стереотипи. Саме тому вчені нашого часу часто звертаються до питання взаємозв'язку та взаємодії між мовою і мисленням, мовою і культурою, мовою та етнографією. Культура народу і мислення тісно пов'язані між собою. Ю. Апресян писав: «погляд на світ є частково універсальним, частково національно специфічним, тому носії різних мов можуть бачити світ дещо по-різному, крізь призму своїх мов» [7, с. 39] (переклад наш. – М. Я.). Саме національно-культурне тло призводить до того, що кожна мова до певної міри утворює свою семантичну систему, свою «мовну картину світу». Інакше кажучи, мовна картина світу є суб'єктивним образом об'єктивної реальності, оскільки кожна людина по-своєму і неповторно відтворює світ. Кожна національна мова – це власна універсальна філософська система, і це зумовлює наявність у мовній картині світу практично кожної мови значну кількість одиниць, у тому числі і фразеологічних, які виступають у ній своєрідними етнокультурними маркерами. О. Кубрякова зазначає, що фразеологізми, які усвідомлюються як культурно значущі типові зразки властивостей, подій, фактів, не є знаками культури як такими, не утворюють її власних таксонів, однак спроможні, якщо вони втілюють у своєму образному змісті культурно-значущі риси світобачення, виконувати роль

культурних знаків за умови їх інтерпретації в тому чи іншому культурному коді [110]. Таким чином, дослідниця висуває на передній план у мовній комунікації взагалі та інтерпретації фразеологізмів зокрема спосіб мислення, який залежить не лише від індивідуальних особливостей комунікантів, а насамперед від того, в яких умовах останні формувались як особистості. Національно-культурна семантика мови найбільш яскраво виражається в таких одиницях мови, як фразеологізми та мовні афоризми, що включають прислів'я, приказки та крилаті вислови, оскільки вони безпосередньо відображають немовну дійсність, називають предмети та явища навколишнього середовища, фіксують зміст, який стосується умов життя народу та є відображенням національної культури того чи іншого народу.

Погоджуємося з дослідниками, які вважають, що фразеологізми – це знаки мовної культури. Наприклад, О. Галинська розглядає фразеологізми як особливі мовні знаки, як засоби зберігання і передавання культурної інформації. Вона зазначає, що «лінгвокультурологічний напрям у фразеології досліджує взаємодію мови і культури крізь призму культурно-національної свідомості та її фразеологічної презентації (Н. Брагіна, В. Телія)» [43, с. 72]. На думку В. Маслової, «об'єктом лінгвокультурології є дослідження взаємодії мови, яка виступає транслятором культурної інформації, культури з її установками і преференціями, та людини, що створює цю культуру, користуючись мовою. Об'єкт розміщений на «стику» декількох фундаментальних наук – лінгвістики і культурології, етнографії і психолінгвістики» [126, с. 36] (переклад наш. – М. Я.). У розумінні М. Алефіренка, сучасна лінгвокультурологія вивчає: «а) способи і засоби представлення в мові об'єктів культури; б) особливості представлення в мові менталітету того чи іншого народу; в) закономірності відображення в семантиці мовних одиниць цілісно-сміслових категорій культури» [5, с. 29] (переклад наш. – М. Я.).

В. Кононенко стверджує, що «лінгвокультурологічні студії визначають етнолінгвістичні й етнопсихологічні засади формування мовних знаків культури з поглибленням у систему національних образно-метафоричних засобів,

«внутрішню форму», мотиваційну базу номенів у їхньому співвідношенні із подальшими семантичними трансформаціями» [103, с. 29]. Пряме переплетення мовнокультурних явищ та процесів простежується у багатьох реалізаціях, а саме «у тенденціях та особливостях розвитку, у взаємопроникненні різновидів культури, у зв'язках мови й мистецької творчості» [104, с. 7].

Н. Венжинович зазначає, що *«лінгвокультурологічний аспект дослідження* – це вияв та опис синергетичної за своєю суттю кореляції між «мовою» культури і семантикою фразем. Його мета – досягнути розумом культурно значущі смисли одиниць фразеології, що зафіксовані не тільки у віддалених від нас за часом текстах, а й у сучасних дискурсивних практиках, у яких і виявляється культурна та мовна компетенції» [37, с. 13].

На думку багатьох дослідників, саме в мові втілюється історична пам'ять народу, мова відображає як культурний, так і мовний досвід народу. Лінгвокультурологічні дослідження на матеріалі фразеології допомагають нам уявити духовні цінності, витворені окремими етносами протягом тисячоліть. Фразеологія – це «дзеркало, в якому лінгвокультурне суспільство ідентифікує своє національне самоусвідомлення» [193, с. 104].

Питанню «мова (фразеологія) і національна культура», присвячені роботи багатьох мовознавців. Наприклад, це праці Н. Венжинович, Т. Григоренко, Л. Даниленко, С. Денисенко, В. Жайворонка, В. Коваля, В. Кононенка, Н. Мазур, Ф. Медведєва, Л. Мельник, Л. Скрипник, В. Ужченка, Д. Ужченка тощо. Особливо цінними для наукового висвітлення є фразеологізми, у яких відтворені народні традиції, обряди та звичаї того чи іншого народу, історичні факти його життя. «Чільне місце серед етнофразем посідають побажання, які, за словами М. Сумцова, представляють великий інтерес для істориків побуту, літератури, культури, загалом для розуміння народної психології. ... Серед інших фразеологічних одиниць вони вирізняються особливою функціональною активністю та яскраво експресивною конотацією» [див.: 45, с. 77].

Н. Хома зазначає, що фразеологія кожного народу виражає його ментальність, образність і спосіб мислення, а тому вона характеризується

значною стабільністю. Науковиця досліджує ономастичний простір в українських фразеологізмах (прислів'ях, приказках) та робить висновок, що «ономастикон українських фразеологізмів не лише багатий, але й різноманітний. Його основу складають чоловічі та жіночі особові імена. Чоловічі особові імена значно поширеніші в паремійному ономастиконі, ніж жіночі. Топоніми у прислів'ях та приказках зумовлюють регіональний характер фольклорного тексту, надають оповіді місцевого колориту і є одним із найголовніших факторів у досягненні ефекту достовірності» [209, с. 413].

На думку Л. Савченко, «фразеологія – це відбиток картин реальності, у якій містяться фрагменти культури, історії, етнографії, психології, світогляду, релігії, менталітету, відтворюється національний характер народу, це своєрідний зразок ретельного та пильного кодування його духовної культури» [168, с. 522].

В. Коваль у своїх дослідженнях розглядав слов'янські фразеологізми, що належать до сфери народної духовної культури з точки зору відображення ними основних фрагментів мовної картини світу. Як зазначає мовознавець, «етнофразеологія, розглянута крізь призму мовної картини світу, маркує основні життєві цикли, важливі сегменти «життєвого кола»: внутрішньоутробний стан → народження → створення сім'ї → життя в його різнобічних проявах → больовий стан → відхід в інший світ» [97, с. 30] (переклад наш. – М. Я.). В. Коваль проілюстрував це на матеріалі слов'янських фразеологізмів, генетично пов'язаних із сферою народної духовної культури.

Услід за В. Ужченко, вважаємо, що фразеологізми відображають національну картину світу або всім словокомплексом, зокрема при називанні обрядів, прикмет, ворожіння, побутових ситуацій, або виразно маркованими складниками фразеологічних одиниць [202, с. 282].

Національна своєрідність фразеологізмів різних мов пов'язана насамперед із їх образністю. Фразеологізми є неповторними, своєрідними за своєю внутрішньою формою. Вони становлять собою складний феномен, що відображає як власне лінгвістичні чинники, що визначаються специфікою лексико-семантичної і граматичної системи конкретних мов, так і екстралінгвальні

чинники, пов'язані з життям нації, – особливості національного характеру, духовного складу, культури, своєрідності етнічного побуту, традицій, звичаїв, специфіка історичного розвитку народу. «Особливості образної мотивації в структурі значення ідіом є важливими для з'ясування мовної картини світу і її бачення народом, який розмовляє тією чи іншою мовою. Фразеологічна одиниця, будучи номінативною, висвічує процес номінації у вигляді мовного знака, кінцевим результатом якого є мовна картина світу» [154, с. 633] (переклад наш. – М. Я.).

Способом утворення фразеологічної одиниці, зауважує Н. Венжинович, є «метафоризація як когнітивний процес, пов'язаний із діяльністю підсвідомості. Інтерес до цього питання збільшився у зв'язку із зверненням лінгвістів до вивчення мовної картини світу та виникненням лінгвокультурології як науки синтезуючого характеру. Крім того, метафора має важливу властивість «нав'язувати» тим, хто розмовляє якою-небудь мовою, специфічний погляд на світ. Метафори характеризуються національною специфічністю і навіть антропоцентричністю, оскільки людина постійно намагається порівнювати конкретне і абстрактне, досяжне і недосяжне. У новому метафоризованому значенні можуть залишатися сліди і буквального значення, яке ґрунтується на основі подібності, схожості двох або більше сутностей, що знаходяться в центрі уваги» [29, с. 113] (переклад наш. – М. Я.).

О. Левченко досліджує символи у фразеологічних системах. На її думку, «дослідження механізмів фразеологізації за допомогою лінгвокультурологічного аналізу суттєво поглиблює наші знання про цей процес, дозволяє вийти за межі традиційних уявлень про те, що значення фразеологічних зрощень жодним чином не пов'язані зі значеннями компонентів, вони не мотивовані; значення фразеологічних єдностей потенційно виводяться зі значень компонентів; фразеологічні сполучення творяться як реалізація зв'язаних значень слів. Урахування сфери знань за допомогою концептуального аналізу дає змогу подолати суперечності, властиві традиційному поглядові на механізми творення фразеологічних одиниць, зокрема, й коли йдеться про немотивованість та

псевдомотивацію одиниць» [121, с. 118].

Як і О. Левченко, вважаємо, що «в основі символу міститься прототипна інформація, тобто те, що є елементом концептуальної картини світу; символ виникає в результаті метафоризації чи метонімізації; в основі символу перебуває декілька ознак, що впливає з особливостей, зокрема, метафори; поняття метафори й символу не тотожні, не перетинаються, не доповнюють один одного, вони співвідносяться як причина й наслідок. Звідси впливає, що і метафорам, і символам властива конвенційність. Символ – це вербальний предметний знак, утворений унаслідок операцій метонімії чи метафори, який у певному лінгвокультурному просторі перебуває у стійкому зв'язку з абстрактним позначуванням. Специфіка фразеологічного символу полягає в його багатозначності, спричиненої тим, що він сформований на основі різноджерельних уявлень. Слово, якому властива символічна функція, зокрема й у фразеології, може бути компонентом фразеологізму, не виконуючи роль символу» [121, с. 119].

Досить цікавим для нас виявилось дослідження М. Жуйкової, яка розглядає образну основу фразеологізмів та фреймове моделювання. Вона слушно, на наш погляд, зазначає, що «розвиток нової лінгвістичної парадигми – антропоцентризму – вимагає нових прийомів аналізу фразеологічних одиниць (ФО), передусім таких, які скеровано на виявлення особливостей мисленнєвої діяльності людини у процесах фразеотворення. Ономасіологічний підхід до семантики ФО, поєднаний із методиками концептуального аналізу, дозволяє виразно побачити дію загальних когнітивних механізмів, що позначаються на виникненні ФО. При застосуванні новітніх методик для встановлення генетики фразем повинна враховуватися як їхня «історична глибина» і культурно-національна специфіка, так і міра прозорості плану вираження...» [81, с. 23].

Будь-який народ має багато різноманітних уявлень про світ. Ця система категорійних уявлень про світ є неусвідомленою і передається за допомогою мовлення. Будь-яка мова – не просто засіб спілкування і висловлення емоцій. Навколишній світ постійно змінюється, і кожного дня людина пізнає та переживає

щось нове, тим самим накопичуючи життєвий досвід. Мова допомагає людині впорядкувати накопичений досвід. Фразеологічні одиниці – це носії життєвого досвіду нації, які яскраво відображають спостереження за навколишнім світом [147, с. 26–49].

Співвідношення слова й концепту – нині одна з центральних теоретичних проблем української та зарубіжної когнітивної лінгвістики, під кутом зору якої розглядають і фразеологізми. Певна частина концептуальної інформації має звукову чи письмову фіксацію, тобто способи мовного вираження, а інша представлена в психіці людини принципово відмінним шляхом, тобто ментальними репрезентаціями іншого типу (образами, малюнками, схемами, мімікою, поглядом, жестами тощо) [214, с. 193]. Аналіз різних дефініцій і підходів до терміна *концепт* у сучасному мовознавстві дає нам можливість виділити такі основні його ознаки: концепт – ідеальний об'єкт; сфера локалізації концепту – свідомість людини; концепт не ізольований, він тісно взаємодіє з іншими концептами; концепт об'єктивується мовними засобами; концепт характеризується досить складною структурою. У сучасному мовознавстві значного поширення набули такі погляди на концепт, які можуть бути умовно об'єднані відповідно до методологічної спрямованості дослідників: лінгвістичний, культурологічний, лінгвокультурологічний, логіко-ейдетичний, лінгвокогнітивний (семантико-когнітивний), когнітивно-поетичний, когнітивно-дискурсивний, філософсько-семіологічний тощо. У своєму науковому дослідженні ми розглядаємо концепт у лінгвокогнітивній інтерпретації як двоїстої ментальної сутності, яка має два плани. У мисленнєвому він постає як образ, у якому втілюються певні уявлення мовців про навколишній світ, у мовленнєвому контексті – як реальність, що віддзеркалюється у свідомості через мову.

Когнітивна лінгвістика виникла у 70-х роках XX століття як складник когнітології – інтегральної науки про когнітивні процеси у свідомості людини, що забезпечує оперативне мислення та пізнання світу.

У сучасному розвитку фразеології неможливе її вивчення без належного врахування когнітивного аспекту. Про це свідчать розвідки досліджень різних

лінгвістів І. Андрєєвої [6], О. Городецької [48], О. Залевської [83], А. Мойсієнка [133], О. Потапової [157], І. Фролової [208], В. Борнер [222], М. Гервег [225], Р. Гіббс [223], Г. Гарман [224].

Мова є надзвичайно важливою для пояснення когнітологією певних завдань, саме через мову можна обґрунтувати розумову, мисленнєву діяльність, тобто вербалізувати її. Мова – це опосередкований шлях дослідження пізнання, адже когнітивні і мовні структури перебувають у своєрідних співвідношеннях. Когнітивна лінгвістика є провідною наукою в межах вивчення когнітології. Вона досліджує мовні форми, пов'язані зі структурами людських знань, а також те, як вони представлені у свідомості людини. Предметом когнітивної лінгвістики є проблема ролі мови у здійсненні процесів пізнання й осмислення світу, у проведенні процесів його концептуалізації та категоризації, проблема співвідношення концептуальних систем з мовними і науковими, а також звичайної (буденної) картин світу з мовною [203, с. 258–259].

В аспекті семантико-когнітивного підходу концепт трактують як ментальне утворення, що репрезентує собою сукупність знань про певний об'єкт у свідомості людини. Слово об'єктивує концепт не повністю, а передає тільки декілька основних концептуальних ознак. Увесь концепт у багатстві свого змісту теоретично може бути виражений тільки сукупністю мовних засобів, кожен із яких розкриває лише його частину [153, с. 7–9]. Представники цього підходу співвідносять концепти з усіма лінгвістичними формами й розглядають мову як інструмент опису концептів [8, с. 20].

Основний напрям семантико-когнітивного дослідження полягає у вивченні співвідношення семантики мови з концептосферою людини, тобто семантичних процесів із когнітивними. Мову в цьому аспекті трактують як один із засобів доступу до свідомості людини, її концептосфери, до змісту та структури концептів як одиниць мислення. Погоджуємось із думкою прихильників цього підходу про те, що зі словникової дефініції не можна отримати виразне й повне уявлення про концепт. Уважаємо, що опис концептів необхідно здійснювати, поєднуючи аналіз словникових дефініцій із поглибленим вивченням контекстів

уживання тих мовних одиниць, які їх репрезентують. Аналіз слововживань дає нам можливість визначити як універсальні, так і специфічні характеристики змісту досліджуваних концептів.

Метод лінгвокогнітивного аналізу передбачає перехід до змісту концептів у руслі особливого етапу опису – когнітивної інтерпретації, яка є обов'язковим етапом семантико-когнітивного аналізу, без неї дослідження залишається в межах лінгвістичної семантики [156, с. 9]. Оскільки лінгвокогнітивна концептологія використовує поняття *концепт* на позначення модельованої лінгвістичними засобами одиниці свідомості, завдання лінгвоконцептолога полягає в тому, щоб «описати максимально повно семантику слів, словосполучень, фразеологізмів чи текстів, та, застосовуючи когнітивну інтерпретацію результатів лінгвістичного дослідження, моделювати зміст концепту» [173, с. 221].

Когнітивна лінгвістика розвиває успадковані від мовознавства, філософії і психології класичні проблеми зв'язків між мовою та мисленням, а також розглядає їх у дещо іншому плані, а саме в таких категоріях, як знання, його мовні різновиди, мовні способи репрезентації знань, мовні процедури оперування знаннями, ментальні структури та процеси у свідомості (пам'ять, сприйняття, розуміння, пізнання, аргументація, прийняття рішення тощо). Основним семантичним поняттям у когнітивній лінгвістиці є концепт, і саме цим когнітивна лінгвістика найбільшою мірою відрізняється від інших напрямів дослідження семантики. Поняття *концепт* досі не має однозначного визначення. Під ним розуміють нерозчленоване уявлення про об'єкт, ідею поняття і навіть саме поняття. Він має два значення — психічне та мовне. З одного боку, це ідеальний образ, чи, точніше, прообраз, що уособлює культурно зумовлені уявлення мовця про світ, з іншого боку, він має певне значення у мові.

О. Кононова зазначає, що вся духовна діяльність людини, її контакти зі світом – результати пізнання – формують глобальний образ цього світу, що існує у свідомості людини, і має назву *картина світу* [106, с. 33]. Водночас кожне етнічне утворення має свій спосіб сприйняття і пояснення світу, який відображається мовою цієї етноодиниці. Закріплені в значеннях різних слів і

висловів уявлення такої етноодиниці про світ у своїй сукупності утворюють відповідну єдину систему поглядів і установок, які різною мірою поділяються усіма носіями мови, що одержала назву *мовна картина світу*. Отже, *мовна картина світу* – це «відображені в категоріях і формах мови уявлення певного мовного колективу про будову, елементи і процеси дійсності; цілісне відображення мовою всього сутнісного в людині і навколо неї; реалізоване засобами мовної номінації відображення людини, її внутрішнього та навколишнього світу» [76, с. 206]. Протягом останніх десятиліть, за словами О. Єфименко [79], у лінгвістиці проблемі мовної картини світу приділяється дедалі більша увага. Різні фрагменти національно-мовної картини світу останнім часом щоразу частіше опиняються у фокусі пильної уваги дослідників. Їх вивчення з огляду на специфіку етнічної свідомості мовців, вплив звичаїв, соціокультурних, фонових знань, традицій, обрядів, вірувань, міфології тощо в Україні стало надзвичайно актуальним [170, с. 84]. Цим зумовлюється методологічно еклектичний характер сучасного стану мовознавчої науки, що спричинився до виникнення і розвитку суміжних її галузей, серед яких перебувають психолінгвістика, етнолінгвістика, лінгвопрагматика, лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика тощо [171, с. 5], які дослідники вважають пріоритетними галузями сучасного українського мовознавства [210].

Фразеологізми визначаються як одиниці лінгвоментального лексикону, що віддзеркалюють культурний простір мови. Фразеологічні одиниці кожної окремої мови мають своє специфічне значення – фразеологічне. Воно є узагальнено-цілісним з різним ступенем цілісності. «Чим більше компоненти фразеологізму втрачають словесні якості, тим цілісніше значення фразеологізмів і навпаки. Фразеологічне значення містить як понятійний зміст, так і категоріальне значення. А також має третій чинник – суспільне відображення. Щодо внутрішньої форми фразеологізмів, то це не складник фразеологічного значення, а цілком самостійне, етимологічне значення, яке існує разом з актуальним. Фразеологічні одиниці, будучи членами одного синонімічного ряду, відрізняються ідеографічними, експресивно-стилістичними, емоційно-

модальними, функціонально-стилістичними і селективними властивостями. Ментальний лексикон, який є системою, що відображає у мовній здатності знання про слова та еквівалентні їм одиниці, має такі основні характеристики: 1) ті знання, що зберігаються у ментальному лексиконі є структурованими та організованими; 2) у ментальному лексиконі семантичні концепти (знання мови) та когнітивні концепти (знання про світ) зберігаються разом, однак репрезентовані автономно; 3) репрезентоване в ментальному лексиконі знання мови складається з форм, змістів та їх структур, тобто з одиниць, операцій та операційних правил, що лежать у їх основі...; 4) мовні інформації зберігаються в ментальному лексиконі не ізольовано, а в формі складних зв'язків. ... Когнітивна лінгвістика, яка набула розвитку в останні два десятиріччя XX століття, фактично продовжує традицію класичного мовознавства ставити на перше місце не мовну форму та її граматичне значення, а ідею, яка може виражатися за допомогою різноманітних мовних форм» [125, с. 56–57].

Нині мовознавці зазначають, що при вивченні фразеології важливим є як лінгвокультурологічний, так і когнітивно-культурологічний аналіз. За словами Н. Венжинович, «когнітивний аспект вивчення фраземики має широкі перспективи застосування в дослідженні етнокультурної семантики фразеологічних одиниць, що, як і слова, є номінативними мовними одиницями, для яких важливий не тільки денотативно-сигніфікативний аспект, а й різнотипні конотації, емоції, експресії та образи. Саме вони є тими основними ознаками, які відрізняють фраземи від слів» [37, с. 13].

Фразеологічне значення – це не лише смислова структура фразеологічної одиниці, це цілісний образ, який набуває словесної оболонки. Оскільки образ не є конкретним явищем, а більш абстрактним, узагальнювальним, то не дивно, що фразеологічне значення так само важко піддається єдиному науковому поясненню. Когнітивний простір та когнітивна база формуються когнітивними структурами, під якими розуміють змістовну форму кодування та зберігання інформації.

1.5 Основні аспекти вивчення діалектної фразеології

Фразеологія як мовознавча наука вже виробила достатньо чіткі теоретичні позиції. У межах фразеології як науки виокремлено такі основні напрямки: діалектна, порівняльна, зіставна, історична фразеологія; фразеотворення; фразеографія; граматична, семантична, стилістична характеристика фразеологізмів тощо. У сучасному мовознавстві в усіх цих галузях ведуться активні дослідження.

Українська літературна мова регулярно поповнюється новими діалектними мовними одиницями. Діалект – говір, місцевий різновид мови. Слова, що належать до цього говору, є діалектизмами. «Діалектизм – позанормативний елемент літературної мови, що має виражену діалектну віднесеність» [52, с. 151–152]. О. Дехтярьова подає таку класифікацію діалектизмів: «1) лексичні діалектизми, тобто окремі (не літературні) слова, що потрапляють у художню літературу; 2) морфологічні діалектизми – місцеві форми слів, не унормовані граматично; 3) синтаксичні діалектизми – місцеві особливості будови речення, незвичні й неприйнятні в літературній мові; 4) фонетичні діалектизми – місцеві звукові особливості, різко відмінні від літературних» [62].

Діалектна фразеологічна одиниця – це відносно цілісне словосполучення (іменного, ад’єктивного, дієслівного, адвербіального типу) зі складною семантичною структурою, функціонування якого обмежується певною територією. До діалектних фразеологічних одиниць можна зарахувати: фразеологічні одиниці – терміни певного діалекту; фразеологічні одиниці, які не відомі загальнонародній мові; фразеологічні одиниці, які мають у своєму складі діалектні слова чи форми; фразеологічні одиниці, які збігаються за своїм компонентним складом із відповідними фразеологічними одиницями загальнонародної мови, але відрізняються від них змістом; тавтологічні фразеологічні одиниці; трансформовані фразеологічні одиниці загальнонародної мови; фразеологізми, які є варіантами загальнонародних фразеологічних одиниць; синтаксично трансформовані фразеологічні одиниці; фразеологічні одиниці, в яких відображено специфіку побуту та трудової діяльності народу.

М. Демський зазначає: «Фраземи, принаймні наявні в слов'янських мовах, мають одну дуже цікаву властивість: вони позначають далеко не все пізнане людиною, а лише ті моменти, які з точки зору мовного колективу необхідно представити образно, емоційно, експресивно» [60, с. 8].

Діалектна фразеологія виділилася в українському мовознавстві порівняно недавно, передусім завдяки науковим дослідженням Б. Ларіна, І. Матвіяса, С. Бевзенка. У 1959 році у програмній доповіді «Про народну фразеологію» Б. Ларін окреслив місце діалектної фразеології у системі наук, точно визначив внутрішньо-семантичну сутність фразеологізмів, виокремивши актуальні завдання щодо вивчення народної фразеології у вузькому значенні, тобто діалектної фразеології – частини національної мови, яка «і створюється, і живе в мові народних мас»: розмежування діалектної та літературної фразеології, створення обласних словників, необхідність тривалих і вмілих пошуків та записів фразеологічного матеріалу «з усієї території поширення української мови» [118, с. 35].

Упродовж кількох десятиліть формувалися теоретичні засади вивчення діалектних фразеологічних одиниць, їх методологічна основа, система наукових понять і термінів. За останні десятиліття українська діалектна фразеологія досягла значних успіхів у зборі, фіксації й аналізі фразеологічного фонду української національної мови, почала вивчатися досить інтенсивно, незважаючи на труднощі, пов'язані із збиранням діалектного матеріалу, опрацюванням та апробацією методів його дослідження. Важливий фразеологічний матеріал зафіксовано у словниках діалектної лексики: В. Ужченка, Д. Ужченка [201]; Г. Доброльожі [67]; З. Мацюк [128; 129]; Г. Гузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк [181]; М. Голянич [46] й В. Грещука [53], які фіксують стан фразеологічних систем українських говірок на сучасному зрізі.

У другій половині XX століття – на початку XXI століття з'являється значна кількість наукових праць, у яких розглянуто теоретичні і практичні питання діалектної фразеології. Зокрема, це публікації Н. Бабич [13; 14; 15], М. Демського [55; 56; 57; 59; 60; 61], Ю. Прадіда [158], В. Ужченка та Д. Ужченка [201],

М. Якіма [220; 221] та інших дослідників.

В. Ужченко [200] зазначає, що новим етапом вивчення діалектної фразеології (90-ті роки ХХ – поч. ХХІ ст.) стала поява дисертаційних досліджень із описом окремих говорів: карпатських (В. Лавер) [116], східностепових (Т. Грица) [49], поліських (Г. Доброльожа) [66], лемківських (Г. Ступінська) [188], східнословобожанських і східностепових (Р. Міняйло) [132], західноподільських (Н. Коваленко) [94], гуцульських (М. Олійник) [145], верхньонаддністрянських (Н. Романюк) [164], центрально-словобожанських (О. Плетнева) [151].

За останні роки збільшилась кількість діалектних фразеографічних праць. Опубліковано словники гуцульських, бойківських, буковинських, наддністрянських говірок. Окрім цього, з'явилися й такі фразеографічні джерела, що репрезентують лише частину ареалу, наприклад, низка словників М. Лесюка, М. Негрича [140], Ю. Піпаша, Б. Галаса [150] та ін. Різні за ареалом, обсягом, широтою та деталізацією опису, усі вони об'єднуються своєю лінгвістичністю, прагненням авторів вичерпно й точно паспортизувати, семантизувати й схарактеризувати фразеологічні одиниці обраного діалектного простору.

Нині опубліковано праці, в яких розглянуто теоретичні питання української діалектної фразеології, що висвітлюють у різних аспектах і напрямках: ономасіологічному аспекті (А. Івченко); дериваційній базі діалектної фраземіки (М. Демський, Р. Міняйло, Г. Ступінська); активних мовних процесів межах окремого діалектного масиву (І. Мілева, Р. Міняйло, Н. Романюк, В. Пачева); структурно-семантичному моделюванні говіркових фразеологізмів (Т. Грица, А. Івченко, Н. Коваленко, М. Олійник, О. Плетнева, В. Ужченко); системному відношенні в ареальній фразеології (Н. Бабич, В. Лавер, І. Матвіяс, М. Олійник); тематичному аналізі окремих ареальних фразеологічних одиниць (К. Глуховцева, В. Дроботенко, Н. Клименко, В. Лєснова, І. Магрицька); дослідженні ідеографічної класифікації фразеологічного матеріалу (Г. Доброльожа, Т. Грица, Н. Коваленко, М. Олійник, Ю. Прадід); вивченні культурологічних засад говіркової фразеології (М. Бігусяк, О. Дехтярьова, А. Івченко, І. Магрицька, Л. Мельник, І. Мілева, Н. Пуряєва, Д. Ужченко); встановленні культурно-

національного компонента ареальних фразеологічних одиниць (Л. Мельник, Р. Міняйло, Є. Отін). Окремо зосереджено увагу на розмежуванні фразеологізмів національної, літературної і діалектної макросистем, що здійснили І. Матвіяс, Л. Ройзензон, Л. Івашко, Б. Ларін та ін.

У низці досліджень із діалектної фразеології зроблено спроби визначити поняття діалектної фразеології, розмежувати фразеологізми національної, літературної та діалектної мовних систем. Досі немає загальноприйнятого визначення і єдиного розуміння поняття *діалектна фразеологічна одиниця*. У сучасній лінгвістиці немає одностайності щодо визначення поняття *діалектна фразеологія*. Мовознавці паралельно використовують терміни *народна фразеологія*, *ареальна фразеологія*, *говіркова фразеологія*, *фраземіка діалекту*, *діалектна фраземіка*.

Б. Ларін у своїй науковій розвідці «Про народну фразеологію» майже не розрізняє поняття *народна* і *діалектна фразеологія*. «Вивчення народної фразеології – одне із завдань діалектології й одна з її ще не розроблених галузей» [119, с. 52].

Л. Ройзензон щодо цього справедливо зазначає: «Народна і діалектна фразеологія – це не одне й те саме. Якщо народна фразеологія, за Ларіним, – «частина багатющої фразеології національної мови, яка і створюється, і живе в мові народних мас», то діалектна фразеологія – це фразеологія того чи іншого діалекту, яка складається з двох частин. Одна з них може збігатися і збігається з народною фразеологією, а друга часто складається з фразеологізмів, які притаманні тільки певному говору, тобто з локальних (регіональних) фразеологізмів, невідомих загальнонародній мові» [163, с. 310] (переклад наш. – М. Я.). Отже, мовознавець зараховує до діалектних фразеологізмів «лише ті специфічні фразеологізми, що мають локальну прив'язку до певної місцевості», у той же час наголошуючи на ареальному критерії визначення діалектної фразеології [163, с. 310]. До власне діалектної фразеології Л. Ройзензон відносить такі типи фразеологічних одиниць: фразеологізми, невідомі загальнонародній мові, серед них виділяє два види: фразеологізми, які повністю складаються із

загальнонародних слів, але зміст їх носіям мови невідомий; фразеологізми, які мають у своєму складі діалектні слова чи форми; семантичні фразеологізми – тобто такі фразеологічні одиниці, які збігаються за своїм лексичним складом із відповідними фразеологічними одиницями загальнонародної мови, але різняться від них змістом; трансформовані фразеологічні одиниці загальнонародної мови; фразеологізми, які є варіантами загальнонародних фразеологічних одиниць; синтаксично трансформовані фразеологічні одиниці, які затемнюють зміст нової діалектної одиниці; фразеологічні одиниці, у яких відображено специфіку побуту та трудової діяльності; фразеологічні одиниці – терміни певного діалекту [163, с. 319]. Однак Л. Ройзензон застерігає, що іноді діалектну фразеологію не відокремлюють від так званої фольклорної фразеології. «... мова фольклору – особливий функціонально-стилістичний різновид народної (діалектної) мови» [162, с. 78–79] (переклад наш. – М. Я.). Науковець стверджує, що змішувати мову фольклору (оброблену усну мову народу) з діалектною мовою немає жодних причин, хоча вони тісно переплітаються та взаємодіють.

І. Матвіяс основним критерієм відокремлення фразеологізмів національної мови від фразеологізмів літературної мови запропонував уважати письмову фіксацію в літературних творах, стверджуючи, що «народні фразеологізми, засвідчені художньою літературою та іншими жанрами літератури, вивчаються разом із книжними як складова частина фразеології літературної мови. Не зафіксовані в літературних жанрах народні фразеологізми залишаються об'єктом діалектології» [127, с. 147–148].

В. Лавер зазначає, що діалектну фразеологію творить сукупність фразеологізмів окремих наріч, говорів, говірок. Об'єктом вивчення діалектної фразеології, на думку мовознавця, є фразема, що має територіально обмежене поширення, тобто мовна одиниця, яка виникла і функціонує в даному діалекті. Учений формує своє визначення *діалектної фразеологічної одиниці* та зазначає, що терміни *діалектна фраземіка*, *діалектна фразема* неправильно змішувати з поняттям *народна мудрість* і *народна фраземіка*, так само, як не можна ототожнювати термін *діалектна фразема* з поняттями *прислів'я*, *приказка*,

приповідка тощо. В. Лавер у своєму науковому дослідженні виокремив два основні типи діалектних фразеологізмів: утворені на базі локальної внутрішньої форми, яких немає в літературній мові; ті, що мають тільки локальні способи вираження, але наявні в інших говорах та літературній мові [116].

Л. Скрипник для позначення специфічного різновиду фразеологізму загальнонародної мови, який уживається в різножанрових усних народних творах, використовує термін *фольклорна фразема* [178, с. 58–65].

Нині на позначення фразеологізмів, що функціонують у певному діалекті, вживають терміни *фразеологія діалекту* та *діалектна фразеологія*. Хоч ці поняття в наукових розвідках окреслюють здебільшого різні мовні факти, проте доволі часто ці терміни ототожнюють. Поняття *фразеологія діалекту* значно ширше, ніж *діалектна фразеологія*, оскільки до фразеології діалекту належать усі фразеологічні одиниці, які функціонують у мовленні діалектоносіїв [94; 146]. Значна частина мовознавців, маючи на увазі фразеологію діалекту, називають її діалектною фразеологією, що зумовлює сплутування цих понять, хоча перше поняття значно ширше від другого, оскільки включає власне діалектні фразеологічні одиниці і загальноновживані літературні фразеологізми.

М. Алефіренко виокремлює фразеологічні варіанти та називає їх тими видозмінами фразем, які, характеризуючись відносною тотожністю фразеологічних значень й етимологічних образів, розрізняються окремими компонентами, що надає їм певної стилістично-експресивної забарвленості. Варіанти фразеологізмів слід відрізняти від фразеологічних синонімів зі спільними лексичними компонентами, такі фразеологічні одиниці виражають близькі фразеологічні значення, однак їх внутрішні форми, етимологічні образи й експресивно-стилістичні властивості не збігаються [4, с. 802]. Саме ці дефініції і розмежування мають безпосереднє відношення до визначення поняття «діалектна фразеологія». Зазначене поняття охоплює фразеологізми, що виступають у мові, як єдині, неподільні й цілісні за значенням, функціонування яких обмежується лише певною територією [62].

В. Ужченко, на нашу думку, найбільш влучно вважає термін *ареальна*

фразеологічна одиниця. До кола ареальної (діалектної) фразеології вчений відносить фразеологічні одиниці: які не фіксуються лексико- і фразеографічними працями літературної мови; які відрізняються від фіксованих у нормативних працях фразеологічних одиниць семантичною структурою чи формальними ознаками (фразеологічні одиниці з діалектними словами; фразеологічні одиниці, які компонентним складом відрізняються від нормативних; фразеологічні одиниці з іншою порівняно з літературними фразеологічними одиницями семантикою); мікрофразеологізми, тобто вирази, які вербалізують мікролокальні реалії [199].

Виокремлюємо студії Н. Москаленко [139], С. Бевзенка [21], Н. Бабич [12], які стали підґрунтям для подальших досліджень у напрямку вивчення діалектної фразеології. Адже окремі матеріали з діалектної фразеології увійшли в «Атлас української мови» [11].

В. Чабаненко стверджує, що «місцеві фразеологізми органічно входять до системи експресивних засобів діалектного мовлення і є вдячним матеріалом для дослідження соціолінгвістичних та психолінгвістичних основ говіркової мовленнєвої виразності, для дослідження естетичної, емотивної та волюнтативної функції живого народного мовлення, для дослідження стильової диференціації цього мовлення» [211, с. 105].

Серед наукових досліджень, що фіксують фразеологічний склад діалектних систем у XX столітті, важливо згадати працю А. Івченка «Українська народна фразеологія: ономасіологія, ареали, етимологія» [85], в якій автор досліджує фразеологію українських народних говорів, зафіксовану впродовж XVIII – XX ст. Наукова студія є синтетичним та узагальнювальним дослідженням української народної фразеології як цілісної системи, у якому об'єднано опис ономасіологічних процесів найпродуктивніших семантичних груп із метою виявлення закономірностей фразеотворення на рівні структурно-семантичних моделей.

Із початку XXI століття науковці дедалі частіше почали звертати увагу на українську діалектну фразеологію. Значно зросла кількість наукових статей, дисертаційних та монографічних досліджень.

Г. Ступінська [188] у своєму дисертаційному дослідженні описала фразеологічні одиниці лемківського говору. Розглянула діалектні ознаки лемківських фразеологізмів, їх становлення та розвиток. Унікальним є те, що в цій науковій праці аналізуються акцентуаційні особливості фразеологізмів. Виокремлено основні способи фразеотворення досліджуваних фразеологічних одиниць, здійснено семантико-граматичний аналіз субстантивних, ад'єктивних, адвербіальних та дієслівних фразеологізмів.

Цікавим є дослідження Н. Коваленко [94], яка аналізує фразеологічні одиниці шляхом ідеографічного опису західноподільських говірок, визначає структурно-семантичні й семантичні моделі та їх ареальний аналіз. Вона визначила коло проблем, пов'язаних із збиранням та опрацюванням діалектного матеріалу, апробацією методів його дослідження. Авторка завдяки ґрунтовному, різнобічному аналізу взаємодії фразеологічних одиниць говірок із фразеологічним корпусом української літературної мови виокремлює 4 групи фразеологічних одиниць суміжних і дистантних зон України: фразеологічні одиниці, семантика, структура та компонентний склад яких збігаються; фразеологічні одиниці з відмінними лексичними одиницями; фразеологічні одиниці однакового компонентного складу, але різні за семантикою; фразеологічні одиниці, які виявляють початкову інваріантну структурно-семантичну модель для певного ряду фразеологізмів.

Н. Романюк [164], використовуючи діяхронно-синхронний аналіз, дослідила фразеологію верхньонадністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці. Авторка описала особливості, причини і способи структурних і семантичних трансформацій фразеологізмів. Проаналізувала типи якісної й кількісної трансформації структури діалектних фразеологічних одиниць. Дослідниця виділила способи модифікації зовнішньої форми стійких виразів, а саме: субституція, редукція, розширення структури фразеологізмів, натяк і контамінація, а також дві групи фразеологічних одиниць залежно від причини їх семантичної трансформації: фразеологізми, значення яких звузилося або змінилося; фразеологізми із розширеною внутрішньою формою.

М. Олійник [145] виконує ідеографічний опис фразеологічної системи гуцульських говірок, де розглядає стан і напрямки розвитку української діалектної фразеології, описує суть, статус й ономасіологічні функції фразеологічних одиниць. Основну увагу дослідниця приділяє тому, що продуктивніше не диференціювати матеріал, зіставляючи літературне й діалектне, а вивчати діалектні явища як систему, тобто синтагматичні, парадигматичні, внутрішньо фразеологічні та фразеотворчі відношення. У межах семантичних рядів виділяє структурно-семантичні й семантичні моделі з більшим чи меншим ступенем продуктивності, які засвідчують особливості мотивації внутрішньої форми фразеологізмів, репрезентують варіативність компонентного складу в межах гуцульських говірок.

У 2003 році своєрідний підсумок у вивченні діалектної фразеології української мови зроблено у монографії В. Ужченка [199], у якій автор здійснив огляд діалектної фразеології за останні 30 років, показав стан вивчення фразеології новітніх говірок сходу України, активні ареальні процеси, виділив культурологічні аспекти проблеми.

О. Плетнєва [151] у своїй науковій розвідці висвітлила фразеологію говірок центральної Слобожанщини. Значну увагу дослідниця звертає на особливості семантики та структури діалектних фразеологічних одиниць. У праці дослідила конотативні та лінгвокультурні компоненти значення діалектних фразеологічних одиниць, як виразників національної своєрідності мови, менталітету її носіїв. Розглянула системні зв'язки фразеологізмів говірок центральної Слобожанщини.

І. Мілева [131] здійснила аналіз особливостей становлення й функціонування евфемістичних і дисфемістичних ареальних фразеологізмів. У науковому дослідженні описала культурно-національну специфіку фразеології сходу України та розглянула основні напрями дослідження евфемізмів, спільні й диференційні ознаки евфемістичних і дисфемістичних ареальних фразеологізмів.

Н. Скоробагатько [177] у своїй дисертації дослідила характер кодування сомофразеологізмами східнослобожанських і східностепових говірок позамовної дійсності, що зводиться до картини світу, світогляду мешканців ареалу.

Дослідниця описала особливості соматизмів як символів та простежила, як віддзеркалено архетипові уявлення людини в соматичній фразеології досліджуваних говірок. Окреслила характер міжмовних і міжкультурних зв'язків на матеріалі фразеології східнословобожанських і східностепових говірок та подала специфіку фразеологічної картини світу ареалу як важливого елемента загального образу світу.

Т. Д'якова [54] у своєму дисертаційному дослідженні вперше розглянула фразеологічну репрезентацію мовної картини світу ареалу як складника загальнонаціональної мовної картини світу. Встановила зв'язок фразеологізмів із етнокультурою, висвітлила особливості творення ареальної картини світу, з'ясувала специфіку семантики та структури ареальної фразеологічної одиниці, виявила та проаналізувала характерні структурно-семантичні її моделі. Дослідниця навела методiku виявлення глибини культурно-національної конотації ареальних фразеологізмів за допомогою психолінгвістичного асоціативного та соціолінгвістичного експериментів, простежила зв'язок сучасної фразеологічної картини світу з давніми традиціями, обрядами мешканців аналізованого регіону та загальнослов'янського континууму.

О. Шкуран [216] у своїй науковій розвідці вперше дослідила широкий пласт діалектної компаративної фразеології східнословобожанських і східностепових говірок Середнього Подінців'я. Проаналізувала динаміку компаративного фонду. Визначила роль концептів-зоономенів, флорономенів, артефактів у ареальному компаративному фразеотворенні та виявила глибину їх вертикального культурно-національного контексту.

На думку О. Дехтярьової, основним методом дослідження діалектної фразеології останніх років став метод структурно-семантичного моделювання, який особливо ефективно використовують науковці. Дослідниця зазначає, що «це дало змогу виявити фразеотворчі відношення у сфері діалектної фразеології, основні способи мотивації, визначити додаткові семи в значенні фразеологізмів» [62].

Українська мова на території Закарпаття завжди перепліталась з угорською, словацькою, румунською, чеською. Зважаючи на історичні передумови, не випадково щоразу більше мовознавців займаються вивченням закарпатських говорів, однак прогалиною у дослідженнях залишається мова художніх творів сучасних закарпатоукраїнських письменників [149].

Закарпаття здавна привертало увагу значної кількості науковців. Нині ґрунтовно вивчені закарпатські говори, що представлено в багатьох наукових працях мовознавців (С. Бевзенка, К. Галаса, М. Грицака, Й. Дзендзелівського, В. Добоша, П. Лизанця, В. Німчука, І. Панькевича, Т. Розумик, І. Сабадоша, М. Сюська, П. Чучки). Науковці досліджували і фразеологічну систему закарпатських говорів, зокрема: С. Бевзенко, А. Галас, Й. Дзендзелівський, В. Лавер, О. Миголинець. Привертала увагу мовознавців (М. Грицака, П. Лизанця, В. Статєєвої, М. Сюська) творчість закарпатоукраїнських письменників, їхні розвідки стосувалися в основному лексики.

Й. Дзендзелівський [63] – один із перших, хто порушив питання картографування компонентних варіантів діалектних фразеологічних одиниць в українському мовознавстві. «Лінгвістичний атлас українських говорів Закарпатської області УРСР (України): Лексика» – «це, по суті, перший великого обсягу регіональний атлас української мови і один із перших у слов'янській лінгвогеографії, виконаний на належному науковому рівні. У трьох томах уміщено 517 карт, з яких дві допоміжні (карти сучасного і давнього адміністративного поділу Закарпатської області), 470 атомарних і 45 зведених лінгвістичних карт. Хоча атлас запланований як лексичний, проте є в ньому також 20 карт фонетичних (усі вони в третьому томі), 4 карти на поширення певного слова і дві семантичні. На всіх картах цього атласу відображено понад 5,5 тисяч слів (разом з фонетичними варіантами). ... До мережі атласу включено 212 опорних пунктів, у переважній більшості з однорідним українським і частково із змішаним у національному плані населенням (с. Вишково, Довге, Тур'я-Ремети та ін.)» [167, с. 9].

Фразеологією закарпатського діалекту також свого часу займався В. Лавер.

На його думку, об'єктом дослідження діалектної фразеології є діалектна фразема – «мовленнєва одиниця, що виникла і функціонує в певному наріччі, говорі, характеризується територіальними діалектними категоріальними ознаками (компонентний склад, фраземне значення, вторинна номінативна функція, відтворюваність, граматичні категорії), які знаходяться за межами літературної мови» [115, с. 6] (переклад наш. – М. Я.).

Дисертаційне дослідження В. Лавера «Фраземіка українських діалектів карпатського регіону» [116] стало цінним явищем у дослідженні діалектної фразеології, присвячене аналізу діалектної фразеології карпатського регіону в ареальному аспекті й підкріплене першим в україністиці фразеологічним атласом карпатських діалектів. В атласі вміщено три види карт (карти на виявлення фразеологізмів, карти фразеологічних явищ, зведені карти), а також встановлено понад тисячу ізоглос. Учений зазначає, що «лінгвогеографія – один із основних методів дослідження діалектів. Давно уже стало загальновизнаним, що лінгвістичні карти, атласи дають цінний і переконливий матеріал для вивчення багатьох аспектів територіальних діалектів» [112, с. 95]. Зібрання і попереднє оброблення діалектних фразеологізмів, а також спостереження за сучасними активними процесами в діалектній фразеології потрібні для розв'язання багатьох важливих проблем історії української мови, для висвітлення взаємодії сучасної літературної мови і діалектів, літературної мови і фразеологічного субстандарту. У зв'язку з цим було укладено «Методичні поради до програми збирання народної фразеології» [113; 114], охоплено широкий діапазон діалектних мовних явищ (полісемії, омонімії, антонімії, різноманітних варіантів), що уможливорює репрезентацію фразеологічної системи району Карпат. У дослідженні окреслено основне завдання діалектної фразеології – створення повного академічного словника української мови, укладення обласних та історичних фразеологічних словників.

В. Папіш [148] у своїй дисертації вперше дослідила фразеологічний матеріал художніх текстів закарпатоукраїнських митців 40-90 років XX століття у семантичному та функціональному аспектах, встановила співвідношення

узуального та okazіонального у практиці авторського мовлення письменників, вказала на природу фразеологічних одиниць, динаміку їх змін у взаємодії з контекстом. Авторка виявила шляхи пристосування узуальних фразеологізмів до умов контексту та способи творення okazіональних фразем. Дослідниця виокремила регіональні особливості в межах окремих фразем, увела в науковий обіг оригінальний некодифікований фразеологічний матеріал та потенційні фразеосполуки.

О. Миголинець [130], досліджуючи фраземи, пов'язані з народною медициною в закарпатських говорах, зазначає, що «у приказках і прислів'ях, зафіксованих у закарпатських говірках, чітко простежується народний колорит» [130, с. 43]. На думку дослідниці, в основі зібраних прислів'їв та приказок лежать яскраві художні засоби з їх неперевершеними можливостями, а фразеологічний склад зібраних фразеологізмів вирізняється великою різноманітністю і постійно поповнює скарбницю української літературної мови.

Діалектна українська мова має невичерпні фразеологічні багатства, особливо завдяки праці українських письменників, які постійно поповнюють фразеологічну скарбницю як діалектної мови, так і української літературної мови. Докладне її вивчення становить значний інтерес для виявлення взаємовідношень українських діалектів в галузі фразеології.

Висновки до розділу 1. Теоретичні дослідження фразеології охоплюють у сучасній лінгвістиці широке коло проблем. Виділяємо декілька основних: вивчення фразеологізму як основної одиниці фразеології, функціонування фразеологізмів у мові, мовленні, визначення методів дослідження тощо. Однак, незважаючи на помітні досягнення у дослідженні фразеології, актуальними продовжують залишатися проблеми, що стосуються специфіки фразеології як лінгвістичної дисципліни, семантики і форми фразеологічних одиниць, класифікації фразеологізмів, джерел їх виникнення, системних зв'язків у фразеологічній системі, розвитку діалектної фразеології, місця фразеологічних одиниць у мові письменників, еволюційних процесів у фразеологічному фонді

тощо.

Розглянуті нами класифікаційні схеми кожна по-своєму допомагає з'ясувати природу фразеологічних одиниць, схарактеризувати особливості їх функціонування й еволюцію їх у системі мови.

Лінгвокогнітивний підхід дає змогу аналізувати всю сукупність чинників, які впливають на процес спілкування, а також систему феноменів, що відображають національну специфіку ментально-лінгвального комплексу, з одного боку, а з іншого – визначають національно-культурну специфіку самої фразеології. Лінгвокогнітивний аналіз включає як поняття, що вже перевірені часом (семантична структура, оцінка, емотивність, стилістична маркованість, генетична класифікація), так і нові підходи до когнітивного світосприйняття.

Семантика фразеологізмів, незважаючи на інтенсивність та тривалість її вивчення, залишається центральною проблемою фразеології. Це пов'язано з невирішеністю цілої низки питань, які мають принципово важливе значення для подальшого розвитку фразеологічної науки. Існують, зокрема, значні розбіжності у розумінні сутності фразеологічного значення, у тлумаченні аспектів змістової структури фразеологічної одиниці, її смислового обсягу, у визначенні категоріальних ознак фразеологізму. Залишається спірною проблема семантичної цілісності фразеологічної одиниці порівняно зі словом, можливість моделювання семантики фразеологізму тощо. Саме лінгвокультурологія орієнтована на створення цілісної картини культурного впливу на мову й мовлення з огляду на глибинні семантичні рівні культурної репрезентації та на системне представлення одиниць мови й культури в їхній кореляції та взаємодії.

Вивчення діалектної фразеології надзвичайно актуальне, оскільки вона є одним із основних засобів відображення в мові національної специфіки, носієм компонентів, що у значній повноті й різноманітності характеризують етнічну картину світу. Однак до цього часу немає спеціальних наукових розвідок, присвячених індивідуальним стилям сучасних закарпатських письменників початку ХХІ століття на фразеологічному рівні. Тому функціонування загальномовної та okazіональної фразеології у прозових творах

закарпатоукраїнських письменників спонукає нас до їх комплексного студіювання. Виникає потреба дослідження авторського фразеовживання, необхідність розгляду семантичних і стилістичних властивостей узуальних і діалектних фразеологізмів у художніх текстах, вивчення оказіональних змін фразеологічних одиниць у мові української прози початку ХХІ століття.

Незважаючи на відсутнє поживавлення досліджень, констатуємо, що діалектна фраземіка, зокрема, вживана в художніх творах закарпатоукраїнських письменників М. Дочинця та Д. Кешелі, ще потребує докладного вивчення

Література до розділу

2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 32, 37, 39, 40, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 94, 97, 98, 100, 101, 103, 104, 106, 107, 109, 110, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 136, 139, 140, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 181, 183, 184, 186, 188, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225.

РОЗДІЛ 2

ФРАЗЕОЛОГІЧНА КАРТИНА СВІТУ У ТВОРЧОСТІ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ

Мирослав Дочинець – закарпатоукраїнський прозаїк, публіцист, видавець, член Асоціації українських письменників. М. Ісак зазначає, що слово у Мирослава Дочинця – як глина у майстерного гончаря чи скульптора – він ліпить із нього жбан нашої уяви, формує плоть нашої генетичної пам'яті. У його оповідь поринаєш немов у бездонне гірське озеро із прозоро-синьою живильною водою, ніби пливеш у самому небі: на якійсь із сторінок настає відчуття, немовби хочеш вдихнути чого-небудь іншого, рідшого – настільки перенасиченим, щільним на самому початку є опис карпатської Природи. Здається, що ти нею переповнений по вінця, а відірватися несила, як спекотної пори від студеної, що пронизує до зубних нервів, води з лісової криниці [86].

В інтерв'ю з Сергієм Козаком Мирослав Дочинець зазначає, що творчість – «це завжди всупереч. Бо це поборення штампу, проламування до внутрішньої свободи, прилучення до Світової Душі. А отже, постійний опір. Опір сірості, дурості і злобності. Це схима, як казав великий Гоголь. Майже все життя я успішно займався журналістикою і гадав, що це нормально. Поки не прийшов урочний час вирвати газетярщину з душі, як дикий бур'ян. І на зміну словам прийшло Слово. Служіння Слову. А воно не судить і не повчає, як газета, воно прощає і дає надих, кріпить у боротьбі з самотністю. Газета висушує мозок і серце, а добра книжка несе свіжість, як гарна жінка...» [див.: 99, с. 11].

Василь Горинь слушно відзначає, що «здобутки романістики Мирослава Дочинця мають самодостатній характер, вони зумовлюються і стильовими особливостями творчої індивідуальності письменника, художніми якостями образного мислення, його естетичними орієнтаціями. Стиль – це виявлення внутрішньої форми, мистецького змісту твору, а також сукупність ознак вияву авторського вислову, віднайдення нових зображальних засобів вираження сутностей світовідчуття. Це, властиво, осереддя питомої літературної майстерності,

творення такої мотивованої системи, де елементи художньої форми, її лексичні структури, синтаксичні фігури, тропіка, функціонуючи у заданому напрямку, вибудовують індивідуальну стильову домінанту. Зрештою, письменник надає своїй мові, поетичному слову нової трансформації, що ставиться у відповідні смислові та інтонаційно-звукові зв'язки з метою відмови від «дослівності», трафаретності висловлювання. Ідеться про модифікацію словесних форм і позатекстових змислів, підпорядкування їх процесові естетичного сприйняття твору. Із такої абстрактно-теоретичної гушавини самоідентифікації творчої особистості маємо виходити на світлу поляну часопростору художнього світу нашого автора» [47, с. 138].

У нашому дослідженні описуємо найбільш репрезентативні фраземи: традиційні (загальнонаціональні) (зафіксовані у ФСУМ, СФУМ, Ужченко); трансформовані; загальновживані (не зафіксовані у ФСУМ, СФУМ, Ужченко, Гуйванюк, Сабадош); авторські художні фраземи. Також висвітлюємо найпоширеніші тематичні групи фразем, зафіксованих у художніх творах Мирослава Дочинця.

2.1 Традиційна фраземіка у художніх творах М. Дочинця

У художніх творах Мирослава Дочинця представлена багата і різноманітна як за структурою, так і семантикою традиційна (загальнонаціональна) фразеологія. Увівши у художній текст традиційні фраземи, письменник описує вчинки, дії, характеристику персонажів, на якість дії, стан природи тощо, надаючи опису емоційності та експресивності.

Найбільшою за кількістю традиційних фразем є тематична група на *позначення дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим*. У цій групі ми виділяємо декілька підгруп традиційних фразем, які позначають:

1. Діяльність особи в її стосунках із будь-ким, будь-чим:

Носитися, як із писанкою – ‘приділяти надмірну увагу комусь’. У тексті: «Робота нутрує в три зміни. Майстри *носяться* зі мною, *як із писанкою*» (Лис,

с. 133). Пор.: ФСУМ, с. 558 – *носитися як (мов, ніби і т. ін.) з писанкою* – ‘приділяти надмірну увагу чомусь незначному’; СФУМ, с. 441 – *носитися як (мов, ніби і т. ін.) з писанкою* – ‘приділяти надмірну увагу комусь, чомусь’; Ужченко – не зафіксовано.

Обходити десятою дорогою – ‘уникати зустрічі з ким, чим-небудь’. У тексті: «По-перше, ви пишете заяву про звільнення і будете *обходити* чужих дітей *десятою дорогою*. До кінця життя» (Лис, с. 239). Пор.: ФСУМ, с. 572 – *обминати (обходити, оббігати) / обминуту (обійти, оббігти) десятою дорогою (вулицею)* – ‘не бувати десь, не заходити, не заїжджати кудись; уникати зустрічі з ким-небудь; боятися когось, чогось’; СФУМ, с. 454 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 50 – *обминати (обходити) десятою дорогою (вулицею)* – ‘уникати зустрічі з ким-, чим-небудь’.

Виводити у люди – ‘допомагати, сприяти кому-небудь, створювати умови для досягнення кимось певного становища в суспільстві’. У тексті: «Так, Горват плекав нас, учив, *виводив у люди...* і ми йому за це сповна відплатили» (Світильник слова, с. 181). Пор.: ФСУМ, с. 82–83 – *виводити / вивести в люди* – ‘допомагати, сприяти кому-небудь, створюючи умови для досягнення ним певного становища в суспільстві’; СФУМ, с. 65 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 102–103 – тс, що у ФСУМ.

2. Дії, вчинки, поведінку людини:

Брати гріха на душу – ‘чинити злочин, діяти всупереч власній совісті, загальноприйнятим нормам моралі’. У тексті: «Я щойно з монастиря і не хочу *брати* нового *гріха на душу*» (Лис, с. 181). Пор.: ФСУМ, с. 49 – *брати / взяти гріх (рідко гріха) на душу (на себе)* – ‘діяти всупереч власній совісті, загальноприйнятим нормам моралі; робити щось несхвальне; чинити злочин, убивати кого-небудь; нести моральну відповідальність за кого-небудь, за чийсь вчинки, дії (жарт.)’; СФУМ, с. 39 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 41 – *брати / взяти гріх на душу* – ‘діяти всупереч власній совісті; робити щось несхвальне’.

Заморити черв’ячка – ‘перекусити, трохи втамувати голод’. У тексті: «Не так наситився я сим, як *заморив черв’ячка* голоду» (Вічник, с. 22). Пор.: ФСУМ, с. 313

– *заморити черв'яка* – ‘трохи вгамувати голод, перекусити’; СФУМ, с. 249 – *заморити черв'яка* (заморити черв'ячка – суржик) – ‘вгамувати голод, перекусити’; Ужченко, с. 214 – тс, що у ФСУМ.

Пуститися берега – ‘порушувати загальноприйнятні норми суспільної поведінки’. У тексті: «Той солом'яний жених якісь три тижні тримався дому, а затим *пустився берега*» (Куполи, с. 71). Пор.: ФСУМ, с. 721 – *пускатися / пуститися берега* – ‘занедбуючи себе, порушувати загальноприйнятні норми суспільної поведінки; розбещуватися; втрачати спокій, холоднокровність, рівновагу від хвилювання, страху, сорому і т. ін.; робити що-небудь по-своєму, відповідно до власного бажання, розуміння, уподобання; вигадувати, уявляти собі те, чого немає і не було’; СФУМ, с. 586 – *пускатися / пуститися берега* – ‘занедбуючи себе, порушувати загальноприйнятні норми моралі, суспільної поведінки; втрачати спокій, холоднокровність, рівновагу від хвилювання, страху, сорому і т. ін.; робити що-небудь по-своєму, відповідно до власного бажання, розуміння, уподобання’; Ужченко, с. 10 – *пускатися / пуститися берега* – ‘розбещуватися, робити по-своєму’.

3. Трудову діяльність людини:

В поті чола – ‘працювати, докладати великих зусиль’. У тексті: «*В поті чола* добуватимеш хліб свій...» (Мініатюри, с. 146). Пор.: ФСУМ, с. 682 – ‘докладаючи всіх зусиль, напружено, самовіддано’; СФУМ, с. 550 – ‘докладаючи великих зусиль; напружено, самовіддано і т. ін.’; Ужченко, с. 148 – ‘докладаючи всіх зусиль, напружено’.

Жили рвати – ‘дуже важко працювати, понад силу’. У тексті: «Баба Юлина про родича: «Змагався, *жили рвав*, стягував копійку, гадав, що світ переживе. А де, уже півроку землю парить...» (Окришини, с. 100). Пор.: ФСУМ, с. 737 – *рвати / порвати жили* (руки, силу) – ‘дуже важко, над силу працювати’; СФУМ, с. 595 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 57 – *рвати / порвати жили* – ‘дуже важко працювати’.

4. Спостережливість, уважність та пильність особи:

Ловити кожне слово – ‘із цікавістю, дуже уважно слухати когось’. У тексті:

«Він мав бути видатним ученим, бо часто до нього приїздили військові й люди в цивільному і захоплено *ловили кожне його слово*» (Гра, с. 103). Пор.: ФСУМ, 445–446 – ‘дуже уважно слухати когось’; СФУМ, с. 351 – ‘дуже уважно, з цікавістю слухати когось’; Ужченко – не зафіксовано.

Нюхом чути – ‘відчувати небезпеку, підсвідомо, на інтуїтивному здогадуватися про щось’. У тексті: «Такого старий Бейло *нюхом чує*, такого він, як рідного брата, зустріне» (Лис, с. 195). Пор.: ФСУМ, с. 959 – *носом (нюхом) чути / почути* – ‘підсвідомо, інтуїтивно передбачати що-небудь, здогадуватися про щось’; СФУМ, с. 773 – *нюхом чути / почути* – ‘підсвідомо здогадуватися про щось, передбачати що-небудь’; Ужченко, с. 129 – *відчути (почути) нюхом* – ‘підсвідомо здогадатися чи дізнатися про що-небудь’.

Очима поїдати – ‘дуже уважно, прискіпливо розглядати кого-, що-небудь, виявляючи при цьому цікавість, певний інтерес, стежити за ким-небудь’. У тексті: «Кусав свій хлібець, а *очима поїдав* скелю. Він виріс під нею, настільки звикся з нею, що зазвичай і не помічав оту кам’яну громаду на тлі далеких бузкових вершин» (Горянин, с. 299). Пор.: ФСУМ, с. 357–358 – *їсти (поїдати, жерти, пожирати) очима (оком)* – ‘невідривно, пильно дивитися на кого-небудь, виявляючи при цьому певні почуття (любові, неприязні, ненависті і т. ін.) (тільки кого); дуже уважно, прискіпливо розглядати кого-, що-небудь, виявляючи при цьому цікавість, певний інтерес, стежити за ким-небудь’; СФУМ, с. 282 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Тематична група нараховує 100 загальнонаціональних фразем, це найчисельніша досліджувана група. У цій тематичній групі ми виділили кілька різновидів фразем, які позначають: діяльність особи в її стосунках із будь-ким, будь-чим (*носитися, як із писанкою*); дії, вчинки, поведінку людини (*пуститися берега*); трудову діяльність (*у поті чола*); спостережливість, уважність та пильність особи (*ловити кожне слово*) (див.: Рис. 1).

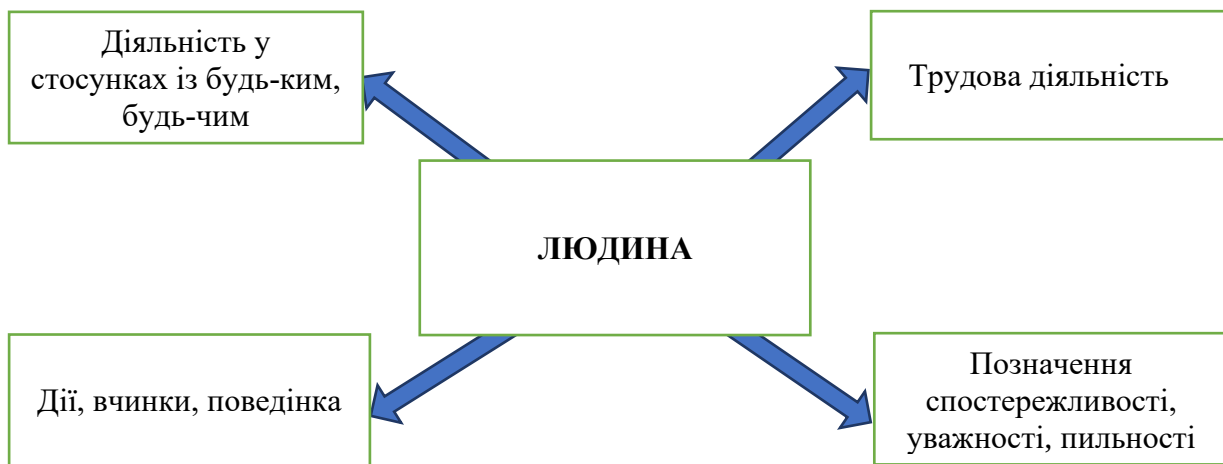

Рис. 2.1

Другою за кількістю фразем є тематична група на **позначення якості, ознаки, стану предмета, явища, дії**, яку ми також ділимо на підгрупи (див.: Рис. 2.2), а саме:

1. Стан предмета, явища:

Ласий шматочок – ‘що-небудь найкраще, принаadne, спокусливе, вигідне’. У тексті: «Порт був занадто *ласим шматочком*, щоб ним ділитися з кимось» (Лис, с. 95). Пор.: ФСУМ, с. 966 – *ласий (лакомий) шматок (кусок, кусник)* – ‘що-небудь найкраще, вигідне, принаadne, спокусливе, смачне і т. ін.’; СФУМ, с. 778 – *ласий (лакомний) шматок (кусок)* – ‘що-небудь найкраще, принаadne, спокусливе, вигідне і т. ін.’; Ужченко, с. 220 – *ласий (лакомий) шматок (шматочок)* – ‘що-небудь найкраще, вигідне, принадливе і т. ін.’.

Світити дірками – ‘бути дуже старим, не придатним для використання’. У тексті: «Серце й окраса центру – колишній готель-ресторан «Чіллог», а потім «Зірка» – *світив дірками*, обсилався на тротуар» (Американська, с. 101). Пор.: ФСУМ, с. 786 – тс; СФУМ, с. 635 – тс; Ужченко – не зафіксовано.

2. Якість, ознака дії, спосіб дії:

Як на пожежу – ‘дуже швидко’. У тексті: «Він прибіг, *як на пожежу*. Кричав, що за таке я не тільки роботу втрачу і матір з клініки додому відправлять, а ще й матиму купу проблем» (Лис, с. 110). Пор.: ФСУМ, с. 660–661 – *як (мов, ніби і т. ін.) на пожежу (на пожежу)* – ‘дуже швидко’; СФУМ, с. 530 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 151 – тс, що у ФСУМ.

Про людське око – ‘відповідно до норм поведінки, заради пристойності’. У тексті: «Та оскільки така посада не передбачена, назвали мене *про людське око* «консультантом» (Лис, с. 106). Пор.: ФСУМ, с. 585 – *про людське (чуже) око* – ‘відповідно до норм поведінки, заради пристойності, для порядку; удавано, для створення, підтримання певного враження, потрібної думки про кого-, що-небудь; удаваний, несправжній’; СФУМ, с. 465 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 135 – *про людське (чуже) око* – ‘відповідно до норм поведінки, заради пристойності, для порядку’.

3. Позначення міри, вияву ознаки, дії:

По вінець – ‘повністю, до кінця; до крайньої межі’. У тексті: «Плин його бесіди зачаровував, наповнював тебе *по вінець* трунком пізнання» (Вічник, с. 258). Пор.: ФСУМ, с. 130 – *по (самі) вінець* – ‘повністю, до кінця; до крайньої межі (з сл. повний чого); дуже багато’; СФУМ, с. 110 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 156 – *по Марусин пояс* (синонім: *по вінець*) – ‘до смужки на краю чарки’.

Мокрий як хлющ – ‘дуже мокрий, намоклий’. У тексті: «Нарешті, *мокрый як хлющ*, задкуючи, аби не спалити обличчя, старий рушив до Буркуна» (Горянин, с. 308). Пор.: ФСУМ, с. 928 – *як (мов, ніби і т. ін.) хлющ (хлющі, хлюща)* – ‘дуже мокрий, намоклий; дуже, у великій мірі, надзвичайно (зі сл. п’яний)’; СФУМ, с. 746 – *як (мов, ніби і т. ін.) хлющ (хлюща)* – ‘дуже мокрий, намоклий // (зовсім, повністю, наскрізь зі сл. мокрий, змокнути і под); дуже, надзвичайно (зі сл. п’яний)’; Ужченко, с. 211 – *як хлющ* – ‘дуже мокрий, намоклий’.

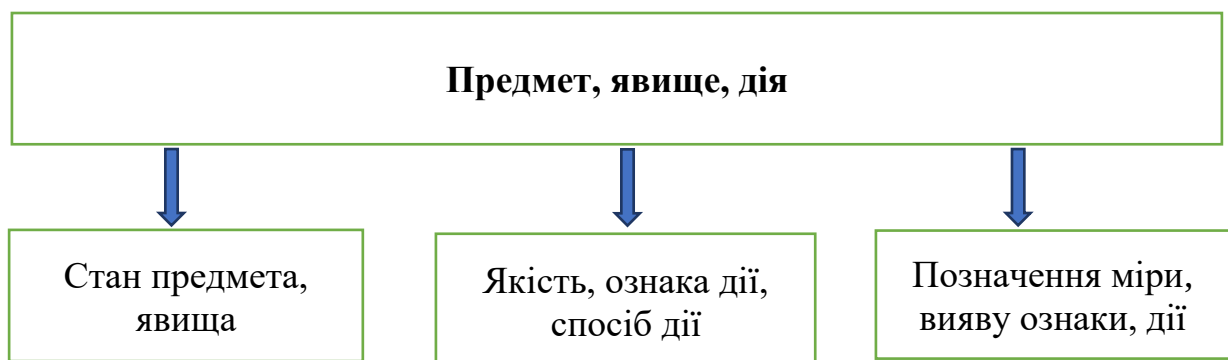

Рис. 2.2

Тематична група традиційних фразем на *позначення характеристики, властивості та якості особи / неособи* нараховує 41 фразему, які поділяємо на підгрупи (див.: Рис. 2.3):

1. Властивості, якості людини:

Гаряча голова – ‘людина запального характеру’. У тексті: «А нині *гарячі голови* ледве не в школах пророчать викладати релігію» (Дорога, с. 88). Пор.: ФСУМ, с. 181 – ‘запальна людина’; Ужченко, с. 30 – тс, що у ФСУМ; СФУМ – не зафіксовано.

Золоті руки – ‘майстер своєї справи, здібна людина’. У тексті: «– Ліза? Най Господь її береже і її *золоті руки*» (Лис, с. 80). Пор.: ФСУМ, с. 768–769 – ‘майстер своєї справи; вправна, уміла, здібна людина; хто-небудь уміє зробити, змайструвати все, за що не візьметься; хтось кмітливий, спритний у роботі; уміння, вправність в усякій роботі, кмітливість у ремеслах, висока професійна майстерність’; СФУМ, с. 623 – ‘той, хто бездоганно знає свою справу, професіонал; вправна, уміла, здібна людина; хто-небудь уміє зробити, змайструвати все, за що не візьметься; хтось кмітливий, спритний у роботі; бути вправним, умілим в усякій роботі, виявляти кмітливість у ремеслах, високу професійну майстерність’; Ужченко, с. 172 – ‘майстер своєї справи, здібна людина; уміє все зробити’.

2. Позитивна характеристика осіб:

Золоте серце – ‘означення позитивних якостей людини: правдивості, відвертості, доброзичливості, сердечності’. У тексті: «Для одних був суддею і катом, а для інших – *золотим серцем*, захисником і надією» (Горянин, с. 275). Пор.: ФСУМ, с. 282–283 – *щира (золота) душа; щире (золоте) серце* – ‘уживається на означення позитивних якостей людини: правдивості, відвертості, доброзичливості, сердечності і т. ін. // правдива, відверта, доброзичлива, сердечна людина’; СФУМ, с. 229 – *щира (золота) душа; щире (золоте) серце* – ‘чесна, відверта, щедра, доброзичлива людина // чесність, відвертість, доброзичливість, сердечність’; Ужченко – не зафіксовано.

На вагу золота – ‘хтось дуже цінний і важливий’. У тексті: «І тоді такі

люди, як ми, хлопчику, стануть *на вагу золота*» (Лис, с. 234). Пор.: ФСУМ, с. 65 – ‘який має першочергове значення; надзвичайно значимий, цінний’; СФУМ, с. 49 – ‘який має першорядне значення, велику цінність; надзвичайно важливий; дуже дорого, високо (зі сл. цінуватися)’; Ужченко, с. 13–14 – ‘надзвичайно цінний, значимий’.

3. Негативна характеристика осіб:

Кишка тонка – ‘хто-небудь легкодухий, боягузливий’. У тексті: «І враження різні: одним це пасує, інших робить жалюгідними, смішними, бо ж титули треба постійно підтверджувати, а *кишка тонка*, інтелект ріденький...» (Світильник слова, с. 5). Пор.: ФСУМ, с. 374 – *кишка тонка* (*коротка, слабка* і т. ін.) – ‘хто-небудь легкодухий, нестійкий, нерішучий, боягузливий і т. ін.; у кого-небудь не вистачає сил, здібностей і т. ін. для чогось’; СФУМ, с. 295 – *кишка тонка* (*коротка, слабка* і т. ін.) – ‘не вистачає сил, здібностей, уміння, рішучості і т. ін. для виконання, здійснення чогось’; Ужченко, с. 74 – *кишка тонка* (*слабка*) – ‘хто-небудь легкодухий, нестійкий, нерішучий’.

Нечистий на руку – ‘людина, здатна шахраювати’. У тексті: «Як і кожен правдошукач, він трішки *нечистий на руку*» (Афоризми, с. 17). Пор.: ФСУМ, с. 549 – *нечистий на руку* – здатний красти, шахрувати’; СФУМ, с. 434 – *нечистий на руку* – ‘схильний до злодійства, шахрайства, хабарництва і т. ін.’; Ужченко, с. 174 – тс, що у ФСУМ.

4. Характеристика особи / неособи за приналежністю до когось, чогось або за місцем розташування чи видом діяльності: *дитя природи* – ‘людина, якої не торкнулася культура, цивілізація, виховання’. У тексті: «Вічник – герой духу, *дитя природи*, носій гуманного егоїзму» (Світильник слова, с. 148). Пор.: ФСУМ, с. 239 – тс; СФУМ, с. 200 – тс; Ужченко – не зафіксовано.

5. Позначення розумової діяльності: *світла голова* – ‘бути розумним, логічно і чітко мислити’. У тексті: «Хочеш мати гострий зір, *світлу голову* і кріпке серце – частіше дивися на зелень, на воду і на красних жінок» (Вічник, с. 161). Пор.: ФСУМ, с. 184 – *світла* (*ясна*) *голова* – ‘дуже розумна людина; хто-небудь чітко, логічно мислить’; СФУМ, с. 158 – *світла* (*ясна*) *голова* – ‘хто-небудь чітко,

логічно мислить'; Ужченко – не зафіксовано.

6. Вікові особливості особи: *до сивого волосся* – 'до старості'. У тексті: «Власне цим він займатиметься в різних кутках планети *до сивого волосся*» (Дорога, с. 86). Пор.: ФСУМ, с. 145 – *до сивого (білого) волосу (до сивини)* – 'до старості'; СФУМ, с. 123 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

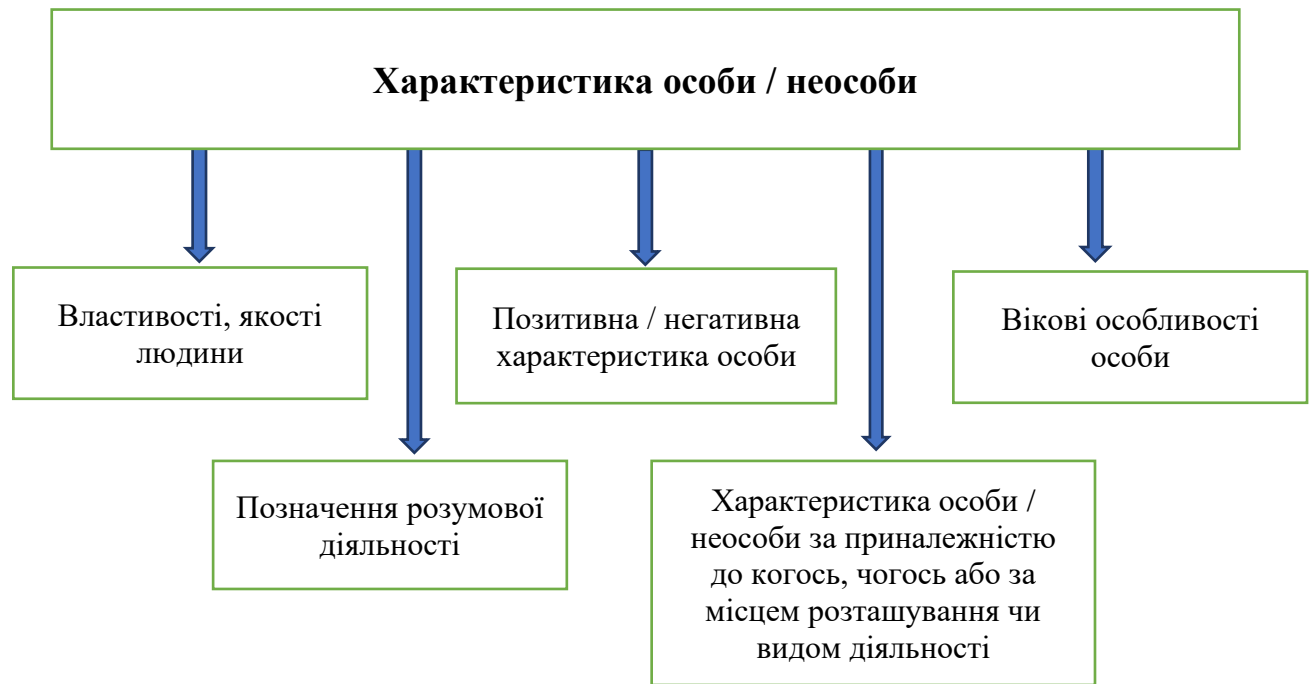

Рис. 2.3

Тематична група на *позначення мовленнєвої та мисленнєвої діяльності*. Фраземи цієї групи є вагомим складником художніх текстів М. Дочинця. У процесі дослідження ми поділили їх на дві підгрупи:

1. Позначення мовленнєвої діяльності:

Заговорювати зуби – 'розмовами відвертати увагу кого-небудь, вводити в оману'. У тексті: «... – «Ні, я вночі заговорив кулі». – Овва! А тепер *заговорюєш* нам зуби... Звідки ти родом, що так смішно говориш?» (Горянин, с. 156). Пор.: ФСУМ, с. 313 – *замовляти (заговорювати) / замовити (заговорити) зуби* – 'відвертати увагу кого-небудь від чогось, переводити розмову на щось інше; вводити в оману, дурити когось'; СФУМ, с. 249 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 8 – *забивати / забити баки* (синоніми: *забивати голову; заговорювати зуби*) – 'відвертати чинює увагу розмовами; заморочувати'.

Красне слівце – ‘зауваження, розраховане на сильне враження, на створення певного ефекту’. У тексті: «– Красне письменство. *Красне слівце*. Перекрасне мовчання» (Світильник слова, с. 3). Пор.: СФУМ, с. 663 – *красне слівце* (ірон.) – ‘зауваження, розраховане на сильне враження, на створення ефекту’; Ужченко, с. 190 – *красне слівце* (ірон.) – ‘ефектне зауваження, «кучерявий» виступ і т. ін.’; ФСУМ – не зафіксовано.

2. Позначення мисленнєвої діяльності:

Перебирати подумки – ‘обдумувати щось, пригадуючи у точній послідовності всіх чи багато чого’. У тексті: «Ступали мовчки, кожен у собі гнітив, *перебирав подумки* пригоду» (Горянин, с. 259). Пор.: ФСУМ, с. 612 – *перебирати* (*перегортати, перетрушувати* і т. ін.) / *перебрати* (*перегорнути, перетрусити* і т. ін.) *у пам’яті (в голові, у думці)* – ‘обдумувати щось, пригадуючи або уявляючи у точній послідовності всіх чи багато чого. СФУМ, с. 489 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Ловити себе на думці – ‘усвідомлювати, зрозуміти щось’. У тексті: «І *ловлю себе на думці*, що мені це неприємно» (Окришини, с. 117). Пор.: ФСУМ, с. 445 – *ловити / зловити* (рідко *упіймати*) *себе на думці* – ‘усвідомлювати, розуміти щось стосовно себе’; СФУМ, с. 351 – *ловити / зловити* (рідше *упіймати, піймати* і под.) *себе на думці* – ‘усвідомлювати, розуміти щось’; Ужченко – не зафіксовано.

Тематична група на **позначення фізично-емоційного стану особи**. У цій групі, автор описує більше емоційний стан особи, який часто супроводжується погіршенням фізичного стану персонажа. На основі проведеного дослідження ми виділили три підгрупи (див.: Рис. 2.4), а саме:

1. Фізично-емоційний стан особи, за допомогою якого письменник вказує як на позитивні емоції, так і негативні, що супроводжуються фізичним явищем:

Рвали кишки (зо сміху) – ‘дуже сильно сміятися’. У тексті: «Гості *рвали кишки зо сміху*, нахваляли оповідача» (Булава, с. 93). Пор.: ФСУМ, с. 732 – *рвати боки (живіт)* (сміючись) – ‘дуже сміятися, реготати’; СФУМ, с. 595 – *рвати / порвати кишки зо (від) сміху* (від реготу) – ‘дуже, до знемоги, до знесилення сміятися’; Ужченко, с. 74 – *рвати / порвати кишки* (від сміху, реготу) – ‘дуже

сміятися’.

Пустити сльозу – ‘заплакати’. У тексті: «Коли через шістдесят років потрапив до його музею на батьківщині, то заплавав. Так згодом *пустив сльозу* і його старший син, коли навчався в Харківській політехніці» (Каменяр, с. 259). Пор.: ФСУМ, с. 720–721 – *пускати / пустити сльозу (сльози)* – ‘плакати; жалітися кому-небудь, викликаючи до себе співчуття’; СФУМ, с. 586 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

2. Емоційний стан особи. У цій групі виокремлюємо підгрупи за функціонально-семантичними критеріями вираження емоцій: фраземи, що виражають позитивні відчуття (радість, піднесений настрій), фраземи, що виражають негативні почуття (страх, переживання), а також фаземи, що виражають почуття до кого-небудь (любов, симпатія). Наприклад:

У доброму гуморі – ‘бути у піднесеному настрої; життєрадісним, веселим’. У тексті: «Він був *у доброму гуморі* і не думав зараз про те, що берег, на якому стояв, має його руками стати ще одною горою» (Горянин, с. 269). Пор.: СФУМ, с. 174 – *у (доброму) гуморі* – ‘у піднесеному настрої; усміхнений, життєрадісний, веселий і т. ін.’; ФСУМ, Ужченко – не зафіксовано.

Голову попелом посипати – ‘карати себе, журитися’. У тексті: «– Так ми шилом меду вхопили. З чим пішли, з тим прийшли, – м’яко всміхається Маруся. – Що тут *голову попелом посипати*. Знайшов – не радуєся, а загубив – не реви» (Лис, с. 141). Пор.: ФСУМ, с. 680 – *посипати (присипати) попелом голову (голови)* – ‘вдаватися в тугу, втрачати мужність, надію’; СФУМ, с. 547 – *посипати (присипати) / посипати (присипати) голову попелом* – ‘вдаватися в тугу, в розпач, втрачати мужність, надію; картати себе, журитися і т. ін.’; Ужченко, с. 153 – *посипати попелом голову (голови)* – ‘картати себе; дуже журитися’.

3. Фізичний стан особи, тематична підгрупа традиційних фразем, яку автор найчастіше використовує для опису смерті персонажів чи їх важкої хвороби: *на смертному одрі* – ‘бути безнадійно хворим; помирати’. У тексті: «Прикметно, що на смертному одрі люди здебільшого жалкують за одним і тим же: що занадто пристосувалися до обставин та інших людей, не реалізували свої мрії і бажання;

що занадто багато працювали, і робота ця була одноманітною, добуванням засобів для життя; що соромилися висловлювати своє почуття; що розгубили друзів; що не дозволили собі бути більш щасливими» (Світільник слова, с. 41). Пор.: ФСУМ, с. 420 – *лежати на смертному (смертнім) ложі (одрі)* – ‘бути в тяжкому стані; померати’; СФУМ, с. 331 – *лежати на смертному (смертнім) ложі (одрі)* – ‘бути безнадійно хворим; померати’; Ужченко, с. 101 – *на смертному (смертнім) ложі (уроч. одрі)* – ‘перед самою смертю, помираючи; померлий’.

Рис. 2.4

Тематична група фразем на *позначення періоду, часу, місця, відстані та кількості* нараховує 19 традиційних фразем, які зафіксовані у фразеологічних словниках української мови. Здебільшого ці фраземи стосуються періоду, часу, місця та напрямку дії. Тематичні підгрупи:

1. Період, час:

На носі – ‘дуже скоро, незабаром’. У тексті: «Це їхні місцеві війни, політичні замутки. Вибори ж *на носі*» (Лис, с. 192). Пор.: ФСУМ, с. 558–559 – *на носі* – ‘скоро, незабаром’; СФУМ, с. 441 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 122 – тс, що у ФСУМ.

Від зорі до зорі – ‘з раннього ранку до пізнього вечора’. У тексті: «А рука залізна. Вдома в майстерні *від зорі до зорі* клепле» (Мініатюри, с. 173). Пор.: ФСУМ, с. 344 – *від (з) зорі до зорі* – ‘з раннього ранку до пізнього вечора; постійно’; СФУМ, с. 271 – тс, що і ФСУМ; Ужченко, с. 64 – тс, що у ФСУМ.

2. Місце, напрям дії:

Просто неба – ‘не в приміщенні, надворі, без усякої покрівлі’. У тексті:

«Більше бувайте *просто неба* чи хоча б гуляйте перед сном» (Вічник, с. 256). Пор.: ФСУМ, с. 538 – тс; СФУМ, с. 428 – тс; Ужченко – не зафіксовано.

Гаряча точка – ‘місце, де склалася небезпечна ситуація (перев. воєнна), яка потребує негайного врегулювання’. У тексті: «Тухлий провадив загальний нагляд і *опинявся* завжди в *гарячій точці* берегового фронту» (Лис, с. 97). Пор.: СФУМ, с. 718 – тс; ФСУМ, Ужченко – не зафіксовано.

Тематична група на *позначення місця людини у суспільстві та спорідненості між людьми* нараховує 6 традиційних фразем. Вживаючи загальнонаціональні фраземи, автор яскраво відображає місце своїх героїв у суспільстві, їхню віднесеність до тієї чи іншої родини, або ж навпаки самотність, самотність:

Біла ворона – ‘той, хто виділяється серед інших чимсь незвичайним, зовсім не схожий на інших’. У тексті: «У молоді роки його справді називали *Білою вороною* через дивацьку вдачу» (Адольф, с. 43). Пор.: ФСУМ, с. 145–146 – тс; СФУМ, с. 125 – тс.; Ужченко, с. 24 – тс.

Як палець – ‘самотній, без близьких і рідних’. У тексті: «Сам, як *палець*, у просторі й часі, із власною світобудовою тет-а-тет» (Колотуша, с. 193). Пор.: ФСУМ, с. 604 – як (мов, ніби і т. ін.) *палець (перст)* – ‘без сім’ї, без рідних, без близьких і т. ін.; уживається для вираження великої міри якоїсь ознаки, якості і т. ін.’; СФУМ, с. 481 – як (мов, ніби і т. ін.) *палець (перст)* – ‘без сім’ї, без рідних, без близьких і т. ін.’; рідко уживається для вираження підсилення якоїсь негативної ознаки, якості і т. ін.; зовсім’; Ужченко, с. 139 – як *палець (перст)* – ‘без сім’ї, без рідних, без близьких і т. ін.’.

Сама по собі – ‘бути окремо, незалежно від будь-кого’. У тексті: «У Сіми мудрість вроджена, як і в кожної кішки, що ходить і думає *сама по собі*» (Сім кольорів, с. 152). Пор.: ФСУМ, с. 779 – *сам по собі* – ‘окремо; незалежно від чийоїсь волі; мимовільно; власне; у власному розумінні цього слова’; СФУМ, с. 629 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Тематична група на *позначення фразем-висловів біблійного походження* нараховує 3 загальнонаціональні фраземи (загальна кількість: 36 фразем):

Сіль землі – ‘люди, які вміють заробляти гроші’. У тексті: «Ці *люди* – *сіль* землі. Якби таких більшість, ми б не уповали сліпо на інвестиції, не вклонялися гуманітаркам» (Похід, с. 269). Пор.: ФСУМ, с. 809 – ‘найкращі, найвидатніші представники народу; добірна частина певного товариства, суспільства’; СФУМ, с. 650 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 171 – ‘найкращі, найвидатніші представники людства’.

Іскра Божя – ‘талант, видатні здібності, природне обдарування’. У тексті: «Декому здавалося, що це *іскра Божя*, мало хто, крім неї, знав, що вечори він проводить у морзі, оперує легені та серця...» (Сестра, с. 54). Пор.: ФСУМ, с. 351 – ‘талант, видатні здібності, природне обдарування; почуття благородного поривання; високі прагнення’; СФУМ, с. 276 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 67 – ‘талант, видатні здібності; високі прагнення’.

Терновий вінок – ‘символ мучеництва та страждання’. У тексті: «Іван Мурані залишив по собі трьох доньок, яких вивчив на вчительок, та сина, котрий пішов богословською стежиною своїх відомих предків і прийняв від долі *терновий вінок*» (Аристократка, с. 41). Пор.: ФСУМ, с. 130 – ‘муки, страждання’; СФУМ, с. 110 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 18 – *терновий вінок (вінець)* – ‘символ мучеництва; муки, страждання’.

Тематична група на *позначення зовнішнього вигляду особи* нараховує лише 2 традиційні фраземи. Використовуючи їх автор описує як зовнішній вигляд особи, так і зовнішність персонажа, яка наступила через певні фізичні чи емоційні показники:

Як тріска – ‘дуже сильно худа людина’. У тексті: «Жид Клайн узявся мене лікувати, та так долікував, що я в рот нічого не міг узяти, позеленів і геть *висох, як тріска*» (Осінь, с. 184). Пор.: ФСУМ, с. 899 – *як (мов, ніби і т. ін.) тріска* – ‘дуже, вкрай (зі сл. худий); дуже худий (про людину)’; СФУМ, с. 723–724 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Розчервонілий як рак – ‘стан особи, що характеризується сильним почервонінням шкіри на тілі’. У тексті: «Зате в соляній ропі вимочував онучку і розтирав нею тіло, кректав, *розчервонілий як рак*» (Вічник, с. 235). Пор.: ФСУМ,

с. 731 – як (мов, ніби і т. ін.) *рак* (печений, варений) – ‘дуже червоний’; СФУМ, с. 593 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Тематична група на *позначення лайливих слів, прокльонів, іронії* нараховує тільки 2 традиційні фраземи. Автор з обережністю використовував лайливі слова, прокльони та лише зрідка уплітав їх у контекст своїх художніх творів, зокрема:

Матері їх хрін – ‘уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь’. У тексті: «Чотириста вісімдесят тисяч! Є з чого поживитися жандармському кодлу, *матері їх хрін!*» (Вічник, с. 113). Пор.: ФСУМ, с. 935 – *матері твоєї хрін* – ‘уживається для вираження незадоволення чим-небудь’; СФУМ, Ужченко – не зафіксовано.

Тіпун тобі на язык – ‘уживається для вираження недоброго побажання кому-небудь з приводу недоречних висловлювань’. У тексті: «– *Тіпун тобі на язык*. Я продаю технології» (Лис, с. 92). Пор.: ФСУМ, с. 885–886 – *тіпун (пипоть, чиряк) вам (тобі і т. ін.) на язык* – ‘уживається для вираження недоброго побажання кому-небудь з приводу недоречних висловлювань’; Ужченко, с. 203 – тс, що у ФСУМ; СФУМ – не зафіксовано.

На *позначення абстрактних явищ* зафіксована одна загальнонаціональна фразема: *лавровий вінець* – ‘слава та почесьть’. У тексті: «... Тяжким був *лавровий вінець* у миру. Зате який легкий мій хрест...» (Вічник, с. 185). Автор використав символ слави часів античності. Пор.: ФСУМ, с. 130 – *лавровий вінок (рідко вінець)* – ‘слава, почесьть’; СФУМ, Ужченко – не зафіксовано.

2.2 Авторські трансформації традиційних фразем у прозових творах М. Дочинця

Значну частину фразем, зафіксованих у творчості М. Дочинця, займають саме трансформовані. Спостерігаємо випадки поєднання різних способів модифікації фразем, які у трансформованому виді набувають нових художніх якостей. Трансформація здебільшого використана для підсилення емоційності, експресивності, надання художньому твору колоритності Закарпатського краю. Також зрідка спостерігаємо семантичну трансформацію фразем у художніх творах

М. Дочинця: використовуючи загальнонаціональні фраземи, автор надає їм нового значення.

Фраземи на *позначення дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим*. Тематичну групу ми поділили на такі підгрупи:

1. Діяльність особи в її стосунках із будь-ким, будь-чим:

Звести на пси – ‘занапастити кого-небудь’. У тексті: «Сю дорогу в непролазних хащах били ще даки, наші пращури з голубими очима й войовничими серцями, котрі потім *звели на пси* Римську імперію...» (Вічник, с. 20). Фразема зазнала певної авторської трансформації для підсилення виразності контексту. Загальнонаціональну фразему, яка позначає занепад, автор вжив в іншому контексті, відобразивши діяльність однієї особи стосовно іншої. Пор.: ФСУМ, с. 335 – *зійти (перевестися) на пси (на пики)* – ‘опинитися на стадії загального занепаду’; СФУМ, с. 264 – *зійти (перевестися) на пси* – ‘поступово втратити свою силу, значення; втратити свої риси, характерні якості; занепасти’; Ужченко, с. 144 – *зійти (перевестися) на пси* – ‘занепасти’; Гуйванюк, с. 408 – *піти на пси, пуститися на пси* – ‘занепасти піти нанівець, стати на шлях легкої поведінки’.

Крила борзо обламати – ‘швидко позбавити кого-небудь високих прагнень та змусити кого-небудь коритися’. У тексті: «Ти, бачу, «цуганг», літаєш вільним духом. Твоє щастя, але поглядай, бо *крила борзо обламають*» (Горянин, с. 221). Для уточнення контексту, надання йому експресивності, автор трансформував традиційну фразему, розширивши компонентний склад. Пор.: ФСУМ, с. 568–569 – *обламати / обламувати (ламати) крила* – ‘позбавити кого-небудь високих прагнень, поривань, мрій; змусити кого-небудь коритися; приборкати когось’; СФУМ, с. 450 – *обламати (обтяти, обрізати і т. ін.) / обламувати (ламати, обтинати і т. ін.) крила* – ‘позбавити кого-небудь високих прагнень, поривань, мрій, змусивши скоритися; приборкати когось’; Ужченко, с. 87 – *підрізати (обламати і т. ін.) / підрізувати (обламувати і т. ін.) крила* – ‘обмежити можливість здійснювати щось; позбавити натхнення’.

Прикипіти, як равлик до мушлі – ‘мати сильні почуття та щиро прив’язатися

до когось'. У тексті: «Я *прикипів* до тієї жінки, як *равлик до мушлі*» (Вічник, с. 204). Пор.: ФСУМ, с. 693–694 – *прикипіти серцем (душею)* – 'відчути велику прихильність до кого-небудь, щиро прив'язатися'; СФУМ, с. 562 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Пропускали через густе сито – 'дуже уважно відбирати кого-небудь для чогось'. У тексті: «Новачків кадровиків *пропускали через густе сито*. Золото ж!» (Лис, с. 139–140). У художньому творі фразема набула іншого значення. Пор.: ФСУМ, с. 807 – як (мов, ніби і т. ін.) *крізь (через) (густе) сито* – 'густо, безперервно (про дощ, мряку); невиразно, нечітко, неокреслено (зі сл. видно, бачити)'; СФУМ, с. 648 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Пустити на чотири вітри – 'пустити когось по світу'. У тексті: «Прийшов і покірно склав свої крихкі мощі. Той, що відібрав у мене наймиліше, а самого *пустив на чотири вітри*» (Вічник, с. 151). Письменник у художньому творі надав фраземі іншого значення. Пор.: ФСУМ, с. 132 – *на (всі) чотири вітри (світи)* – 'куди завгодно, куди захочеться'; СФУМ, с. 122–123 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 19 – тс, що у ФСУМ.

2. Дії, вчинки, поведінка людини:

Вчепитися до сорочки, як чорт до душі – 'не відступати від чого-небудь, носити один і той самий одяг'. У тексті: «Ще й бурчала: «*Вчепиться до одної сорочки, як чорт до душі*. Хоч би раз надів оту ясну, що Васирина прислала»...» (Горянин, с. 90). Традиційна фразема трансформована шляхом розширення компонентного складу. Пор.: ФСУМ, с. 166 – *вчепитися (руками й) зубами* – 'міцно триматися чого-небудь, не відступати від чого-небудь чи тримати щось'; СФУМ, с. 144 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Гадати, що світ переживе – 'думати, що можна пережити все і жити вічно'. У тексті: «Баба Юлина про родича: «Змагався, жили рвав, стягував копійку, *гадав, що світ переживе*. А де, уже півроку землю парить...» (Окришини, с. 100). У художньому творі традиційна фразема зазнала трансформації та набула іншого значення. Пор.: ФСУМ, с. 616 – *пережити себе (свій вік)* – 'зберегти своє значення після смерті; втратити своє значення ще за життя; перестати

задовольняти чий-небудь потреби, вимоги життя»; СФУМ, с. 493 – *пережити себе (свій вік)* – ‘зберегти своє значення після смерті; втратити своє значення; ставати непотрібним, зайвим, застарілим»; Ужченко – не зафіксовано.

Дурня ломити – ‘вдавати дурника’. У тексті: «– Я знаю як. – *Дурня лопиши?*» (Лис, с. 208). Трансформована загальнонаціональна фразема шляхом заміни дієслова та порядку компонентного складу. Пор.: ФСУМ, с. 391 – *корчити дурня (дурника, блазня і т. ін.) (з себе)* – ‘робити вигляд, що нічого не розумієш, не знаєш»; СФУМ, с. 300 – *клеїти (корчити, строїти) дурня* – ‘робити дурниці, безглузді вчинки; прикидатися таким, що нічого не розуміє, не знає»; Ужченко, с. 52 – тс, що у ФСУМ.

Пуститися твердого берега – ‘розбещуватися, занедбуючи себе, порушувати загальноприйнятні норми моралі, суспільної поведінки; робити що-небудь по-своєму, відповідно до власного бажання, розуміння, уподобання’. У тексті: «...Ти на світ не гріши. Світ яким був, таким є. А от люди пустіють. *Пустилися* люди *твердого берега...*» (Горянин, с. 286). Письменник доповнив компонентний склад традиційної фраземи, додавши уточнюючий прикметник для надання експресивності та уточнення. Пор.: ФСУМ, с. 721 – *пускатися / пуститися берега* – ‘занедбуючи себе, порушувати загальноприйнятні норми суспільної поведінки; розбещуватися; втрачати спокій, холоднокрівність, рівновагу від хвилювання, страху, сорому і т. ін.; робити що-небудь по-своєму, відповідно до власного бажання, розуміння, уподобання; вигадувати, уявляти собі те, чого немає і не було»; СФУМ, с. 586 – *пускатися / пуститися берега* – ‘занедбуючи себе, порушувати загальноприйнятні норми моралі, суспільної поведінки; втрачати спокій, холоднокрівність, рівновагу від хвилювання, страху, сорому і т. ін.; робити що-небудь по-своєму, відповідно до власного бажання, розуміння, уподобання»; Ужченко, с. 10 – *пускатися / пуститися берега* – ‘розбещуватися, робити по-своєму’.

3. Позначення спостережливості, уважності, пильності: *сіканути очима, як шомполами* – ‘раптом, різко поглянути на кого-небудь, виявляючи неприязнь’. У тексті: «Та нараз прикусив язик, бо Тимко *сіканув його очима, як шомполами*»

(Горянин, с. 68). Автор трансформував традиційну фразу, шляхом розширення компонентного складу, перетворивши її у компаративну. Пор.: ФСУМ, с. 485 – *метнути очима (оком, зором і т. ін.)* – ‘раптом, швидко поглянути на кого-, що-небудь, кудись // швидко оглянути щось // швидко, пильно поглянути вперед’; СФУМ, с. 386 – *метнути очима (оком)* – ‘швидко глянути на кого-, що-небудь, кудись швидко оглянути щось’; Ужченко – не зафіксовано.

Тематична група на *позначення фізично-емоційного стану особи* друга за кількістю трансформованих фразем (46 фразем), зокрема:

Голод скребтав кишки – ‘бути дуже голодним’. У тексті: «Пекучий голод скребтав кишки. Трусила передвечірня холодінь» (Вічник, с. 25). Для опису фізичного стану особи письменник трансформував фразу шляхом заміни компонентного складу. Пор.: ФСУМ, с. 374 – *кишки грають / заграють мари* – ‘хто-небудь дуже голодний’; СФУМ, с. 295 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 74 – тс, що у ФСУМ.

Задерев’яніти зі страху – ‘не могли поворухнутися з дуже великого переляку’. У тексті: «Мартін задерев’янів зі страху, а шинкарка заверещала: «Геть! Ти зіпсуєш мого собаку» (Адольф, с. 42). Письменник трансформував загальнонаціональну фразу, замінивши дієслово *обмирати / обмерти* на *задерев’яніти*. Пор.: ФСУМ, с. 572 – *обмирати / обмерти зі страху* – ‘дуже лякатися, боятися’; СФУМ, с. 454 – *обмирати / обмерти зі страху* – ‘дуже лякатися, боятися; ціпеніти’; Ужченко – не зафіксовано.

Зледеніло хлоп’яче серце – ‘кого-небудь охопило почуття страху, сильно перелякатися’. У тексті: «Коли священник обійшов з кадилом храм, дідо поклав гробову трісочку під язик. Від того, що йому відкрилося, *зледеніло хлоп’яче серце*» (Вічник, с. 35). Традиційну фразу письменник трансформував шляхом розширення та заміною компонентного складу, для опису сильного емоційного потрясіння персонажа. Пор.: ФСУМ, с. 792 – *(аж) холоне / захололо (захолонуло, похолонуло) серце (в серці)* – ‘хто-небудь непокоїться, переживає; кому-небудь дуже страшно, боязно’; СФУМ, с. 639 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Копитами версти – ‘померти, загинути’. У тексті: «Лише старий сторож Поличко, сказний чоловік, тихо зітхнув: «І коли вже ота кобила *копитами верже?*..» (Мініатюри, с. 144). Описуючи настання смерті та для надання колоритності закарпатського говору, письменник трансформував загальнонаціональну фразему шляхом заміни компонентного складу, ввівши у фразему діалектне слово *версти* – ‘кинути що-небудь’. Пор.: ФСУМ, с. 121 – *відкинути* / *відкидати ноги* (*копита, ратиці* і т. ін.) – умерти, загинути (зневажл.)’; СФУМ, с. 101–102 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 124–125 – тс, що у ФСУМ.

Спливти з розуму – ‘збожеволіти’. У тексті: «Якби хтось чув його, то подумав би, що старий *сплив з розуму*» (Горянин, с. 244). Трансформована фразема за допомогою заміни компонентного складу. Пор.: ФСУМ, с. 160. – *втрачати (тратити)* / *втратити (стратити)* *розум (глузд)* – ‘переставати нормально мислити, поводитися; ставати божевільним; виявляти нездатність обдуманно діяти, поводитися, опинившись у складній ситуації; губитися’; СФУМ, с. 136–137 – *втрачати (губити, тратити)* / *втратити (згубити, стратити)* *голову* – ‘ставати нездатним обдуманно, розсудливо діяти, поводитися (перев. у складній ситуації); безрозсудно закохуватися в кого-небудь; Ужченко – не зафіксовано.

Хрестом упасти – ‘впасти від сильної перевтоми лицем до землі, розкинувши руки’. У тексті: «Старий перейшов кладку, перечалапав болотом подвір’я і в шопі *хрестом упав* на сінник» (Горянин, с. 127). Описуючи фізичний стан героя художнього твору, письменник трансформував фразему. Пор.: Ужченко, с. 79 – *лежати (падати, упадати* і т. ін.) *крижем* – ‘лицем до землі, розкинувши руки’; ФСУМ, СФУМ – не зафіксовано.

Фраземи на *позначення якості, ознаки, стану предмета, явища, дії*. Тематична група нараховує 36 трансформованих фразем, які зазнали різного роду трансформацій чи набули іншого значення. Наприклад:

З бідую, як риба з водою – ‘бути сильно, нероздільно пов’язаними’. У тексті: «Ми з *бідую, як риба з водою*. Від неї не відхрестишся» (Горянин, с. 107).

Трансформована фразема, яка у контексті набула іншого значення. Пор.: ФСУМ, с. 736 – *як риба у воді* (перев. із сл. *почувати, почуватися*) – ‘вільно, невимушено, добре’; СФУМ, с. 598 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 166 – тс, що у ФСУМ.

Як роса з листа – ‘зникати помало’. У тексті: «І, *як роса з листа, звітрювалася* помалу моя осмута» (Вічник, с. 140). Трансформована фразема, яка у контексті художнього твору набула іншого значення. Пор.: СФУМ, с. 617 – *як (мов, ніби і т. ін.) роса на сонці* – ‘зникнути, згинуті і т. ін.; швидко, безслідно, безповоротно; дуже, надзвичайно (зі сл. швидко); ФСУМ, Ужченко – не зафіксовано.

Куслива ціна – ‘що-небудь надто дорого коштує’. У тексті: «Коваль назвав плату, старий аж присвиснув: «*Куслива ціна!*» (Горянин, с. 286). Письменник трансформував загальнонаціональну фразему шляхом заміни синтаксичної структури, що надало реченню лаконічності. Пор.: СФУМ, с. 758 – *ціни кусаються* – ‘що-небудь надто дорого коштує’; ФСУМ, Ужченко – не зафіксовано.

Пеклом метати – ‘ставати дуже розлюченим, роздратованим з якогось приводу, дуже сердитися, гніватися на кого-небудь, виявляти ненависть до кого-небудь’. У тексті: «За мною *пеклом метав* розлючений учитель: «Ви дикун! Чому ви це вчинили? Чи вам шкода від дітей річкової води?» (Горянин, с. 17). Автор трансформував традиційну фразему, замінивши дієслово *дихати* на *метати*, надавши цим самих виразності контексту. Пор.: ФСУМ, с. 239–240 – *вогнем (полум’ям, пеклом, чортом, бісом, гаспидом і т. ін.) дихати* – ‘дуже сердитися, гніватися на кого-небудь, ненавидіти когось, тримати зло на когось; ставати розгніваним, розлюченим, роздратованим з якогось приводу’; СФУМ, с. 200 – *вогнем (полум’ям, пеклом і т. ін.) дихати* – ‘дуже сердитися, гніватися, виявляти недобррозичливість до когось // бути дуже розлюченим, роздратованим і т. ін.’; Ужченко, с. 143 – *пеклом дихати* – ‘дуже сердитися, ненавидіти когось, тримати зло на кого’.

Битися, як пташка в золотій клітці – ‘жити у багатстві, але в той же час бути, мов ув’язненою у клітці’. У тексті: «*Як пташка в золотій клітці*, в сильцях

кохання *билося* Мотря» (Булава, с. 95). Трансформована фразема, яка у контексті художнього твору набула іншого значення. Пор.: ФСУМ, с. 27 – *битися наче птах у клітці* – ‘жити в тяжких матеріальних умовах, переборюючи нестатки, злидні’; СФУМ, с. 31 – *битися як (мов, наче іт. ін.) птах у клітці* – ‘жити в скрутних матеріальних умовах, переборюючи нестатки, злидні і т. ін.’; Ужченко – не зафіксовано.

Фраземи на позначення характеристики, властивості та якості особи / неособи. У цій тематичній групі письменник, описуючи та характеризуючи своїх персонажів, прирівнюючи їх до когось чи чого-небудь, вдало використав традиційні фраземи, трансформувавши їх у контексті художнього твору. Наприклад:

Голівка ясна, як риб'яче око – ‘дуже розумна людина’. У тексті: «Рябий мордатий хлоп'яга, а на плечі його її *голівка, ясна, як риб'яче око*» (Горянин, с. 91). Традиційну фразему письменник трансформував шляхом розширення компонентного складу, надавши їй функції порівняння, для підсилення точності характеристики розумової здібності персонажа. Пор.: ФСУМ, с. 184 – *світла (ясна) голова* – ‘дуже розумна людина; хто-небудь чітко, логічно мислить’; СФУМ, с. 158 – *світла (ясна) голова* – ‘хто-небудь чітко, логічно мислить’; Ужченко – не зафіксовано.

Зачерствіли люди – ‘хто-небудь став нечуйним, байдужим до інших’. У тексті: «Геть *зачерствіли люди*, якщо вже й святі дари не поважають...» (Горянин, с. 247). Фраземою, трансформованою шляхом заміни іменника *серце* на *люди*, що використовувалася для характеристики однієї особи, автор охарактеризував велику кількість людей, яким притаманна ця негативна риса характеру. Пор.: ФСУМ, с. 793 – *зачерствіло серце* – ‘хто-небудь став нечуйним, байдужим до інших’; СФУМ, с. 640 – *запеклося (зачерствіло) серце* – ‘хто-небудь від тривалих переживань став нечулим, байдужим до навколишнього світу; хто-небудь дуже перейнявся якимсь почуттям (жалю, туги і т. ін.)’; Ужченко – не зафіксовано.

Золоті верби ростуть – ‘пуста, недоладна людина’. У тексті: «Про Йонка казали: куди не ступить, за ним *золоті верби ростуть*. Він перший привіз у гори

бензопили, міняв їх на дерево» (Горянин, с. 238). У контексті фразема набула іншого значення, вона описує не дію, а саму людину. Пор.: ФСУМ, с. 72 – ‘виходить що-небудь пусте, неладне’; СФУМ, с. 56 – ‘нічого путнього не виходить’; Ужченко, с. 14 – тс, що у ФСУМ.

Парадний майстер – ‘людина, яка є висококваліфікованим фахівцем у своїй справі’. У тексті: «*Парадний майстер*» – так у нас називають доброго фахівця» (Окришини, с. 130). Шляхом заміни компонентного складу письменник трансформував фразему, ввівши у контекст діалектне слово *парадний* – ‘який має святковий, вишуканий вигляд’ [166, с. 217]. Пор.: ФСУМ, с. 460 – *майстер своєї справи (свого діла)* – ‘людина, що досягла високої майстерності, досконалості в чому-небудь; кваліфікований спеціаліст з чогось’; СФУМ, с. 364 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 172 – *майстер своєї справи* – ‘здібна людина; уміє все зробити’.

Рукам пів-Верховини кланялося – ‘дуже здібна людина, майстер своєї справи’. У тексті: «Він знав про звучну таїну живиці, бо був небожем блаженної пам’яті Матія, деревного мастака, чиїм *рукам пів-Верховини кланялося*» (Горянин, с. 30). Пор.: ФСУМ, с. 768–769 – *золоті руки* – ‘майстер своєї справи; вправна, уміла, здібна людина; хто-небудь уміє зробити, змайструвати все, за що не візьметься; хтось кмітливий, спритний у роботі; уміння, вправність в усякій роботі, кмітливість у ремеслах, висока професійна майстерність’; СФУМ, с. 623 – *золоті руки* – ‘той, хто бездоганно знає свою справу, професіонал; вправна, уміла, здібна людина; хто-небудь уміє зробити, змайструвати все, за що не візьметься; хтось кмітливий, спритний у роботі; бути вправним, умілим в усякій роботі, виявляти кмітливість у ремеслах, високу професійну майстерність’; Ужченко, с. 172 – *золоті руки* – ‘майстер своєї справи, здібна людина; уміє все зробити’.

Черствий легінь – ‘людина, яка нічим не приваблює до себе інших’. Інше значення. У тексті: «Сестра каже: Мішо, ти вже *черствий легінь*, за тебе хіба вдовиця піде» (Лис, с. 269). У контексті традиційна фразема зазнала трансформації шляхом заміни іменника *душа / серце* на *легінь* – ‘*парубок*’ [166, с. 217], що надало колоритності закарпатського говору, та набула іншого

значення. Пор.: ФСУМ, с. 282 – *черства душа; черстве серце* – ‘хто-небудь нечутливий, байдужий’; СФУМ, с. 229 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Як голуб – ‘мирна спокійна людина’. У тексті: «– Суворий? Та він – *як голуб*. Так усі кажуть» (Лис, с. 184). У контексті фразема набула іншого значення та використана для позитивної характеристики. Пор.: ФСУМ, с. 188 – *як голуб (голубка)* – зовсім, повністю (зі сл. сивий)’; СФУМ, с. 160 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Фраземи на *позначення мовленнєвої та мисленнєвої діяльності*. Тематична група нараховує 16 трансформованих фразем, які влучно вплітаються у контекст художнього твору виражаючи мовлення чи мислення персонажів, зокрема:

Кришити грізьбу зубами – ‘з гнівом погрожувати кому-небудь вчинити лихо’. У тексті: «Штеньо хижо щось пришіптував і *кришив* оту *грізьбу зубами*» (Горянин, с. 32). Автор трансформував фразему, розширивши її компонентний склад для детальнішого опису мови героя твору, який під час мовлення виражає певні емоції. Пор.: ФСУМ, с. 820 – *скреготати (скреготіти, скригати, скрипіти і т. ін.) / заскреготати (заскреготіти, заскрипіти, скрипнути, скреготнути і т. ін.)* *зубами* – ‘виявляти гнів, роздратування, невдоволення і т. ін.’; СФУМ, с. 659 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Сказати, як відтяти – ‘дуже гостро, категорично’. У тексті: «Буде! – *сказав, як відтяв*, сотник. – Живи й за нас, хлопче...» (Вічник, с. 9–10). Трансформована фразема, шляхом заміни компонентного складу для надання експресивності при описі мовлення героя художнього твору. Пор.: СФУМ, с. 106 – *як (мов, ніби і т. ін.) відрубати* – ‘дуже гостро, категорично’; ФСУМ, Ужченко – не зафіксовано.

Мастити гарно – ‘говорити приємні речі, спокушати’. У тексті: «*Мастии гарно*, паря, але слова на хліб не намажеш. Козирну карту треба заслужити» (Вічник, с. 223). За допомогою трансформації (заміни компонентного складу) письменник описав мовленнєву діяльність особи. Пор.: ФСУМ, с. 466 – *мастити*

словами – ‘говорити приємні речі, улещувати, спокушати’; СФУМ, с. 369 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Гадки не припускали – ‘навіть не задумуватись над тим, що таке може статися’. У тексті: «Навіть *гадки не припускали*, що спадкоємець престолу може пов’язати своє життя з іноземкою, жінкою незнатною та ще й розлученою в котрий раз» (Король, с. 69). Фразема на позначення мислення, трансформована шляхом заміни компонентного складу, яка у контексті набула іншого значення. Пор.: ФСУМ, с. 167 – *ані (ні) гадки (собі (ані думки))* – ‘зовсім не турбуватися, не згадувати про кого-, що-небудь; абсолютно ні про що не думати; зовсім байдужий до всього; СФУМ, с. 145 – *ані (ні) гадки (собі (ані думки))* – ‘хто-небудь нечутливий, байдужий до всього; зовсім не турбуватися про кого-, що-небудь, не згадувати кого-, що-небудь; ні про що не думати’; Ужченко, с. 25 – *і в вус не дуги* (синонім: *й гадки не мати*) – ‘бути байдужим до всього, не турбуватися ні про що’.

Фраземи на *позначення місця людини у суспільстві та позначення спорідненості між людьми*:

Вирватися з болота – ‘вийти з принизливого становища і позбутися злиднів’. У тексті: «Я раділа за кожного з них, бо це був шанс *вирватися* з цього болота» (Лис, с. 109). Трансформована фразема (заміна компонентного складу, а саме дієслова), яка набула іншого значення та вказує на покращення рівня життя героя художнього твору у суспільстві. Пор.: ФСУМ, с. 109–110 – *витягти (витягнути) / витягати (витягувати) з болота (з багна, з калюжі, з грязі, з грязюки, з бруду)* – ‘допомогти кому-небудь вийти з принизливого становища чи позбутися злиднів’; СФУМ, с. 91 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Голуба, талановита кров – ‘хто-небудь відзначається родовитістю, аристократичністю та талановитістю’. У тексті: «*Голуба, талановита кров*, як її не перекривай, не спускай, не проціджуй, рано чи пізно прорветься, очиститься і зашумує в жилах нових поколінь» (Аристократка, с. 40). За допомогою трансформації письменник, описуючи спорідненість між людьми вказав характеристику, позитивну властивість, яка притаманна певному роду. Пор.:

ФСУМ, с. 400 – *у жилах тече дворянська (голуба, блакитна і т. ін.) кров* – ‘хто-небудь відзначається родовитістю, аристократичністю і т. ін.’; СФУМ, с. 315 – *тс*, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Золотий фонд – ‘хто-небудь найцінніший, найважливіший, найкращий’. У тексті: «– Знаю, що пропрацювали в нас майже п’ятдесят років. Це щось. Такі, як ви, – *золотий фонд* фірми» (Горянин, с. 108). У контексті художнього твору фразема набула іншого значення шляхом перенесення значення з предмета на характеристику особи. Пор.: ФСУМ, с. 918 – ‘що-небудь найцінніше, найважливіше, найдорожче, найкраще’; СФУМ, с. 739 – *тс*, що у ФСУМ; Ужченко, с. 207 – ‘що-небудь найцінніше, найкраще’.

Опинитися на чотирьох вітрах – ‘самотній посеред всього світу’. У тексті: «Після п’яти років, озлоблений і виснажений, Михай завершив ремісничу науку і *опинився на чотирьох вітрах*» (Геній, с. 64). Трансформована фразема, яка набула нового, ще не зафіксованого, значення. Пор.: ФСУМ, с. 132 – *на (всі) чотири вітри (світи)* – ‘куди завгодно, куди захочеться’; СФУМ, с. 122–113 – *тс*, що у ФСУМ; Ужченко, с. 19 – *тс*, що у ФСУМ.

Фраземи на *позначення періоду, часу, місця, кількості*. Тематична група нараховує лише 5 трансформацій, зокрема:

Змигнули, як три покліпи ока – ‘дуже швидко (про час)’. У тексті: «Ми проказкували з Олександром Івановичем три години, що *змигнули, як три покліпи ока*» (Осінь, с. 183). Пор.: ФСУМ, с. 505–506 – *як (тільки) оком моргнути (мигнути, кліпнути)* – ‘дуже швидко, миттєво’; СФУМ, с. 405 – *тс*, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Нога людська не топтала тут ряст – ‘ніхто ніколи не ходив, не бував, не жив у цій місцевості’. У тексті: «У сьому лісі нігда не звучала сокира, *нога людська не топтала тут ряст*» (Вічник, с. 25). Для опису певної місцевості, аби максимально підвищити про неї інформативність, традиційну фразему письменник трансформував шляхом розширення компонентного складу. Пор.: ФСУМ, с. 553 – *нога людська не ступала* – ‘нікого не було, ніхто не ходив, не жив де-небудь’; СФУМ, с. 437 – *нога людська не ступала* – ‘ніхто ніколи не ходив, не

бував, не жив і т. ін. десть, нікого не було де-небудь»; Ужченко, с. 126 – *нога людська не ступала* – ‘ніхто ніколи не ходив, не бував, не жив’.

Роями ходити – ‘ходити великою кількістю осіб’. У тексті: «І міряв час його годинник справно, як і той, що на міській ратуші. На ту дивницю *роями ходили* дивитися люди» (Горянин, с. 142). Автор трансформував фразему шляхом заміни компонентного складу, для позначення кількості. Пор.: ФСУМ, с. 761 – *роєм роїтися* – ‘рухатися великою масою»; СФУМ, с. 617 – *роєм роїтися* – ‘бути, водитися де-небудь у великій кількості (про живі істоти) // постійно перебувати біля кого-небудь»; Ужченко – не зафіксовано.

Тематична група на *позначення фразем-висловів біблійного походження*:

Брати свій хрест – ‘терпеливо зносити труднощі, все, що судилось і стало неминучим у житті’. У тексті: «Він сказав: «*Бери свій хрест* і йди за мною». Ніщо не є вічним на землі, але вічна Любов Господня» (Уроки, с. 14). Шляхом заміни компонентного складу письменник трансформував традиційну фразему біблійного походження. Пор.: ФСУМ, с. 548 – *нести (носити) / донести (свій (важкий, тяжкий)) хрест* – ‘терпеливо переборювати труднощі, незгоди, все те, що стало неминучим у чиємусь житті»; СФУМ, с. 433 – *нести свій (важкий, тяжкий) хрест* – ‘терпляче зносити труднощі, все, що судилось і стало неминучим у чиємусь житті; виконувати свій обов'язок до кінця»; Ужченко, с. 211 – тс, що у ФСУМ.

Вийти наче з чистилища – ‘пройти через важкі випробування на силу та витримку’. У тексті: «Її тримали в КПЗ більше місяця. *Вийшла* звідти, *наче з чистилища*. Сіра, зла і мовчазна» (Історія, с. 88). Використавши традиційну фразему у контексті художнього твору, письменник трансформував її замінивши компонентний склад та, таким чином, надав контексту експресивності точності викладу. Пор.: ФСУМ, с. 706 – *пройти (крізь) чистилище* – ‘зазнаючи великих випробувань, позбутися багатьох вад, недоліків»; СФУМ, с. 574 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Як у Бога під пахвою – ‘у повній безпеці’. У тексті: «Зоддалік від курної дороги, від липких очей людських, під кучматим наростом скелі, оторочена

поясом Ріки, мрійно лежала їх родова царина. *Як у Бога під пахвою лежала»* (Горянин, с. 15). Фразема трансформована за допомогою заміни її компонентного складу. Пор.: ФСУМ, с. 42 – *як (мов, ніби і т. ін.) у Бога (у Христа, у батька) за пазухою* – ‘безтурботно, привільно, дуже добре, в найкращих умовах (зі сл. жити, сидіти і т. ін.); у повній безпеці, без хвилювань, спокійно’; Ужченко, с. 12 – *як у Бога за дверима (за дверми)* (синоніми: *як у Христа за пазухою; як у батька за пазухою*) – безпечно, безтурботно, привільно’; СФУМ – не зафіксовано.

Фраземи на **позначення абстрактних явищ**. Це незначна за кількістю фразем тематична група, яка характеризує абстрактні явища, те, що ми не можемо тримати, бачити зором, на поняття, у яких відображаються властивості предметів або відношення між ними. Наприклад:

Доля обернеться лицем – ‘для кого-небудь складаються сприятливі життєві обставини’. У тексті: «Чекай, коли скеля розсиплеться на пісок; коли колода згниє; коли *доля обернеться лицем...*» (Горянин, с. 128). Для опису абстрактного явища письменник трансформував фразему замінивши її компонентний склад. Пор.: ФСУМ, с. 261 – *доля (фортуна) усміхається (посміхається) / усміхнулася (посміхнулася)* – ‘для кого-небудь складаються сприятливі життєві обставини; таланить, щастить в житті кому-небудь’; СФУМ, с. 215 – *доля (фортуна) усміхається (посміхається) / усміхнулася (посміхнулася)* – ‘кому-небудь таланить, щастить в житті’; Ужченко – не зафіксовано.

Фортуна підморгнула – ‘кому-небудь поталанило у житті’. У тексті: «Коли кишені спорожніли, *фортуна знову підморгнула йому*» (Сльоза, с. 53). Письменник трансформував фразему, замінивши у ній компонент. Пор.: ФСУМ, с. 261 – *доля (фортуна) усміхається (посміхається) / усміхнулася (посміхнулася)* – ‘для кого-небудь складаються сприятливі життєві обставини; таланить, щастить в житті кому-небудь’; СФУМ, с. 215 – *доля (фортуна) усміхається (посміхається) / усміхнулася (посміхнулася)* – ‘кому-небудь таланить, щастить в житті’; Ужченко – не зафіксовано.

Незначною за кількістю авторських трансформацій є тематична група фразем на **позначення зовнішнього вигляду особи**, зокрема:

Жовта, як старий віск – ‘дуже, надзвичайно (жовта шкіра)’. У тексті: «Так називали в Аушвіці старожилів, висхлих на тріску, з *жовтою, як старий віск, шкірою*» (Горянин, с. 223). Для надання точності опису зовнішнього вигляду героїв письменник трансформував фразу розширивши її компонентний склад. Пор.: ФСУМ, с. 131 – *як віск* (зі сл. жовтий) – ‘дуже, надзвичайно’; СФУМ, с. 111 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Від уха до уха – ‘має два значення: людина, яка народилася із заячою губою і людина, яка не вміє гарно говорити’. У контексті художнього твору фразема набула інших значень: характеризує зовнішність людини, її ваду та рису, яка притаманна людині. У тексті: «Дід Микула казав, що його зять *«має губу від уха до уха*. Це по-всякому було правдою» (Горянин, с. 214). Пор.: ФСУМ, с. 162 – *від вуха до вуха* – ‘дуже широко’; СФУМ, с. 140 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Фіксуємо одну трансформовану фразу на *позначення лайливих слів, прокльонів та іронії*: *хай їм грець* – ‘уживається для вираження незадоволення чим-небудь, нехтування кимсь; щось, що можна лишити поза увагою’. У тексті: «*Хай їм грець*, тим грошам» (Се ля ві, с. 251). Письменник трансформував фразу шляхом скорочення компонентного складу. Пор.: ФСУМ, с. 197 – *хай (нехай) би грець забрав (узяв)* – ‘уживається для вираження сильного незадоволення ким-, чим-небудь, зневаги, зла до когось, чогось, недоброго побажання позбутися’; СФУМ, с. 169 – *хай (нехай) би грець забрав (узяв)* – ‘уживається для вираження незадоволення (перев. удаваного) ким-, чим-небудь, нехтування кимсь, чимсь, бажання позбутися когось’; Ужченко, с. 40 – *хай (нехай) (би) йому (їй і т.ін.) грець* – ‘уживається для вираження незадоволення, несхвалення чогось’.

У процесі дослідження бачимо, що М. Дочинець часто вдається до авторських трансформацій. Письменник розширює та скорочує компонентний склад фразем, неодноразово замінює один чи декілька компонентів, надає загальнонаціональним фраземам нового чи протилежного значення.

2.3 Загальновживані фраземи у художніх творах М. Дочинця, не зафіксовані у словниках

Письменник у своїх творах часто звертається до загальновживаних фразем (не зафіксованих у словниках), які побутують у розмовній мові, однак не зафіксовані фразеологічними словниками української мови. Він використовує ці мовні одиниці як для характеристики персонажа, опису його дій вчинків, стосунків з іншими героями, так і для пояснення стану предмета, явища чи дії. Усі загальнонародні та діалектні фраземи, які не зафіксовані у словниках, ми поділили на 12 тематичних груп.

Фраземи на *позначення дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим*. Тематичну групу ми поділили на підгрупи за тематичним спрямуванням (див.: Рис. 2.1):

1. Діяльність особи в її стосунках із будь-ким, будь-чим: *бери небоже, що не гоже* – ‘дати комусь якусь непотрібну для себе річ’. У тексті: «—... Напарниця дружить з директоркою ще з університету, тому й забрала собі все краще. А для мене: *бери небоже, що не гоже*» (Мініатюри, с. 157). Походить від фразеологічної одиниці «*на тобі, Боже, що мені не гоже*» або «*на тобі небоже, що мені не гоже*»; *видоїти хлопа* – ‘використовувати чоловіка у своїх корисливих цілях, для задоволення своїх потреб’. У тексті: «То була бита газдинька і молодша за нього чи не вдвоє. Весь час, щоб *видоїти хлопа*, загадувала якісь диковинки» (Горянин, с. 141); *витурити, як пса блудного* – ‘дуже грубо, з лайкою вигнати кого-небудь’. У тексті: «Було й інше... Коли мене справедливо відлучила від себе Калина, *як пса блудного витурила* – було за що!» (Горянин, с. 99). Для посилення експресивності, відображаючи дії, вчинки однієї людини стосовно до іншої, автор використав образ блудного собаки, який асоціюється з тим, що його ніхто не любить та не поважає.

2. Дії, вчинки, поведінка людини: *віднайти «сродне діло»* – ‘знайти роботу, що відповідає природнім здібностям, нахилам та уподобанням’. У тексті: «А *віднайшовши* своє «сродне діло», потрібно ним тішитися» (Світильник слова, с. 39). Письменник використав одну з ключових ідей філософії Г. Сковороди –

ідею «сродної праці», яка, на думку філософа, є найпершою природною потребою людини та необхідною умовою у досягненні нею щастя; *відроджувати перли* – ‘відновлювати зі стану занепаду найкращі зразки чого-небудь, найвидатніші мистецькі твори’. У тексті: «Красиві, справжні, наші слова. А забуті через звичайні лінощі журналістів і письменників. Я ж витягую ці *перли й відроджую*» (Світильник слова, с. 87); *пустити на підігрів* – ‘витратити кошти на алкогольні напої’. У тексті: «Ніхто це не осилив, лише спортсмен Ванін і актор Висоцький. За це йому видали 40 рублів, які він одразу ж *пусти на «підігрів»* для трупи» (Володин, с. 157–158).

3. Трудова діяльність особи: *бити поклони* – ‘важко працювати на землі’. У тексті: «З раннього ранку до холодного смерку вона *б’є поклони* землі» (Виноградарка, с. 133). Загальновживана фразема, яка набула нового значення у контексті прозового твору (*бити поклони* – ‘шанобливо вклонятися, виражаючи почуття поваги; низько схилитися, до землі вклонятися’); *гераклові труди* – ‘дуже важка праця’. У тексті: «Мене захоплювало їх затяте працелюбство, що помагало їм вирощувати дива на розпеченому камені. *Гераклові труди!*» (Вічник, с. 246). Для опису важкої трудової діяльності автор використав образ із давньогрецької міфології, а саме Геракла – сина бога Зевса і людської жінки Алкмени, героя, який відомий своїми подвигами, він є символом велетенської сили та нездоланності; *терпіння і труд все перетруть* – ‘терпляче докладати багато зусиль до якоїсь справи’. У тексті: «– Гадаєш, ти камінь шліфуєш? – питав його Юхвід. – Ти себе шліфуєш. Бо *терпіння і труд все перетруть*» (Лис, с. 171). Загальновживана фразема (прислів’я), що вказує на цінність праці, є підбадьорюючим елементом перед важкою працею, щоб не опускати рук і йти тільки вперед.

4. Позначення спостережливості, уважності, пильності: *відчувати шкірою* – ‘бути спостережливим і уважним, відчувати що хто-, що-небудь знаходиться поряд’. У тексті: «Проте він помилявся, його слухали. Старий *відчув це* сусідство *шкірою*» (Горянин, с. 132). Фразема, яка є загальновживаною, часто зустрічається в мовленні. Існує навіть книга під назвою «Відчуваю шкірою» М. Марюшевої; *вп’ятися очима* – ‘дивитися на кого-, що-небудь із напруженою увагою’. У тексті:

«Вп'явся в це місце *очима*, міряючи відстань, що лишалася між ними – крок, лікті, п'яді...» (Горянин, с. 261). Фразема, яка побутує в українських говорах та позначає спостережливість, надмірну увагу, зосередженість особи до кого- чи чого-небудь; *спровадити очима* – ‘простежити за кимось очима до періоду його повного зникнення з поля зору’. У тексті: «Старий *спровадив очима* вутлий чорний силует, що розтанув у просвітах чагарів» (Горянин, с. 112).

Фраземи на **позначення характеристики, властивості та якості особи / неособи**. Надаючи характеристику героям художніх творів, письменник досить часто звертався до загальнонародних фразем, які побутують у мовленні українського народу і не зафіксовані фразеологічними словниками української мови. У процесі дослідження ми виокремили такі підрупи фразем (див.: Рис. 2.3):

1. Властивості, якості людини: *кріпкий, як дерево* – ‘бути сильним у розумовому і фізичному відношеннях’. У тексті: «Здри, неборе: оріх подобає на чоловічеський мозок. Бо має він силу для мозку. І чоловічу силу. Добре з'їси щоднини хоч єден-два орішки. Будеш *кріпкий, як дерево*» (Вічник, с. 17). Фразема, поширена здебільшого у закарпатському говорі, використано діалектне розмовне слово *кріпкий* – ‘міцний’; *лисячий носик* – ‘хитра людина, яка хоче все знати’. У тексті: «Одотя встромила в торбочку *лисячий носик*: «Пахне Святвечором, вуйку...» (Горянин, с. 172); *ненаситні роти* – ‘особи, які не можуть насититись, яким постійно чогось не вистачає’. У тексті: «Знаєш, скільки за Шугаєм *ротів ненаситних*? На мої гроші п'ють, гуляють, газдівства збивають» (Вічник, с. 111).

2. Позитивна характеристика осіб: *добрий, як кусень хліба* – ‘дуже добра людина’. У тексті: «Зате, синку, ти й сам *добрий, як кусень хліба*» (Горянин, с. 52); *людина золотого серця* – ‘дуже добра і чуйна людина’. У тексті: «*Людина золотого серця*, тодішній директор Мукачівської школи-інтернату для сліпих» (Мелодія, с. 217–218).

3. Негативна характеристика осіб: *голодний до грошей* – ‘жадібна людина, якій завжди мало матеріального достатку’. У тексті: «... Не бийся за високим результатом і не будь *голодний грошей*» (Горянин, с. 140); *підлі душі* – ‘підступні

люди'. У тексті: «Письменник має таке ж повне право бути сміливим у своїх словесних зображеннях любові і осіб її, як живописець чи скульптор: лише *підлі душі* бачать підле навіть у прекрасному і жахливому» (Алеї, с. 104).

4. Характеристика особи / неособи за приналежністю до когось, чогось, за місцем розташування, видом діяльності: *лакейська хитрість* – 'бути хитрим підлабузником'. У тексті: «Лукавство, *лакейська хитрість*. От і перехитрували самих себе» (Модерний, с. 163).

5. Вікові особливості особи: *зима на скронях* – 'людина, в якій вже з'явилась сивина на скронях'. У тексті: «Життя на сьомий хрестик обернулося, *зима на скронях*, а ти все виглядаєш весну» (Булава, с. 89).

6. Позначення розумової діяльності: *з казанком на плечах* – 'розумна людина'. У тексті: «Ти кент правильний, зі стержнем. А головне – *з казанком на плечах*» (Лис, с. 99); *інтелект ріденький* – 'слабкий рівень розумового розвитку'. У тексті: «І враження різні: одним це пасує, інших робить жалюгідними, смішними, бо ж титули треба постійно підтверджувати, а кишка тонка, *інтелект ріденький...*» (Світильник слова, с. 5).

Фраземи на позначення характеристики особи, які є загальноновживаними, однак не зафіксовані у ФСУМ, СФУМ, Ужченко, Гуйванюк, Сабадош здебільшого стосуються розумових здібностей людини, позитивної чи негативної риси характеру.

Фраземи на **позначення фізично-емоційного стану особи**. Тематичну групу ми подіємо на три підгрупи:

1. Фізично-емоційний стан особи: *сполотніло лице* – 'сильне хвилювання, яке призводить до збліднення'. У тексті: «Помітивши, як *сполотніло* його лице, генерал пом'якшив голос: – Справді, нічого не можна було вдіти...» (Лис, с. 258); *чорний з горя* – 'переживати велике горе, помарніти'. У тексті: «І знову Василь, *чорний з горя*, самотньо стояв на вокзалі, щоб довіритися попутньому вітру – куди його винесе, до якого берега приб'є» (Сльоза, с. 55).

2. Емоційний стан особи: *гризти собі душу* – 'сильно мучитися, непокоїтися, хвилюватися'. У тексті: «Старий списував це подумки на інше, але

від того ще більше *гриз собі душу*» (Горянин, с. 87); *точить жура* – ‘дуже сильно сумувати за кимось, чимось, за тим, що було у минулому’. У тексті: «*Точила жура за близькими людьми, за попереднім світом, за собою – молодим і безжурним*» (Вічник, с. 79).

3. Фізичний стан особи: *згоріти в гарячці* – ‘померти від сильного жару, високої температури тіла’. У тексті: «Друга маленькою *згоріла в гарячці*, ледве встигли похрестити» (Горянин, с. 91); *утробна спека* – ‘сильний внутрішній жар’. У тексті: «А ящик тим часом засипали кукурудзяним зерном – воно витягувало *«утробну спеку»*» (Горянин, с. 95).

У загальновживаних фраземах, не зафіксованих у ФСУМ, СФУМ, Ужченко, Гуйванюк, Сабадош, письменник здебільшого описує емоційний стан особи, а саме: переживання, страх, неспокій.

Фраземи на *позначення якості, ознаки, стану предмета, явища, дії*. Письменник вдало використовує загальновживані фраземи, які побутують в українській розмовній мові для позначення: стану предмета, явища: *миша повісилася* – ‘зовсім пусто’. У тексті: «Холостяк Іван: «У моєму холодильнику *миша повісилася*»» (Окришини, с. 57); способу дії: *нестися, як молодий олень* – ‘стрімко, нестримно, з великою швидкістю бігти’. У тексті: «Старий *нісся крутими грядками, як молодий олень*. І не озирався» (Горянин, с. 264); якості, ознаки дії: *порвати, як мавпа газету* – ‘дуже сильно’. У тексті: «Коли ви вийшли з Тухлим, ми гадали, що він тебе скалічить, *порве, як мавпа газету*» (Лис, С. 111); позначення міри вияву ознаки, дії: *по-чорному запити* – ‘безпробудно пити, тривалий час не виходити з алкогольного сп’яніння’. У тексті: «Сусіди привели голодного онука. Зять *по-чорному запив*» (Лис, с. 61).

Використовуючи загальновживані в розмовній мові фраземи на позначення якості, ознаки, стану предмета, явища, дії, автор надає перевагу компаративним мовним одиницям.

Фраземи на *позначення мовленнєвої та мисленнєвої діяльності*. Тематичну групу поділяємо на дві підгрупи:

1. Позначення мовленнєвої діяльності особи. Більшість фразем на

позначення мовленнєвої діяльності вказують на балакучість, марнослівність та пліткування: *ганяти порожняки* – ‘беззмістовна або брехлива інформація, порожня розмова’. У тексті: «– Лисе, невже Петюня колись *ганяв порожняки*? Невже я хоч раз тебе кинув?» (Лис, с. 33). Для надання мові колоритності та точності передачі мовлення персонажів автор використав фразему, яка походить зі злочинського жаргону; *кишки попереїдати* – ‘пліткувати; все про всіх розповідати, знати всі плітки, бути дуже балакучою’. У тексті: «Сусідкам вона всі *кишки попереїдала*. Бабиного языка боявся навіть сільський піп» (Вічник, с. 17); *на людський роток не завісиш замок* – ‘нікого не можна примусити мовчати’. У тексті: «*На людський роток не завісиш замок*. По всій Верховині, підкарпатській Гуцулії й по долинах я на языках» (Вічник, с. 109).

2. Позначення мисленнєвої діяльності особи. Письменник використовував загальновживані фраземи, які побутують у розмовній українській мові для надання експресивності мисленнєвій діяльності героїв художніх творів, влучно вказував на їх можливість правильно чи помилково мислити: *голова лише в один бік варить* – ‘постійно думати про одне й те саме’. У тексті: «– Моя *голова лише в один бік варить*: що робити, аби нич не робити. Ви знаєте, що я хижу зліпив із сміття?..» (Лис, с. 226); *розкласти розхристані думки в голові по поличках* – ‘упорядкувати незв’язні і розпливчасті думки’. У тексті: «Один киянин мені написав: «Прочитав «Вічника» – і наче хтось *розклав мої розхристані думки в голові по поличках*» (Світильник слова, с. 138); *тверезе мислення* – ‘здатність думати, сприймати, оцінювати що-небудь правильно, реалістично’. У тексті: «Осібнo стояв блаженної пам’яті мій земляк Іван Чоповдя, вирізняючись *тверезим мисленням*, коректністю і організованістю» (Світильник слова, с. 179).

Фраземи на **позначення абстрактних явищ**. Ця тематична група нараховує значну кількість фразем (у відношенні до кількості зафіксованих у художніх творах), які є загальновживаними, однак не зафіксовані фразеологічними словниками української мови. Більшість фразем широко побутує у розмовному мовленні по всій території України. Наприклад: *долю вовк не з’їсть* – ‘у кожного своя доля і ніхто її не може змінити’. У тексті: «Не карай себе споминами і не

журился за будучність. *Долю твою вовк не з'їсть*» (Вічник, с. 139); *життєва гавань* – ‘життя у спокої, де можна бути самим собою, отримати порозуміння та любов від рідних і близьких’. У тексті: «Але *життєвої гавані* вона так і не знайшла» (Ціна, с. 170); *пірует долі* – ‘великий поворот в житті людини’. У тексті: «... І ось Оксана Лиховид зважується ще на один *пірует долі*. Зібрала в кулак усю свою силу та мужність – і полетіла за океан» (Струни, с. 146); *ув'язнити душі* – ‘примусити когось думати і відчувати, проти власного бажання, так, як хтось інший цього хоче’. У тексті: «Забрали від них стіни, ув'язнили їх поводитирів, але ніхто не владний *ув'язнити душі*» (Сестра, с. 52); *формула кохання* – ‘коли почуття переважають над усіма матеріальними цінностями, щастя просто бути разом’. У тексті: «Все в цьому світі створене для нас двох, і поки ми разом – ми незнищенні. Чемпіонські лаври, мішки доларів поряд з цим – просто порошок. Може це і є *формула кохання...*» (Формула, с. 74).

Фраземи на *позначення місця людини у суспільстві та позначення спорідненості між людьми*. За відсотковою кількістю зафіксованих фразем, у цій тематичній групі майже третину займають ті, які не зафіксовані у фразеологічних словниках української мови, однак широко побутують у розмовному мовленні. Ці фраземи ми поділили на дві підгрупи:

1. Місце людини у суспільстві: *опинитися на самісінькому дні* – ‘належати до найнижчого рівня у суспільстві (бідняки, злодії тощо)’. У тексті: «Шістнадцятирічний сирота *опинився на самісінькому дні*, зійшовся з люмпеном» (Геній, с. 64); *табула раса* – ‘особа, яка не має зв'язків із минулим і може розвиватися в будь-якому напрямку’. У тексті: «Так, тоді він був *«табула раса»*, як казали римляни. Чиста дошка» (Адольф, с. 44). Автор для зображення героя в певному суспільстві вдало використав латинський вислів, який використовується на означення явища, що виникає на «пустому місці», не є продовженням якоїсь традиції і формується лише під впливом зовнішніх чинників та власної природи; *цвіт нації* – ‘люди, які готові розбудувати державу, боротись за неї’. У тексті: «Ті, хто держав у руках лопату або карабін проти окупантів – *цвіт нації* – підняли Сибір » (Се ля ві, с. 247).

2. Позначення спорідненості між людьми: *студений отець* – ‘рідний (біологічний) батько, який не виховує свою дитину’. У тексті: «Гадаю, такої смакоти не знав і пан Драг. Той, що у Відні, *студений мій отець*» (Вічник, с. 98); *сьоме коліно* – ‘покоління в родоводі, ступінь спорідненості’. У тексті: «Я ніколи не складав ніяких присяг, бо клятви досягають *сьомого коліна*» (Горянин, с. 19); *який корч, такий і прутик* – ‘передавання з покоління в покоління спадкових ознак, збереження й відтворення у нащадків основних ознак зовнішньої та внутрішньої будови, батьків’. У тексті: «*Який корч, такий і прутик*»...» (Вічник, с. 18).

Усі люди живуть у суспільстві й шукають своє місце в житті. У взаємодії людини і світу протікають процеси життя і криється сама таємниця буття. У своїх творах автор за допомогою авторських художніх фразем влучно описав своїх героїв як осіб найвищих ланок суспільства (*цвіт нації*), так і тих, хто скотився на соціальне дно (*опинитися на самісінькому дні*). Також М. Дочинець вдало використав фраземи на позначення спорідненості між людьми (*який корч, такий і прутик, студений отець*). Найчастіше фіксуємо фраземи з ключовими словами-концептами: *корч, рід, родина*.

У тематичній групі на **позначення періоду, часу, місця, кількості**, переважають загальноновживані (не зафіксованих у словниках) фраземи на позначення кількості: *кипить народом* – ‘дуже багато, велика кількість людей’. У тексті: «Коли ми відпочивали в Туреччині, то вечорами прогулювалися вулицями, що *кипили народом*» (Окришини, с. 99); *хмара людей* – ‘дуже багато, велика кількість людей’. У тексті: «На першу толоку зібралася *хмара людей*, а до полудня розбіглися» (Мініатюри, с. 144); *як піску* – ‘багато’. У тексті: «Шушвалі всякої – *як піску*, а таких мало» (Лис, с. 99).

Фраземи на **позначення зовнішнього вигляду особи**. У тематичну групу входять фраземи на позначення зовнішнього вигляду, а також на позначення зовнішнього вигляду, який спричинений певним фізичним чи емоційним станом особи. Наприклад: *ніс довгий, як три тижні* – ‘людина, яка має дуже довгий ніс’. У тексті: «Сама голова важила як тулуб. І *ніс мав довгий, як три тижні*»

(Горянин, с. 214). Фразема вказує на зовнішні риси обличчя літературного героя; *пісний писок* – ‘не проявляти жодних емоцій на обличчі’. У тексті: «Чому? Тому, що в тебе *пісний писок*, а в нього усміхнений» (Горянин, с. 230). Письменник використав фразему, яка є поширеною у народі та до складу якої входить розмовне, згрубіле слово *писок* – ‘обличчя’ для характеристики зовнішнього вигляду особи через призму його емоційного стану (байдужості); *потовчений на квасне яблуко* – ‘побита, вся в синцях особа’. У тексті: «Коли рудий витягав його звідти, *потовченого на квасне яблуко*, ще й від себе наляпав по шії» (Лис, с. 51). Позначення зовнішнього вигляду особи, який спричинений фізичним станом героя художнього твору, фразема здебільшого побутує в закарпатському говорі; *станом, як арфа* – ‘витончена струнка дівчина’. У тексті: «Жінка з іскристим оксамитом в очах, лискучим волоссям і розкішним, *як арфа, станом*. Такою я ввижав собі Пенелопу» (Вічник, с. 243). Автор влучно використав фразему для характеристики героїні роману (арфа – один із найстародавніших музичних інструментів людства із вертикально натягнутими струнами на дерев’яній рамі трикутної форми).

Фраземи-вислови біблійного походження. У художніх творах М. Дочинець використовує фраземи-вислови біблійного походження для підсилення емоційності, урочистого забарвлення, вони надають тексту певного піднесеного характеру. Можемо сказати, що письменник поєднує конфесійний і художній стилі. Наприклад: *десниця Бога* – ‘права рука Бога (рука Бога, яка завжди оберігає)’. У тексті: «Перейняти б і нам їх стіл, бо ще давні слов’яни радили: дивися, що робить грек, і сам те роби. Де греки, там *десниця Бога*» (Вічник, с. 244–245); *кесарю – кесарево* – ‘кожному своє’. У тексті: «– Бог нікому цього не велів, Костику. *Кесарю – кесарево*» (Лис, с. 116); *обручити з Господом* – ‘стати монахинею’. У тексті: «І облачили їх улюблену доньку в білу парчеву льоллю й *обручили з Господом*» (Сестра, с. 51); *топтати трави Господні* – ‘померти’. У тексті: «І якби не літування в горах, якби не горне зілля, я б давно вже *топтав трави Господні*» (Вічник, с. 148).

Фраземи на *позначення природних явищ, стану природи*. Тематична група незначна за кількістю фразем, які не зафіксовані у словниках, однак є загальноновживаними у розмовному мовленні. Письменник вдало трансформував фраземи та надав деяким їм іншого значення, переніс з характеристики особи на природні явища. Наприклад: *впасти в силі* (про ріку) – ‘зміліла ріка, сильний спад води у ріці’. У тексті: «Ріка *впала в силі*, безвільно терлася об його ноги шовковими гривками» (Горянин, с. 94); *гаряча паляниця* – ‘сонце’. У тексті: «*Гаряча паляниця*, як із потайної черіні, випливала на небесний горб, наливала живлющою ясністю чашу межигір’я» (Вічник, с. 116); *собачий холод* – ‘дуже холодно’. У тексті: «*Собачій холод*, кацо, – кивнув мені носатий гендляр. – А в моєї Колхиде січас созрєваєт хурма...» [Дочинець, Вічник, с. 251).

Фраземи на *позначення лайливих слів, прокльонів та іронії*. Фіксуємо одну фразему, не зафіксовану у словниках, яка побутує у розмовному мовленні, здебільшого у закарпатському говорі: *сони в дві дірки* – ‘лайливе прохання людину замовкнути і тихо слухати’. У тексті: «Якби не Юхвідові розклади, сказав би він цьому фраєру кілька веселих слів. А так – *сони в дві дірки* і слухай єресь» (Лис, с. 193).

Загальнонародні фраземи, діалектні варіанти загальнонародних фразем та діалектні фраземи, які не зафіксовані словниками, становлять 21,5 % від загальної кількості фразем, зафіксованих у художніх творах М. Дочинця. Незважаючи на те, що кількість фразем невелика, вони представлені у всіх 12 тематичних групах. Найбільші тематичні групи: фраземи на позначення дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим; фраземи на позначення характеристики, властивості та якості особи / неособи; фраземи на позначення фізично-емоційного стану особи.

2.4 Авторські художні фраземи у прозових творах М. Дочинця

Твори М. Дочинця густо пересипані авторськими художніми фраземами, які вдало вплетені у контекст його творів. Використання письменником індивідуально-авторських художніх фразем призводить до оновлення фраземного

багатства мови, а також увиразнює та збагачує мову самого автора, посилює емоційно-експресивний вплив на читача. Кожна нова фразема має особливе смислове навантаження, вона надає емоційності та експресивності оповіді. Саме вмiле творення та використання авторських художніх фразем i є яскравим показником iндивiдуального стилю письменника.

Тематична група авторських художніх фразем на *позначення якості, ознаки, стану предмета, явища, дії*. За кількістю авторських фразем це найбільша група. У процесі дослідження тематичну групу ми поділили на окремі підгрупи:

1. Стан предмета, явища:

Дзяма на пісній олії – ‘щось дуже просте’. У тексті: «– Я твердий, я камінь, що на моєму городі родить, а мене розм’якшують на гівно. Така от *дзяма на пісній олії*» (Лис, с. 229). У складі художньої фраземи на позначення якості явища зустрічаємо діалектне слово *дзяма* – ‘юшка; навар зі сушених фруктів’ [166, с. 64].

Закарпатська гілочка у вінку української культури – ‘розвиток закарпатоукраїнської літератури в межах української культури’. У тексті: «Але це помилково, бо *закарпатська гілочка у вінку української культури* дуже барвиста, особлива» (Світильник слова, с. 89). Художня фразема, завдяки якій письменник влучно показав, що українська культура схожа на вінок, який складається з багатьох гілочок, тобто з культур різних регіонів України.

Наповнене, як скіфська чаша – ‘сильно наповнене, вміщує велику кількість речей’. У тексті: «Череву магазину було *наповнене, як скіфська чаша*, таємничим урочистим сяйвом» (Лис, с. 12). Компаративна художня фразема, у якій автор використав образ легендарної скіфської чаші, яка за об’ємом може містити від 12 до 20 тисяч літрів (вилита з майже чотирьох мільйонів наконечників)

Рум’яний, як життя паляниця – ‘гаряча розпечена каструля’. У тексті: «Довбня всередині вигоріла, а горнець лишився *рум’яний, як життя паляниця*» (Вічник, с. 51). Автор, описуючи стан гарячої, розпеченої каструлі, яка набула певного забарвлення, використав порівняння із житнім хлібом, який має червонувато-золотистий відтінок.

Ряхтіти на сонці, як рахат-лукум – ‘яскраво виділятися дрібними плямами на якому-небудь тлі’. У тексті: «Вежа росла, *ряхтіла на сонці, як рахат-лукум*» (Вічник, с. 240–241). Письменник, описуючи вежу, яка яскраво виділялася, використав порівняння з турецькими солодощами, кольоровими та яскравими.

Спартанський уклад – ‘позбавлений зручностей, простий і скромний спосіб життя’. У тексті: «*Спартанський уклад* і тісний контакт з природою надиктували їй чітку лінію життя, від якої не відхиляється другий десяток років» (Лис, с. 64). Для позначення способу життя автор звернувся до образу жителів міста-держави Давньої Греції, а саме до воїнів-спартанців, які з дитинства привчалися до суворого способу життя, відзначалися загартованістю та витривалістю.

2. Якість, ознака дії, спосіб дії:

Бити, як чорт ногамицями – ‘дуже різко і сильно’. У тексті: «Старий ледве встиг вихопитися мотузкою на узвишся, як лавина каламуті шибнула за ним, закрутилася в заводі, *била хвилями у свіжі краї, як чорт ногамицями*» (Горянин, с. 289). Письменник увів у компонентний склад фраземи діалектне слово *ногамиці* – ‘штани’ [166, с. 209], що побутує у закарпатському говорі.

Жити, як воробки у стрісі – ‘спільне проживання багатьох людей, де мало місця’. У тексті: «Нас, дітей, повна хижа. *Живемо собі, як воробки у стрісі*. Де що знайшли, клюнули, де притулилися – заснули» (Вічник, с. 68). Для надання колоритності розмовній мові персонажів письменник використав діалектне слово *воробки* – ‘горобці’.

Жити, як потя – ‘вести простий і скромний спосіб життя’. У тексті: «— Мала ворона, а великий писок має, – кивнув, лукаво посміхаючись, старий. – Я й сам *живу, як потя*» (Лис, с. 266). В авторській художній фраземі письменник використав діалектне слово *потя* – ‘пташка’ [166, с. 270].

Затято і важко, як вікінг – ‘з великими труднощами досягати мети’. У тексті: «Тоді як він безтурботно летів до своєї слави і багатства, вона спиналася на подіум професійної грації *затято і важко, як вікінг*, що дереться на скелю» (Формула, с. 73). Автор використав для порівняння осіб з історії, а саме образ вікінгів, які за ментальністю мали жорстокий норов, були міцними тілом,

звичними до труднощів.

Їсти банош, як своє вухо – ‘їсти, не звертаючи уваги ні на що, не відводити погляду від їжі’. У тексті: «Він теж сидів відчужено в тому гурті, *їв банош, як своє вухо*» (Горянин, с. 26). Для позначення якості дії письменник використав порівняльну художню фразему, увівши в неї образ традиційної гуцульської страви (банош).

Ревіти, як полонинський ведмідь – ‘дуже голосно’. У тексті: «– Ти, хло, дуже немудро ріжеш. Ліпше свою пилу змасти, бо *реве, як полонинський ведмідь*» (Лис, с. 223). Для порівняння автор використав образ ведмеда, який живе в горах, на полонинах і рев якого дуже гучний.

Тихо, як мацур – ‘дуже тихо’. У тексті: «*Тихо, як мацур*, затягся в темний закутень і звідти очив на молільників» (Вічник, с. 35). В авторській фраземі, на позначення дій, вчинків людини письменник використав діалектне слово *мацур* – ‘кіт’.

3. Позначення міри вияву ознаки, дії:

Багатий на гірничну зернину – ‘дуже мало, у незначній кількості’. У тексті: «Тож і ти його залишай хоч на мізерію ліпшим, добрішим, бодай *на гірничну зернину багатим*» (Світильник слова, с. 127). Для опису незначного вияву, письменник вдало використав образ гірничної зернини, яка є дуже малою за розміром.

Імитися за косу, як мадяр за диню – ‘дуже сильно вхопитися’. У тексті: «Щось’ся Ильку, *іми́в за косу, як мадяр за диню?*» (Газда, с. 175). Ужито діалектне дієслово *імитися* – ‘ловитися’ [166, с. 134], у контексті означає ‘вхопитися’ та іменник *мадяр* – ‘угорець; прізвисько (українця)’ [166, с. 165].

Пішла доля, як лист по Дунаю – ‘легко, невідомо куди’. У тексті: «Ніщо не держало мене тут, рідна земля виганяла. І одної ночі, сутемної, як мої думи, пішов я в гори. І *пішла назирці, як лист по Дунаю, моя доля*» (Вічник, с. 96). Для відображення плинності людської долі автор використав образ листка (як щось зовсім незначне, дріб’язкове) та другу за довжиною і площею річку Європи Дунай (яка характеризується своєю величчю).

Ліпитися, як ріпляки до пса – ‘дуже багато і дуже легко’. У тексті: «Се ознака, що буде до світла тягнутися. Зате в дитинстві до таких усі хворощі ліпляться, як ріпляки до пса» (Вічник, с. 58). Для позначення міри вияву ознаки автор у художню фразему ввів діалектне слово *ріпльак* – ‘реп’ях’ (узагальнена назва суцвіть чи плодів, що мають численні колючки, легко чіпляються до хутра тварин чи одягу, які дуже важко відчепити).

В авторських художніх фраземах на позначення якості, ознаки, стану предмета, явища, дії найбільше зустрічаються порівняльні фраземи, в яких письменник найчастіше порівнює щось із тою чи іншою твариною, тваринним світом. Ключовими словами-концептами найчастіше виступають *життя, доля, хижа / хата, ноги*. У тематичній групі виділяємо кілька підгруп фразем, які позначають: стан предмета, явища (*рум’яний, як життя паляниця*); якість, ознаку дії, спосіб дії (*ревіти, як полонинський ведмідь*); міру вияву ознаки, дії (*імитися за косу, як маляр за диню*) (див.: Рис. 2.2).

Тематична група авторських художніх фразем на **позначення дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим** – це друга за кількістю фразем група, яка вказує на стосунки між людьми, дії та поведінку людини, її трудову діяльність. У цій групі ми виділили декілька підгруп:

1. Діяльність особи в її стосунках із будь-ким, будь-чим:

Жити, як шнурочок і дудочка – ‘жити у мирі і сімейній злагоді’. У тексті: «Як шнурочок і дудочка, як палець і ніготь вони жили і дихали водно...» (Горянин, с. 71). Для емоційного позначення сімейних стосунків, повного взаємопорозуміння та взаємоповаги між парою письменник до компонентного складу художньої фраземи ввів зменшувально-пестливі слова.

Злакомити, як свиню на струк – ‘когось чимось сильно зацікавити’. У тексті: «Граф Вереші жадав лісорубських рук і *злакомив* сюди довірливих русинів, як свиню на струк» (Вічник, с. 155). У авторську художню фразему письменник увів діалектне слово *струк* – ‘необтереблений качан кукурудзи’ [166, с. 344].

Показити шор – ‘занапастити долю’. У тексті: «Не хотів здавати вози і воли

в колгосп. І дітям, і нам *показив шор*» (Газда, с. 175). Авторська художня фразема, яка складається з двох діалектних слів: *шор* – ‘ряд, шеренга; черга’ [166, с. 423]; *показити* – ‘побити, потрощити (про скло, кераміку і под.)’ [166, с. 247].

Потолочити життя на полову – ‘занапастити чиєсь життя’. У тексті: «Розказав про гімназію, про Терку, про жандарма Ружічку, який *потолочив* моє молоде *життя на полову*» (Вічник, с. 139). Для позначення діяльності однієї особи до іншої, для надання експресивності письменник вдало показав, як найцінніше (життя) знищили на відходи, перетворили на те, що нічого не варте.

Розумітися, як равлик з мушлею – ‘розуміти одне одного без слів, повне взаємопорозуміння’. У тексті: «Їх очі, зустрівшись, викрешували сміх; говорили одне одному дурниці, та дослухалися не до слів, а до голосу, що ховав якусь значущість, обіцяв щось; руки прагнули доторків, а двоє тіл *розумілися, як равлик з мушлею*» (Горянин, с. 185). Для позначення повного взаємопорозуміння героїв автор використав образ равлика з мушлею, які є нероздільними один з одним і не можуть функціонувати окремо.

Сказити дівча – ‘обезчестити кого-небудь, вчинити насильство’. У тексті: «А так. Бив до неї клини, бив, а та ніяк. Тогди привартував у пасіці і *сказив дівча*» (Вічник, с. 93). Діалектна авторська художня фразема, до компонентного складу якої входять діалектні слова: *сказити* – ‘зіпсувати, розбити, зламати; завдавати кому-небудь прикрість, збитків; завдати болю, стиснувши кого-небудь’ [166, с. 331]; *дівча* – ‘молода дівчина’.

Спізнати, що то за потя – ‘щось дізнатися про особу’. У тексті: «Мені доста раз глипнути на хлопа, аби *спізнати, що то за потя*, – говорив він ніби не до мене, а до своєї люльки-файки...» (Вічник, с. 109). Для надання колоритності розмовній мові письменник використав діалектне слово *потя* – ‘пташка’ [166, с. 270].

2. Дії, вчинки, поведінка людини:

Залізити, як червак у дараб – ‘у щось втрапити’. У тексті: «Дали, – киває на узгірок під Гранкою, де утвердилася його сіра «коцка» під шифером. – Так я навічно *заліз, як червак, у цей дараб*» (Газда, с. 176). Діалектна художня фразема,

до компонентного складу якої входить діалектне слово *дараб* – ‘кусок; скиба; частина земельної площі’ [166, с. 60] та діалектна фонетична трансформація *червак* – ‘черв’як’ [166, с. 414].

Палити життя, як копійчану свічку – ‘не цінувати свого життя, алкоголем знищувати своє здоров’я’. У тексті: «Доки вистачало питва, він пив. *Палив* своє життя, як копійчану свічку» (Горянин, с. 240). Художня фразема, в якій відтворено, як людина марнує своє життя та не цінує його. Автор наводить цікаву алегорію, порівнюючи життя з свічкою, яка майже нічого не вартує та швидко згорає.

Плазувати в темряві забобонів – ‘коритися, піддаватися різним страхам і гріхам, вірити у забобони’. У тексті: «... Сама вибирає: бути їй божественною істотою чи *плазувати в темряві забобонів*, страхів і гріхів» (Молодий, с. 7). Художня фразема, що позначає поведінку особи, яка піддається страху та вірить у всі забобони.

Пролупити пульки – ‘прокинутися, відкрити очі’. У тексті: «Баба обертається з м’якою усмішкою: «Вже *пролупив* пульки. Спи ще. Боїшся, що день розхапають без тебе...» (Окришини, с. 90). Для надання колоритності письменник до компонентного складу художньої фраземи ввів діалектне слово *пульки* – ‘очі’.

3. Трудова діяльність особи:

Орудувати, як мурахи – ‘старанно і важко працювати’. У тексті: «*Орудували* групами, парами й поодинці, як мурахи» (Лис, с. 97). Для позначення важкої і старанної трудової діяльності письменник використав образ мурахи, яка вважається дуже працьовитою, а також організованою.

Працювати, як у дурноті – ‘важко, напружено працювати, без зупинок’. У тексті: «*Працював, як у дурноті*. Сонце світило стиха, без жару» (Горянин, с. 302). Компаративна художня фразема, у склад якої автор увів діалектне слово *дурнота* – ‘дурниця’ [166, с. 81].

Як черваки довбати чорну лаву – ‘старанно, важко працювати, докладати всіх зусиль’. У тексті: «Люди бояться гробової ями в п’ять ліктів, а що казати про сиру, дику підземну пустош, в якій ми, як черваки, довбаємо чорну лаву!»

(Горянин, с. 278). У художню фразу на позначення трудової діяльності письменник увів слово, для якого характерні закарпатські фонетичні риси: червак – ‘черв’як’ [166, с. 414].

4. Позначення спостережливості, уважності пильності:

Видіти, чути, як заєць у траві – ‘чути і бачити щонайменший порух’. У тексті: «Ми сиділи під дашком відкритої колиби («Двері боюся класти, все мушу *видіти, чути, як заєць у траві*»), слухаючи шемрання дощу» (Вічник, с. 112). Створюючи художню фразу на позначення спостережливості, пильності особи, автор використав образ тварини з родини зайцевих, які характеризуються надзвичайно сильно розвиненим зором та слухом.

Дивитися, як небіжчик із пам’ятника – ‘проникливо дивитися’. У тексті: «Не *дивися* ти на мене, *як небіжчик із пам’ятника*» (Окришини, с. 133). Для надання емоційності письменник використав образ мерця, який зображений на пам’ятнику і, дивлячись на портрет якого, людина завжди відчуває на собі погляд покійного.

Косувати яструбиним оком – ‘уважно дивитися на кого-небудь насторожено, з недовірою’. У тексті: «Хоча ні, був один чолов’яга, що *косував яструбиним оком* на Йонка» (Горянин, с. 220). Письменник використав образ хижого птаха, якому властивий хороший зір та раптовий напад на здобич.

Тематична група нараховує 257 авторських художніх фразем. Ключовими словами-концептаами у художніх фраземах на позначення дії, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим найчастіше виступають: *життя, душа, робота, око / очі*. У цій тематичній групі у процесі дослідження ми виділили кілька різновидів фразем, які позначають: діяльність особи в її стосунках із будь-ким, будь-чим (*потолочити життя на полову*); дії, вчинки, поведінку людини (*палити життя, як копійчану свічку*); трудову діяльність (*працювати, як у дурноті*); спостережливість, уважність та пильність особи (*косувати яструбиним оком*) (див.: Рис. 2.1).

Тематична група авторських художніх фразем на **позначення характеристики, властивості та якості особи / неособи**. Використовуючи

фраземи для характеристики персонажів художніх творів, їх якостей та здібностей, позитивних та негативних рис характеру, письменник зумів увиразнити, надати кожній характеристиці певного емоційного навантаження, експресивності. Усі фраземи, у процесі дослідження, ми поділили на підгрупи:

1. Властивості, якості людини:

Великий алхімік слова – ‘людина, яка вміло трансформує слова та вдало їх використовує у творчості’. У тексті: «Має «зернистість», про яку казав Гоголь – *великий алхімік слова*» (Світильник слова, с. 60). У художній фраземі автор поєднав слово, мову з алхімією.

Однолюб, як чиряк – ‘чоловік, який все життя кохає лише одну жінку’. У тексті: «Я *однолюб, як чиряк*. Де виліз, там і сохну» (Окришини, с. 117). Письменник до компонентного складу фраземи ввів слово чиряк, яке здебільшого побутує як народна назва гнійного нариву (фурункул).

Рухливий, як ртуть – ‘дуже активна людина’. У тексті: «– Був він страшенним витівником, – згадує О. М. Єргалкін. – *Рухливий, як ртуть*, дотепник» (Володин, с. 154). Для позначення властивості людини, а саме її рухливості, автор вжив поняття ртуті, кулькам якої властивий швидкий рух та переміщення.

Сама, як ягничка – ‘тиха, скромна людина, яка мало, що знає у житті’. У тексті: «В борозну і на випаси Гафу не пускали – *сама, як ягничка*» (Горянин, с. 277). Письменник, використавши у зменшувально-пестливій формі образ молодой вівці, у позитивному і добродушливому ключі характеризує героїню.

Як окунь проти течії – ‘людина, яка йде за своїми моральними принципами, не вибирає легкого шляху, йде всупереч’. У тексті: «Міг би легко пригрітися і в блатних. І строк потік би медом. А ти, *як окунь*, преш *проти течії*, гребеш по міліні. Чому?» (Вічник, с. 222). Для позначення характеристики персонажа, його міцності характеру, автор використав образ окуня, якому властиво плисти проти течії для пошуків притоки основного русла річки.

Якби дівка віща, то не йшла би в ріща – ‘якщо б людина знала наперед, що з нею станеться, то обходила б усі негаразди’. У тексті: «Кажуть, *якби дівка віща*,

то не йшла би в ріща» (Куполи, с. 71). Для колоритнішого звучання автор використав діалектне слово *ріща* – ‘хмиз’.

2. Позитивна характеристика осіб:

Надійний, як аспірин – ‘людина, на яку можна завжди покластися, надійна людина’. У тексті: «– Ти справжній друг. *Надійний, як аспірин*» (Окришини, с. 110). Для характеристики персонажа як надійної людини, письменник вжив поняття лікарського засобу, який водночас має протизапальну, жарознижуючу та антиагрегантну дію.

Жвава, як сарничка – ‘дуже жвава, спритна людина’. У тексті: «Свіжа, як росяне гроно, *жвава, як сарничка*, вона то бризкала невтримним сміхом, то вдавано хмурила чоло» (Ягода, с. 37). Для позитивної характеристики героїні письменник у зменшувально-пестливій формі використав образ сарни.

3. Негативна характеристика осіб:

Блатна тля – ‘незначний, нікчемний злодій’. У тексті: «Ти, Лисок, не *блатна тля*. Мені глядиться одним оком, що ти з благородних» (Лис, с. 99). Для підсилення експресивності контексту автор використав художню фразу, яку можна віднести до кримінального жаргону.

Вошива громада – ‘дріб’язкові особи’. У тексті: «Я знав, що буде зараз, і тому пішов у свій закут. А *вошива громада* стягувалася на веселу потіху» (Вічник, с. 223). Надаючи негативну характеристику особам, письменник прирівняв їх до комах-паразита.

Злости – повні кости – ‘зла людина’. У тексті: «Порядкував у ній син – бородатий, холодноокий черевань. Про таких кажуть: *злости – повні кости*» (Вічник, с. 140). Художня фраза побудована на народнорозмовній мові закарпатської говору.

Солом’яний жених – ‘нестійкий, чоловік, який тимчасово може жити без дружини, зраджувати їй’. У тексті: «Той *солом’яний жених* якісь три тижні тримався дому, а затим пустився берега» (Куполи, с. 71). Для емоційно-експресивної характеристики персонажа автор у компонентний склад фрази ввів прикметник, який у переносному значенні сприймається як те, що можна

легко порушити, щось нестійке.

4. Характеристика особи / неособи за приналежністю до когось, чогось, за місцем розташування, видом діяльності:

Жилавий худенький прометей – ‘сильна, вольова, добра людина’. У тексті: «З моєї дачі він як на долоні – цей *жилавий худенький прометей*, що довбає скалу з дециметровим шаром ґрунту» (Газда, с. 177). Для характеристики персонажа автор використав образ із грецької міфології, а саме віщого і доброго сина титана Япета й німфи Клімени Феміди, брата Атланта, Менетія та Епіметея, який викрав з Олімпу вогонь і передав його людям, за що був ув’язнений богами, у мистецтві образ Прометея використовується як персоніфікація просвітителя.

Кримінальний Соломон – ‘розумна людина, яка у кримінальному світі є авторитетом’. У тексті: «Він мандрував із зони на зону, провадив розбірки, звільняв і призначав козирних, наводив порядок на зсучених територіях, судив... – *Кримінальний Соломон*, – підказав письменник» (Лис, с. 210). Для характеристики кримінального персонажа автор використав образ Соломона, що, згідно з біблійною Першою Книгою Царів, є одним із найбільш могутніх, розумних і заможних царів давньої держави Ізраїль, який прославився своєю мудрістю та справедливістю.

Із соколиною зіркістю словесного оракула – ‘майстер слова’. У тексті: «*Із соколиною зіркістю словесного оракула* вдивляється Бунін у свою роботу і бачить поряд із собою лише Чехова, а над собою – тільки Толстого» (Алеї, с. 103). Письменник для підвищення експресивності характеристики героя використав образ Оракула – у стародавніх греків, римлян, єгиптян та інших народів – жрець, який пророкував майбутнє від імені божества, у сучасні мові оракул – це той, хто передбачає майбутнє, людина, слова якої визнаються незаперечною істиною.

Одинокий, наче Вавилонська вежа на вітрі – ‘відчувати себе зовсім самотнім’. У тексті: «Маючи під рукою своєю людей, як піску в морі, віддаючись любоощам з тисячею жінок, відчув Соломон, що він *одинокий, наче Вавилонська вежа на вітрі*» (Ягода, с. 35). Автор порівняв стан героя з біблійним символом сум’яття і безладу.

Рузвельтівська нота – ‘програма підтримки військових’. У тексті: «Згадую, що хотіли мені дати розстріл, та завадила якась *рузвельтівська нота*, що боронила вбивати в’язнів совісти» (Вічник, с. 208). Автор вдало використав образ Ф. Рузвельта: 32-го президента США, демократа, який був президентом під час Великої депресії, почав економіку нових справ, реформу соціальних програм, що зробило його дуже популярним серед населення, після початку Другої світової війни він запровадив програму ленд-лізу для підтримки військових союзників і підготував Атлантичну хартію.

Серце холодне і порожнє, як чрево Молоха – ‘бути жорстоким та вимагати багато жертв’. У тексті: «Будував не стільки для того, щоб показати свою славу й багатство, скільки для того, щоб зайняти турботами своє *серце, холодне і порожнє, як чрево Молоха*» (Ягода, с. 36). Письменник охарактеризував героя, використавши міфологічний образ божества природи та сонця, в жертву якому спалювали живцем людей, особливо дітей.

Титан духу – ‘сильна духом особа, виняткового розуму і таланту’. У тексті: «Вона привезла в Ясну Поляну свою жіночу любов, таку велику, незбагненну і складну, з якою не міг справитись за життя навіть цей *титан духу*» (Приборкання, с. 59). Для характеристики героя автор використав одне з божеств, втілення сил природи в давньогрецькій міфології у переносному значенні, а саме для характеристики людини виняткового розуму і таланту.

Зелений університет карпатського Марамороша – ‘місцевість, де росте багато цілющих трав, вивчивши їх властивості можна лікувати багато людських недуг’. У тексті: «... Той дивовижний чоловік увів мене в живу казку, відкрив переді мною *зелений університет карпатського Марамороша*» (Вічник, с. 134). Мараморош – історична жупа в північно-західній частині колишнього Угорського королівства. Українська назва – Мараморощина. Нині його територія розділена між Закарпатською областю та повітом Марамуреш Румунії.

5. Вікові особливості особи. У прозових творах письменник здебільшого описує людей похилого віку: *вицвілі очі* – ‘людина похилого віку’. У тексті: «– Я з нею майже кожен день, – посміхається своїми *вицвілими очима*» (Ангел, с. 99); з

білим пухом на голові – ‘людина похилого віку у якої сиве й рідке волосся’. У тексті: «Суп подавала стара мовчазна жінка з *білим пухом на голові* й вологими горіховими очима» (Гра, с. 100); *сотку носити на горбі* – ‘мати сто років’. У тексті: «Скільки вам років, дідку?» «Гріх і казати. *Сотку ношу на горбі*» (Вічник, с. 158).

6. Позначення розумової діяльності:

Мозок працює, як жорна – ‘швидко та у правильному напрямку вирішувати щось, сильні розумові здібності у людини’. У тексті: «Від того контрасту в слухачів крижаніла спина. *Мозок його працював, як жорна*» (Адольф, с. 45). Для позначення розумових здібностей героя автор використав порівняння з ручним млином, який працює точно і чітко.

Мукачівський Соломон – ‘дуже мудра людина’. У тексті: «Цього за мудрість називали *мукачівським Соломоном*. Сам чеський президент приїздив до нього радитися» (Лис, с. 164). Характеризуючи персонажа, автор використав образ Соломона, який згідно з біблійною Першою Книгою Царів, є одним із найбільш могутніх, розумних та заможних царів давньої держави Ізраїль, та надав йому географічну прив’язку до міста, яке розташоване у Закарпатській області.

Носити мудрість, як квітка запах – ‘бути розумним та мудрим’. У тексті: «На дорозі, котрою поважний Джеордже ввів мене в свій зелений світ, я впав на коліна і подякував землі, що недавно прийняла сього небуденного мужа, котрий *носив мудрість, як квітка запах*» (Вічник, с. 162–163). Для характеристики персонажа автор порівняв мудру та розумну людину із ароматом квітки, який завжди відчутний до тих пір, поки квітка не зав’яне чи не відцвіте.

Розуму – як у блохи цицька – ‘про людину, яка мало що бачила у своєму житті; молода, недосвідчена людина’. У тексті: «Пригадую, легінчиком був. *Розуму – як у блохи цицька*» (Лис, с. 267). Для характеристики персонажа, у якого зовсім відсутній розум, письменник використав порівняльний образ частини тіла блохи, якої в неї немає за фізіологічною будовою тіла.

Тематична група на позначення характеристики, властивості та якості особи / неособи нараховує 206 авторських художніх фразем, які поділено на підгрупи

(див.: Рис. 2.3): властивості, якості людини (*однолюб, як чиряк*); позитивна характеристика особи (*надійний, як аспірин*); негативна характеристика особи (*злости – повні кости*); характеристика особи / неособи за приналежністю до когось, чогось, за місцем розташування чи видом діяльності (*жилавий худенький прометей, титан духу*); вікові особливості особи (*з білим пухом на голові*); розумова діяльність людини (*носити мудрість, як квітка запах*). Ключовими словами-концептами найчастіше виступають *розум, голова, наука, очі, душа*.

Тематична група авторських художніх фразем на **позначення фізично-емоційного стану особи**. Створюючи фраземи на позначення фізично-емоційного стану, автор часто й доречно використовував явище синонімії для позначення за допомогою фразем сильного емоційного потрясіння, переляку та завершення життя людини. Тематичні підгрупи:

1. Фізично-емоційний стан особи:

В'янути, як укошена травина – ‘дуже погано себе почувати’. У тексті: «Я в'янув, як укошена травина. Я вмирав і чекав знаку...» (Вічник, с. 57). Описуючи важкий фізичний стан та емоційне спустошення героя, письменник навів порівняння стану людини з покошеною травою, яка швидко в'яне.

Напнутий, як волосінь із рибою – ‘бути напруженим, як емоційно, так і фізично’. У тексті: «Під кінець читання старий і сам був *напнутий, як волосінь із рибою*, що не давалася в руки» (Горянин, с. 114). Для позначення емоційного стану героя та його фізичного напруження, письменник вдався до порівняння стану людини з волосінню, на яку зловили рибу і яка є сильно натягнутою.

Палитися лицем, як вишита ружа – ‘сильно зашарітися, вкритися рум'янцем від сором'язливості’. У тексті: «Так, аби вона не чула, бо тітка *палилася лицем, як вишита ружа* з фарбованих калиною ниток» (Горянин, с. 280). До компаративної художньої фраземи входить діалектне слово *ружа* – ‘троянда’ [166, с. 324].

Пробило студеною росою – ‘холодний піт на тілі людини від сильного потрясіння та здивування’. У тексті: «На восьмому зозулю щось сполошило і вона пурхнула з граба. Що вісім? – не розумів я. Дні не могли бути, бо їх уже набігло

більше. Тижні? Місяці? Про роки я боявся навіть думати. Мене *пробило студеною росою*» (Вічник, с. 30–31). До структури художньої фраземи автор увів діалектне слово – прикметник *студена* – ‘холодна’.

Як жертковний цент (сльоза) – ‘дріб’язкова сльоза у людини під час емоційного сплеску’. У тексті: «На те щоб плакав, просто бадьорий голос раптово уривався, слабнув, рука притискала до одного ока серветку, а з червоної щілини другого викочувалася *сльоза*. Холодна і скупа, *як жертковний цент*» (Сльоза, с. 50). Аби показати нещирі сльози героя, його псевдо-сумний стан, письменник порівняв сльозу із принесенням у жертву дрібної розмінної монети, яка нічого не варта.

2. Емоційний стан особи:

Душевна грижа – ‘відчувати журбу, гризоту’. У тексті: «Камінь за пазухою може спровокувати *душевну грижу*» (Афоризми, с. 26). Для позначення важкого емоційного стану героя, письменник використав слово-компонент *грижа*, яке у діалектному середовищі вказує на журбу, гризоту, турботу.

З терниною жури в серці – ‘затамовувати у собі душевний біль, сильні переживання’. У тексті: «*З терниною жури в серці* ще якось ходиш, але це зовсім інше. Невидиме. Те саме, що під водою в Ріки» (Горянин, с. 267).

Кільчилася душа – ‘після великого горя, різних потрясінь оновлювати душу, починати жити спочатку’. У тексті: «Нове дерево росло з праху старого... Так *кільчилася* тепер його *душа*, через згарище скрухи пускала вруна» (Горянин, с. 183). Автор, описуючи емоційне оновлення особи, її душевний спокій, вжив поняття відродження, проростання, оживлення рослини.

Супокійний, як камінний міст – ‘бути дуже спокійним’. У тексті: «– І нараз мозок урівноважився, стаю *супокійний, як камінний міст*» (Вічник, с. 114). У фразему письменник увів діалектне розмовне слово *супокійний* – ‘спокійний’, порівнюючи емоційний стан персонажа з камінним мостом, який є непорушним.

Описуючи емоційний стан персонажів, письменник вдало використав авторські художні фраземи, здебільшого вони позначають важкий емоційний стан, страждання або ж навпаки повне емоційне оновлення людини, її спокій.

3. Фізичний стан особи: *відлетіти в спасенне небо* – ‘померти’. У тексті: «Всі побратими *відлетіли в спасенне небо*, а він залишився сидіти над прірвою і плакав, плакав» (Горянин, с. 66–67); *відлітати, як лист із банного віника* – ‘помирати’. У тексті: «Чи не щотижня хтось *відлітав, як лист із банного віника* в цій духотній парильні війни-не-війни, але жорстокого протистояння двох систем, двох Росій» (Лис, с. 252); *серце, як у звіра* – ‘мати сильне й міцне серце’. У тексті: «Споживай багато зеленого – і матимеш спритні ноги й дуже *серце, як у звіра*» (Горянин, с. 59). Компаративна авторська художня фразема, за допомогою якої письменник вказав на здорову людину з міцним серцем, порівнявши його із серцем дикого хижака; *затихнути з копійками на повіках* – ‘померти’. У тексті: «Як тільки *затихла* вона з *копійками на повіках*, поклали її свіжий смерековий гріб» (Горянин, с. 68); *плахтою лежати* – ‘бути нерухомим, у зв’язку з хворобою не могли піднятися з ліжка’. У тексті: «Тому, котрий не міг рухатися, *плахтою лежав на ліжку*, не маючи сил навіть думати: прокинеться завтра чи ні» (Сестра, с. 49); *руки – наче з соломи* – ‘не мати сили в руках’. У тексті: «Ноги – як у бузька, *руки – наче з соломи*. Що з тебе буде? Лише не кажи, що піп» (Горянин, с. 204).

У цій групі 183 авторські художні фраземи, описано концептосфери, які відтворюють вияви різних станів людини, а саме: фізично-емоційний (*палитися лицем, як вишита ружа*), фізичний (*серце, як у звіра*) та емоційний (*душевна грижа*) (див.: Рис. 2.4). Ключові слова-концепти: *душа, жура, серце, очі, голова, сльоза*. У фраземах найчастіше відображено фізичний стан особи, неодноразово письменник описує смерть людини, однак щоразу підбирає нову фразу для позначення одного й того самого стану особи.

Тематичну групу авторських художніх фразем на **позначення мовленнєвої та мисленнєвої діяльності** ми поділили на дві підгрупи:

1. Позначення мовленнєвої діяльності:

Голос, виплеканий на козиному молоці – ‘дуже сильний і гарний голос’. У тексті: «Так ось який *голос виплекав* Володя на нашому козиному молоці...» (Володин, с. 155). Здавна козине молоко вважалося дуже корисним, особливо його шанують у сільській місцевості, адже вірять, що людина, яка виросла на козиному

молоці, буде здоровою та міцною. Автор використав компонент *козине молоко* для характеристики голосу героя прозового твору, який мелодійно і гарно звучить.

Обернути у роті слово, як тверду грудку – ‘повторити слово із іншою інтонацією’. У тексті: «Війна, – обернув той у роті слово, як тверду грудку. Він мав звичку повторяти слова, пробуючи їх на звук і на смак. – Ці війни...» (Горянин, с. 169). Для позначення мовленнєвої діяльності героя, уміння його мовити з різною інтонацією письменник використав компаративну художню фразу, порівняв вимову з твердою грудкою.

Піднесена перемога, як казань з амвону – ‘розмова, схожа на проповідь’. У тексті: «Його перемога була піднесена, як казань з амвону» (Вічник, с. 138). Для позначення мовленнєвої діяльності героя, позначення інтонаційності вимови автор навів паралель із проповіддю, яка виголошується на підвищенні в церкві перед «царськими вратами».

Робити зі свого рота гузицю – ‘говорити неправдиві речі’. У тексті: «Дід Юра вичитує швагра, що обіцявся прийти ранком косити з ним, і не прийшов: «Не роби, чоловіче, зі свого рота гузицю...» (Окришини, с. 93). Для саркастичного опису мовленнєвої діяльності, автор використав діалектне згрубіле слово *гузиця* – ‘сідниця’ [166, с. 54].

2. Позначення мисленнєвої діяльності: *думкою сторожити* – ‘постійно думати про що-небудь’. У тексті: «Шибав собою туди-сюди, а думкою сторожив Ріку, примірявся до Буркуна» (Горянин, с. 301); *кислиці на умі* – ‘думати про різні дрібниці, щось не важливе’. У тексті: «Якщо старі заглиблені в молитву, то в молоді *кислиці на умі*» (Горянин, с. 74); *класти все на ноги розмислу* – ‘свідомо, реалістично все обдумувати’. У тексті: «Може, то й не мурашина робота... Не треба *все на ноги розмислу класти*» (Горянин, с. 78); *проварювати думки* – ‘думати, роздумувати над чимось, шукаючи розв’язання якихось проблем’. У тексті: «Голова *проварювала думки*» (Вічник, с. 44).

Тематична група нараховує 127 авторських художніх фразем. Зафіксований матеріал засвідчує, що автор більше описував через фраземи мовленнєву

діяльність персонажів ніж мисленнєву, незважаючи, що майже всі його твори мають філософський характер, де персонажі виступають народними філософами. Через досліджені художні твори бачимо, що українці надзвичайно колоритно відтворюють у мовленні найрізноманітніші почуття: здивування, захоплення, обурення, радість, задоволення, схвалення.

Тематична група авторських художніх фразем на **позначення природних явищ, стану природи**. Це єдина група, в якій жодна фразема не зафіксована у словниках (ФСУМ, СФУМ, Ужченко, Гуйванюк, Сабадош). Авторські художні фраземи з компонентом-назвою явища природи, використані у творчості М. Дочинця, яскраво виявляють авторську майстерність, що виражається в наповненні української фразеології новими фраземами. Наприклад: *жар розпікав воздухи, як у челюстях печі* – ‘дуже висока температура повітря’. У тексті: «Старий мусив відступити аж за Квасний кадуб, бо *жар розпікав воздухи, як у челюстях печі*» (Горянин, с. 307); *зелено б'ється серце Карпатської Верховини* – ‘яскрава, зелена природа Карпатської Верховини’. У тексті: «І тепер трембіта дає поголос світові, що живе і *зелено б'ється серце Карпатської Верховини* – коштовного його смарагду» (Горянин, с. 144); *кипіти, як риба під час нересту* – ‘бурхливо вирувати, бурхати, клекотіти’. У тексті: «І тепер на тому місці *кипіла, як риба під час нересту*: то оголяла сірі спини валунів, то накривала їх» (Горянин, с. 243); *як із небесного решета сипалося каміння* – ‘опаді граду; атмосферні опади у вигляді частинок льоду різного розміру’. У тексті: «*Як із небесного решета, сипалося каміння*, на землі воно оживало, вставало і бігло за вітром, розколювалося на бігу» (Горянин, с. 125).

Аналіз художніх творів М. Дочинця дозволяє нам стверджувати, що семантика фразем на позначення явищ природи є дуже різноманітною. Ключовими словами-концептами найчастіше виступають *сонце, риба, ріка*.

Тематична група авторських художніх фразем на **позначення зовнішнього вигляду особи**. Одним із звичних засобів сприйняття людиною об'єктивної реальності завжди було зорове сприйняття. Психологи доводять, що перше враження про людину складається впродовж 30 секунд, і основним чинником

завжди виступає саме зовнішній вигляд людини. Письменник вдало використав авторські художні фраземи для опису зовнішнього вигляду героїв своїх прозових творів. Наприклад: *білі, як гусята, ніжки* – ‘дуже біла, бліда шкіра ніг’. У тексті: «А до Терки щосуботи несли мене через чотири села крила, а коло неї м’якнули на віск і стікали до її *білих, як гусята, ніжок*» (Вічник, с. 92); *волосся густе, як коноплі* – ‘дуже густе волосся’. У тексті: «Висока, туга в тілі, *волосся густе, як коноплі*» (Лис, с. 189); *голомозий, як річковий камінь* – ‘людина без волосся, лиса’. У тексті: «*Голомозий, як річковий камінь*, отець Акакій, через грубі окуляри хапав кожен мій рух, щоб учасно подати інструмент, відігнати комара, підбадьорити усмішкою» (Вічник, с. 195); *морицтисся, як забута на дереві йонатанка* – ‘поява великих зморшок на обличчі, у зв’язку зі старінням’. У тексті: «Тихо танула, *морицлася* блідим личком, *як забута на дереві йонатанка*» (Горянин, с. 283); *обсмалений, як циганський казан* – ‘людина, яка отримала сильні опіки на сонці’. У тексті: «З одного боку, се було добре – рани припеклися, обійшлося без зараження. А з другого – я був *обсмалений, як циганський казан*» (Вічник, с. 129).

Значна частина авторських художніх фразем на позначення зовнішнього виду особи побудована на порівняннях. Автор вдало порівнює частини тіла людини з тваринами, фруктами, камінням тощо. Оскільки зовнішність вважається також фізичним станом людини, виокремлюємо фраземи, які позначають зовнішній вигляд (*білі, як гусята, ніжки*) та стан особи, що характеризується зовнішніми проявами (*обсмалений, як циганський казан*).

Тематична група авторських художніх фразем на **позначення періоду, часу, місця, кількості**. Використовуючи авторські художні фраземи, письменник часто звертається до пір року та до вечірнього чи раннього періоду у добі. Описуючи часовий простір, він часто відтворює природні явища. Цю тематичну групу ми поділили на такі підгрупи:

1. Період, час. У більшості випадків це фразеологізовані одиниці, які позначають період часу: *вовк ще не скоро з’їсть зиму* – ‘довге тривання зими’. У тексті: «У калинових кім’яхах пишуть синиці. Віщують, що *вовк ще не скоро з’їсть зиму*» (Горянин, с. 285); пору року: *грудень постукав галузкою калини* –

‘настання зими’. У тексті: «Ще один *грудень постукав галузкою калини у її вікно*» (Струни, с. 148); *тремтіли жовті дні* – ‘кінець літа’. У тексті: «*Тремтіли жовті дні*, ялові хмарини липли до неба тижнями» (Горянин, с. 199); на час у добі: *досвіток замолодить берег* – ‘період доби перед сходом сонця, світанком’. У тексті: «Присів під ним і так дочікував, поки *досвіток замолодить його берег*» (Горянин, с. 11); *золоте зерно дня* – ‘повний день, з ранку до вечора поки світить сонце’. У тексті: «Лягай і вставай з курми – і матимеш *золоте зерно дня*» (Горянин, с. 59).

2. Місце, напрям дії: *зоддалік від липких очей людських* – ‘десь далеко, де немає підступних людей, в лісі, в горах’. У тексті: «*Зоддалік від курної дороги, від липких очей людських*, під кучматим наростом скелі, оторочена поясом Ріки, мрійно лежала їх родова царина» (Горянин, с. 15); *людське муравлище* – ‘місця з великою кількістю людей’. У тексті: «Старий не любив *людського муравлища*, держався двору, аби не підігрівати розпити» (Горянин, с. 80); *пристановище болю і злиднів* – ‘лікарня’. У тексті: «І лише стомлений жарт твого хірурга лягає бальзамом на рану в цьому *пристановищі болю і злиднів*» (Конструктор, с. 238). Фразеологізована одиниця, що вказує на місце. Письменник, передаючи почуття і біль людей, вказав на заклад де вони знаходяться.

3. Кількість: *кілько світа, тільки дива* – ‘дуже багато’. У тексті: «Все можна. *Кілько світа, тільки дива*» (Горянин, с. 299); *людей, як піску в морі* – ‘дуже багато’. У тексті: «Маючи під рукою своєю *людей, як піску в морі*, віддаючись любощам з тисячею жінок, відчув Соломон, що він самотній, наче Вавилонська вежа на вітрі» (Лис, с. 211–212); *міх казок і півтайстри правди* – ‘дуже багато вигадок і мало правди’. У тексті: «– Я і є той дідко Олекса Жаливка з-над Латірки, про якого вам, видати, вже нарозказували *міх казок і півтайстри правди*» (Вуйко, с. 73).

Тематична група нараховує 63 авторські художні фраземи. Ключовими словами-концептами найчастіше виступають: *сонце, час, пісок*. У групі ми виділили кілька підгруп фразем, які позначають: період, час (*золоте зерно дня*); місце, напрям дії (*людське муравлище*); кількість (*людей, як піску в морі*).

Тематична група авторських художніх фразем на **позначення абстрактних явищ**. Авторські художні фраземи на позначення абстрактних понять виражають особливості психології людей певного діалектного середовища, які мають свою мову (діалект), поширену на певній території. Наприклад: *рубці часу* – ‘пам’ять про складні періоди в житті’. У тексті: «Поспівав, як сорок років тому, з посивілими дівчатами на виноградниках, і здалося, що золота фея долі знову торкнулася його чола, розгладила на мить *рубці часу*» (Се ля ві, с. 251); *смерть стояла за вухом* – ‘дуже близько’. У тексті: «Можна було жити, але *смерть* завжди стояла за вухом» (Горянин, с. 228); *солом’яна любов* – ‘нестійке, нетривале кохання’. У тексті: «А ти хвостом крутила: «Наша *любов солом’яна*, нам час міряє дерев’яний годинник. От і рахуй...» (Горянин, с. 141); *шкурна філософія* – ‘підкування про власний добробут та корисливість’. У тексті: «Ніхто тоді не звинуватить тебе, крім власної совісті. Але хіба після такої *шкурної філософії* ти хірург?!» (Конструктор, с. 237).

Аналіз авторських художніх фразем на позначення абстрактних явищ у творах М. Дочинця дає нам змогу глибше і точніше зрозуміти неповторне уявлення про навколишній світ окремо взятою мовною спільнотою (жителями Карпат) та специфічні риси її національного світобачення. Ключовими словами-концептами у фраземах на позначення абстрактних явищ найчастіше виступають *любов* та *смерть*.

Тематична група авторських художніх фразем на **позначення місця людини у суспільстві та позначення спорідненості між людьми**. Ця тематична група містить незначну кількість фразем, зокрема: *пахан народів* – ‘авторитет, посадова особа’. У тексті: «– Вважай, генацвале. Не можна перескочити провалля в два кроки, казав мій великий тезка, *пахан народів* Сталін» (Лис, с. 13); *провінційне плече* – ‘людина, яка живе в сільській місцевості, віддаленій від культурного центру’. У тексті: «Поміж донечок столичної знаті доводилось проламуватися до успіху *провінційним плечем*» (Струни, с. 141); *і бесідою, і писком русин* – ‘належати до русинів (давня назва українського населення, які проживали в Західній Україні і Закарпатті)’. У тексті: «Носатий дідो під сивою кучмою встряв

словом: «Русин він. *І бесідою, і писком русин*. Їхнє плем'я прижилося і на нашій Бачці» (Горянин, с. 156); *мати кістку породисту* – ‘належати до знатної родини (у тексті – родини князів)’. У тексті: «І всі вірили цим переказам, бо таку *кістку породисту мала*, такий взір соколиний, таку поставу, наче з мармуру тесану...» (Лис, с. 189).

Описуючи місце людини у суспільстві та родинні зв'язки, автор більше звертався до загальнонаціональних фразем, які зафіксовані у фразеологічних словниках української мови, частину з них трансформуючи, а також використовував часто загальнонародні фраземи, які побутують у розмовній мові, але не зафіксовані фразеологічними словниками. Авторські художні фраземи цікаві за своєю структурою та семантикою, завдяки їм письменник вдало показує становище людини у суспільстві (*пахан народів*) та родинні зв'язки чи національну приналежність особи (*і бесідою, і писком русин; мати кістку породисту*).

Тематична група авторських художніх **фразем-висловів біблійного походження**:

Вістує народження нової душі і сумує за відходом спочилої – ‘Різдво’. У тексті: «Проголошує світлу звістку Воскресіння, величає Боже Різдво, радування коляди, *вістує народження нової душі і сумує за відходом спочилої*, кличе на альпійські луки рої маржини, дає звіт долішнім газдам про погідне літування чи прикрі втрати, держить своєю тягучою нutoю в цілісній спілці людей, отари, псів, звірину і невидимі сили гір» (Горянин, с. 144). Описуючи Різдво, автор поєднав народження і смерть в одній фраземі.

На Голгофу йти в радості – ‘сприймати з радістю все, що трапляється на життєвому шляху’. У тексті: «Що ж, у кожного своя дорога, та головне, щоб це була дорога щастя. Хтось і *на Голгофу йде в радості*» (Бомж, с. 106). Автор використав образ гори Голгофи, на якій був розп'ятий Ісус Христос після довгого ходу. Таким чином він показав, що кожна людина без гніву й нарікань повинна нести свій хрест упродовж життя.

Невдачлива супутниця Адамова – ‘грішна жінка’. У тексті: «Їй постійно

втовкмачували: ти *невдачлива супутниця Адамова*, мусиш бути брудніша, порочніша, біологічніша» (Колотуша, с. 203). Для відображення негативної характеристики героїні іншими персонажами письменник використав біблійний образ першої жінки Єви, яка вчинила першородний гріх і переконала чоловіка Адама зробити те саме.

Дослідження фразем біблійної тематики заслуговує найпильнішої уваги, адже Свята Книга є носієм глибоких повчальних настанов. За допомогою авторських художніх фразем висловів біблійного походження автор висвітлив найрізноманітніші аспекти життя і діяльності людини. Ключові слова-концепти: *Адам, Голгофа, хрест*.

Тематична група авторських художніх фразем на *позначення лайливих слів, прокльонів та іронії*.

Забивбись'ся в материну гойдалку – ‘лайливі слова у формі образи’. У тексті: «– А забивбись'ся в материну гойдалку...» (Окришини, с. 87). Фразема побудована на народнорозмовній мові закарпатського говору.

Любити, як коза ніж – ‘не любити, боятися чого-небудь’. У тексті: «Еге, любить, як коза ніж, – вирвалося в старого. – Якщо люблять, то жалують, помагають...» (Горянин, с. 182). Для побудови діалогу між героями художнього твору автор вдало вжив фразему на позначення іронії.

Сучий ошкребок – ‘образливий вислів, який виражає засудження когось-небудь, велике обурення кимось’. У тексті: «Звідки тобі се знати, сучий ошкребку?!» – клекотав він люттю» (Вічник, с. 145). Авторська художня фразема складається з розмовного слова *ошкребок* – ‘недобрий хліб, із залишків тіста стінках посудини в якій замішувався’.

Авторські художні фраземи на позначення лайливих слів, прокльонів та іронії письменник вдало використав у діалогах між героями художніх творів, надавши їм тим самим закарпатського колориту.

Висновки до розділу 2. У розділі проаналізовано фраземи з восьми книг Мирослава Дочинця. Зафіксовано 2494 фраземи (див.: Рис. 2.5 та Додаток А).

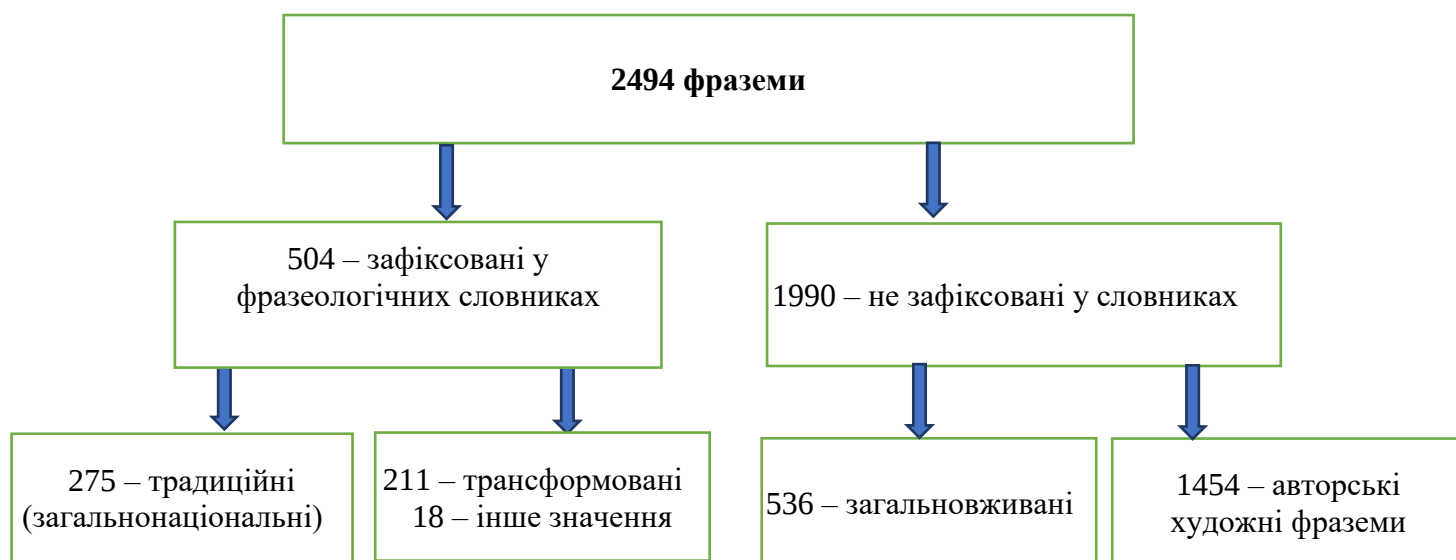

Рис. 2.5

У ході проведеного дослідження резюмуємо, що письменник рідко використовує традиційні (загальнонаціональні) фраземи, зафіксовані у фразеологічних словниках (*носитися, як із писанкою; ласий шматочок; мокрий як хлющ* тощо). Для більш глибокого відтворення характеристики персонажів, їх стану та діяльності М. Дочинець досить широко використовує мовну гру, одним із прийомів якої є різноманітні трансформації фразем (*копитами версти* – ‘померти, загинути’. Пор.: ФСУМ, с. 121 – *відкинути / відкидати ноги (копита, ратиці* і т. ін.) – умерти, загинути (зневажл.)’; СФУМ, с. 101–102 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 124–125 – тс, що у ФСУМ. Описуючи настання смерті та для надання колоритності закарпатського говору, письменник трансформував загальнонаціональну фразему шляхом заміни компонентного складу, ввівши у фразему діалектне слово *версти* – ‘кинути що-небудь’). У тексті: «Лише старий сторож Поличко, сказний чоловік, тихо зітхнув: «І коли вже ота кобила *копитами верже?*...» (Мініатюри, с. 144).

Цікавим є те, що письменник у своїх художніх текстах, використовуючи традиційні фраземи, не лише трансформує їх, але й надає іншого значення, зокрема: як *пташка в золотій клітці* – ‘жити у багатстві, але в той же час бути мов ув’язненою у клітці’ (пор.: *битися наче птах у клітці* – ‘жити в тяжких матеріальних умовах, переборюючи нестатки, злидні’ [206, с. 27]; *битися як (мов, наче і т. ін.) птах у клітці* – ‘жити в скрутних матеріальних умовах, переборюючи

нестатки, злидні і т. ін.' [182, с. 31). У тексті: «*Як пташка в золотій клітці, в сильцях кохання билася Мотря*» (Булава, с. 95).

Діалектні фраземи органічно вплітаються в канву прозового твору і вживаються як у мовленні персонажів, так і в авторському описі героїв, подій, явищ. Письменник використовує діалектні фраземи для позначення різних сфер людської діяльності, фізичного-емоційного стану персонажів та їх характеристики: *студений отець; якби дівка віща, то не йшла би в ріща; жити, як потя* тощо (Додаток Д).

Найбільші за кількістю тематичні групи традиційних (загальнонаціональних) фразем на позначення: дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим; якості, ознаки, стану предмета, явища, дії; характеристики, властивості та якості особи / неособи; мовленнєвої та мисленнєвої діяльності.

Тематичні групи авторських трансформацій традиційних (загальнонаціональних) фразем на позначення: дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим; фізично-емоційного стану особи; якості, ознаки, стану предмета, явища, дії; характеристики, властивості та якості особи / неособи є найбільш репрезентативними серед досліджених.

Серед загальновживаних фразем (не зафіксованих у словниках) переважають мовні одиниці на позначення: дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим; характеристики, властивості та якості особи / неособи; фізично-емоційного стану особи; якості, ознаки, стану предмета, явища, дії.

Найпоширеніші тематичні групи авторських художніх фразем у творах М. Дочинця на позначення: якості, ознаки, стану предмета, явища, дії; дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим; характеристики, властивості та якості особи / неособи; фізично-емоційного стану особи.

Наукове дослідження підтвердило, що у загальнонаціональних, трансформованих, загальновживаних (не зафіксованих у словниках) та авторських

художніх фраземах тематичні групи за кількістю одиниць різні, найбільші з них на позначення дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим; якості, ознаки, стану предмета, явища, дії; характеристики, властивості та якості людини; фізично-емоційного стану особи. Отже, автор із великою увагою ставиться до відтворення різних виявів життя людини, стану предметів та явищ. Також він намагався якнайповніше розкрити всю палітру почуттів людини. М. Дочинця цікавив не тільки зовнішність людини, а й внутрішній світ героїв. З'ясовано, що автор часто, характеризуючи персонажів, використовує компаративні фраземи, де порівнює особу з певною твариною, рослиною чи іншими предметами та явищами (*сама, як ягничка; рухливий, як ртуть*). Найменшою за кількістю є тематична група на позначення лайливих слів, прокльонів та іронії. Автор із надзвичайною обережністю використовує нецензурну лексику та іронію. Більшість фразем є зрозумілими лише для певного середовища, вони побудовані на діалектному мовленні та відображають колорит закарпатської говірки. Лайливі слова та прокльони найчастіше позначають негативну експресію, відтворюють почуття ненависті одного героя художнього твору до іншого.

Література до розділу

47, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 86, 99, 166, 180, 182, 198, 206.

РОЗДІЛ 3

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕМ У ТВОРАХ ДМИТРА КЕШЕЛІ

Дмитро Кешеля – закарпатський письменник, який належить до найпомітніших сучасних українських прозаїків. Його книги захоплюють гостротою проблематики, мистецькою оригінальністю.

Дмитро Кешеля увійшов у літературу у другій половині ХХ століття. «Утвердив себе наполегливою творчою працею, сформувавши свій художній світ, визначивши своє мистецьке кредо. Він поступово, вибираючи широкі й багаті традиції, привносив у літературно-мистецьке життя краю і країни власні потужні творчі імпульси, свої теми і ракурси бачення животрепетних проблем сучасності» [155, с. 8].

Письменник порушує у своїх творах проблеми моралі, духовності людини, патріотизму, людської пам'яті, добра і честі, зв'язку людини з природою, збереження родинних стосунків. Також він у своєрідних художніх ракурсах подає викриття й осуд морально й духовно потворного, звироднілого, людської зажерливості та споживацтва, егоїзму, жорстокості, міщансько-обивательської обмеженості, користолюбства, тупості, засуджує чванькуватість і пиху. Іскри гумору і сатири іноді сягають спопеляючого сарказму, гострої іронії, значущого підтексту [155, с. 124–127].

Фраземи у творах Дмитра Кешелі, природно, зумовлені експресивно-характеристичною формою закарпатського говору, який і творить живе мовленнєве тло його художніх текстів. Головне в стилістичному ладі оповідань – розмовна тональність, що показує простоту і безпосередність сприйняття життя. До складу більшості фразем входять діалектні елементи: фонетичні, граматичні, лексичні. Так утворюється особлива емоційна тональність уривків твору. Дмитро Кешеля завдяки використанню фразем підсилює напруженість ситуації, творить її психологічне тло.

У нашому дослідженні описуємо найбільш репрезентативні фраземи:

традиційні (загальнонаціональні), трансформовані, загальновживані (не зафіксовані у ФСУМ, СФУМ, Ужченко, Гуйванюк, Сабадош) та авторські художні фраземи. Зафіксовані фраземи у художніх творах Д. Кешелі, ми поділили також на тематичні групи.

3.1 Традиційна фраземіка прозових творів Д. Кешелі

Прозові твори Дмитра Кешелі насичені фраземами. Значну частину зафіксованих фразем займає саме традиційна (загальнонаціональна) фраземіка. Влучно відібрані та майстерно використані загальнонаціональні фраземи допомагають авторові засудити чи висміяти людські вади, тогочасну зажерливість чиновників, піддати критиці та з іронією відобразити соціальні явища описаного періоду в художньому творі. За допомогою фразем письменник надає комічного та сатиричного ефекту художньому твору.

Найбільшою за кількістю загальнонаціональних фразем є тематична група на *позначення дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим*. У групі ми виділяємо декілька підгруп (див.: Рис. 2.1), які позначають:

1. Діяльність особи в її стосунках із будь-ким, будь-чим:

Морочити голову – ‘завдавати кому-небудь клопотів, заважати, хитрувати, вигадувати щось’. У тексті: «Їм, бачилося, один хрін, хто тепер відкинув копита – нянько Сталін, принц Фердинанд, чи дідько лисий – аби лиш ніхто не заважав працювати й не *морочив голови*» (Збийвіч, с. 37). Пор.: ФСУМ, с. 509–510 – ‘завдавати кому-небудь клопотів, турбот; заважати, набридати // непокоїти, турбувати // заводити непотрібні розмови; вигадувати; // зволікати з чимсь; дурити, обманювати когось; хитрувати; несерйозно, легковажно ставитися до кого-небудь’; замазувати / замазати очі (синонім: *морочити голову*) – ‘відвертати чию-небудь увагу; обманювати когось’; СФУМ, с. 408 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 34 – *морочити (собі (свою)) голову* – ‘розмірковувати над чимось; обманювати, хитрувати’.

Утопити у ложці води – ‘завдати великих прикростей кому-небудь чи

згубити когось’. У тексті: «Вони готові *утопити у ложці води* і продати за срібняк сусіда, проте із фантастичною запопадливістю диктують тому ж таки суспільству мораль про любов до ближнього!» (Видіння зрячої води, с. 229). Пор.: ФСУМ, с. 159 – *втопити в ложці води* (перев. зі сл. готовий, радий і т. ін.) – ‘завдати великих прикростей кому-небудь чи згубити когось з ненависті, викликані дрібницями’; СФУМ, с. 136–137 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 101 – *втопити в ложці води* (перев. зі сл. готовий, радий і т. ін.) – ‘згубити когось з ненависті’.

Пустити із торбою по світу – ‘залишити без майна, довести до зубожіння, злиднів’. У тексті: «Мене пробували пов’язати і заперти у хлівець до свиней, проте я рішуче пообіцяв родакам, коли вдадуться до акції насильства над моїм жагучим волевиявленням, я той хлів пущу вогнем, а все сімейство – *із торбою по світу*» (Не приймайте, небеса, с. 45–46). Пор.: ФСУМ, с. 719 – *пускати / пустити з торбою (з торбами) (по світу (по миру))* – ‘розоряти, доводити до зубожіння, злиднів’; СФУМ, с. 587 – *пустити (з торбою) з торбами (по світу)* – ‘залишити без майна, довести до зубожіння, злиднів’; Ужченко, с. 204 – тс, що у ФСУМ.

2. Дії, вчинки, поведінка людини:

Брати гріха на душу – ‘діяти всупереч власній совісті, загальноприйнятим нормам моралі’. У тексті: «– Не хочу *брати, Йване, гріха на душу*, тому і прийшов до тебе попередити» (Усі земні дороги, с. 65). Пор.: ФСУМ, с. 49 – *брати / взяти гріх (рідко гріха) на душу (на себе)* – ‘діяти всупереч власній совісті, загальноприйнятим нормам моралі; робити щось несхвальне; чинити злочин, убивати кого-небудь; нести моральну відповідальність за кого-небудь, за чийсь вчинки, дії (жарт.)’; СФУМ, с. 39 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 41 – *брати / взяти гріх на душу* – ‘діяти всупереч власній совісті; робити щось несхвальне’.

Грати дурника – ‘робити дурниці, безглузді вчинки, поводитися не так, як слід’. У тексті: «Тільки-но завбачить, що котресь із дітей починає легкувати, *грати дурника*, підлетить зненацька і як лусне дзьобом у потилицю – забави одразу вилітають лелеченяті з голови» (Мицько, с. 220). Пор.: ФСУМ, с. 67 – *валяти (клеїти, строїти, ганяти і т. ін.) дурня (рідко дурака і т. ін.)* – ‘робити

дурниці, безглузді вчинки; поводитися не так, як слід; прикидатися таким, що нічого не розуміє, не знає»; СФУМ, с. 51 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 52 – *валяти (клеїти, строїти) дурня* – ‘робити дурниці, поводитися не так, як слід’.

Ціну собі набити – ‘підносити себе в очах інших; перебільшувати свої заслуги’. У тексті: «Однак їжачиться Мицько тільки про око людське, аби *ціну собі набити*» (Мицько, с. 229). Пор.: ФСУМ, с. 517 – *набивати / набити ціну* – ‘підносити себе (рідше когось) в очах інших, намагатися показати, що ти (або хтось) видатніший, визначніший і т. ін., ніж є насправді»; СФУМ, с. 414–415 – *набивати / набити ціну* – ‘підносити себе (рідше когось) в очах інших; перебільшувати свої заслуги»; Ужченко – не зафіксовано.

3. Трудова діяльність особи: у *поті чола* – ‘напружено працювати, докладати великих зусиль’. У тексті: «Коли почались колгоспи, землю усупільнили – віддав її вуйко з легкої руки, бо, як виявилось після весілля, на землі ще й треба було трудитись у *поті чола*, що аж ніяк його не тішило» (Терну, с. 16). Пор.: ФСУМ, с. 682 – ‘докладаючи всіх зусиль, напружено, самовіддано»; СФУМ, с. 550 – ‘докладаючи великих зусиль; напружено, самовіддано і т. ін.’; Ужченко, с. 148 – ‘докладаючи всіх зусиль, напружено’.

4. Позначення спостережливості, уважності, пильності:

Пастися очима – ‘дуже пильно стежити за ким-небудь, дивитися на когось’. У тексті: «Тим часом клас крадькома *пас очима* Маню Крумпліанку – доньку колгоспного партійного секретаря, любовно прозваного в селі криволабим Гебельсом» (Збийвіч, с. 17). Пор.: ФСУМ, с. 609 – *пастися очима (оком, зором, поглядом)* – ‘дуже пильно стежити за ким-, чим-небудь, дивитися на когось, щось // дивитися, розглядати»; СФУМ, с. 486 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 134 – *нишпорити (шарити) очима (оком)* – ‘пильно оглядати кого-, що-небудь’.

Нашорошити вуха – ‘почати уважно, напружено прислухатися’. У тексті: «— Недобрі, Марько, ой, недобрі і грішні, — охоче погодився Соломон і тут же *нашорошив вуха*. — А чим так, тяжко, ми согрешили?» (Не приймайте, небеса, с. 89). Пор.: ФСУМ, с. 162 – *вуха насторожилися* – ‘хто-небудь почав прислухатися, став зосередженим, напружено-уважним»; СФУМ, с. 141 – *вуха*

насторожилися – ‘хто-небудь почав прислухатися, став зосередженим, напружено-уважним’; Ужченко, с. 26 – *нагострювати* (*нашорошувати* і т. ін.) / *нагострити* (*нашорошити* і т. ін.) *вуха (уха)* – ‘уважно, напружено прислухатися’.

Значну кількість у цій тематичній групі посідають загальнонаціональні фраземи на позначення діяльності особи в її стосунках із будь-ким, будь-чим, дії, вчинки людини та позначення спостережливості особи. Лише одна традиційна фразема зустрічається на позначення трудової діяльності людини.

Тематична група фразем на *позначення фізично-емоційного стану особи*. Друга група за кількістю зафіксованих традиційних фразем, яку ділимо на три підгрупи:

1. Фізично-емоційний стан особи:

Втрачати глузд – ‘збожеволіти, виявляти нездатність обдуманно діяти’. У тексті: «Тим більше, якщо у складних ситуаціях мої однолітки розгублювались і *втрачали глузд*, то мене навпаки – охоплювало небачене піднесення й осяяння» (Збийвівч, с. 31). Пор.: ФСУМ, с. 160. – *втрачати (тратити) / втратити (стратити) розум (глузд)* – ‘переставати нормально мислити, поводитися; ставати божевільним; виявляти нездатність обдуманно діяти, поводитися, опинившись у складній ситуації; губитися’; СФУМ, с. 136–137 – *втрачати (губити, тратити) / втратити (згубити, стратити) голову* – ‘ставати нездатним обдуманно, розсудливо діяти, поводитися (перев. у складній ситуації); безрозсудно закохуватися в кого-небудь’; Ужченко – не зафіксовано.

Захлинатися сльозами – ‘гірко плакати’. У тексті: «*Захлинаючись сльозами*, почала перед бабою заломлювати руки. Мовляв, полюбила дуже красною пана-начальника» (Видіння зрячої води, с. 174). Пор.: ФСУМ, с. 320 – *захлинатися / захлинутися плачем (сльозами)* – ‘нестримно, гірко плакати’; Ужченко, с. 192 – *обливатися (заливатися) / облитися (залитися) (гіркими (гарячими)) слізьми (сльозами)* – ‘гірко плакати’; СФУМ – не зафіксовано.

2. Емоційний стан особи:

Душа болить – ‘хто-небудь дуже переживає та страждає з якогось приводу’. У тексті: «– А зрозуміти так, – наперед вийшов вусатий Когутич. – Ви думаєте, у

нас *душа* не *болить*, – почав бити себе в груди» (Усі земні дороги, с. 58). Пор.: ФСУМ, с. 277 – *душа болить* (*ниє, щемить, ятриться* і т. ін.) / *заболіла* (*занила, защеміла, заятрилася* і т. ін.) – ‘хто-небудь дуже переживає, страждає з якогось приводу’; СФУМ, с. 225 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 54 – *душа болить* (*ниє, щемить*) / *заболіла* (*занила, защеміла*) – ‘хто-небудь дуже переживає’.

Опустити руки – ‘впасти в розпач, стати бездіяльним, байдужим до всього’. У тексті: «Я знаю, ви багато пережили і не зігнулись, а тут *опустили руки...*» (Усі земні дороги, с. 93). Пор.: ФСУМ, с. 589 – *опустити* (*спустити*) / *опускати* (*спускати*) *руки* – ‘впасти в розпач, в апатію, стати бездіяльним, байдужим до всього’; СФУМ, с. 468 – *опустити* / *опускати руки* – ‘стати бездіяльним, байдужим до всього; збайдужіти // розгубитися // втратити інтерес до чого-небудь, віру в щось; засмутитися, зневіритися’; Ужченко, с. 174 – тс, що у ФСУМ.

3. Фізичний стан особи:

Відкинути копита – ‘померти’. У тексті: «Їм, бачилося, один хрін, хто тепер *відкинув копита* – нянько Сталін, принц Фердинанд, чи дідько лисий – аби лиш ніхто не заважав працювати й не морочив голови» (Збийвіч, с. 37). Пор.: ФСУМ, с. 121 – *відкинути* / *відкидати ноги* (*копита, ратиці* і т. ін.) – ‘умерти, загинути; дуже втомитися’; СФУМ, с. 101–102 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 124–125 – *відкинути* / *відкидати ноги* (*копита, ратиці* і т. ін.) – ‘умерти, загинути’; Гуйванюк, с. 223 – *відкинути копита* – ‘померти’.

Як ковальський міх – ‘дуже важко і шумно дихати’. У тексті: «Але Гітлерка із Кутузовкою, дихаючи, *як ковальські міхи*, мужньо, як фронтові розвідниці, продирались повзком до виходу» (Політ співочого каміння, с. 386). Пор.: ФСУМ, с. 497 – *як* (*мов, ніби* і т. ін.) *ковальський міх* – ‘дуже шумно, важко і т. ін.’; СФУМ, с. 398 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 111 – тс, що у ФСУМ.

У групі переважають фраземи на позначення емоційного стану та фізично-емоційного, зрідка зустрічаються фраземи на позначення лише фізичного стану особи. Вживаючи фраземи на позначення емоційного стану особи, письменник влучно вказував на людські страждання, переживання, смуток.

Тематична група фразем на *позначення якості, ознаки, стану предмета*,

явища, дії є досить значною за кількістю зафіксованих загальнонаціональних фразем. Ми поділили її на такі підгрупи (див.: Рис. 2.2):

1. Стан предмета, явища:

Світ, як сльоза – ‘дуже, надзвичайно (зі сл. чистий); істинний, справжній’. У тексті: «Куди не поведеш очі – *світ, як сльоза*, чистий, тремтливий і болючий» (Мицько, с. 221). Пор.: ФСУМ, с. 830 – *як сльоза* – ‘дуже, надзвичайно (зі сл. чистий); істинний, справжній’; СФУМ, с. 667 – *як сльоза* – ‘дуже, надзвичайно (зі сл. чистий); істинний, справжній; який не мав статевих зносин; незайманий, цнотливий; Ужченко – не зафіксовано.

Немов із-під землі – ‘дуже глухий, далекий звук’. У тексті: «Далі, *немов із-під землі*, вирвалася тривожна мелодія, побігли титри...» (Політ співочого каміння, с. 385). Пор.: ФСУМ, с. 332 – *як (мов, ніби і т. ін.) з-під землі* – ‘дуже глухий, далекий (зі сл. голос); раптово, несподівано (зі сл. вирости, виринути і т. ін.)’; СФУМ, с. 262 – *тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 62 – як із (з-під) землі вирости (з’явитися) / виростати (з’являтися) – ‘несподівано з’явитися’.*

2. Якість, ознака дії, спосіб дії:

Аж за вухами лящить – ‘жадібно, з великим апетитом’. У тексті: «І тут же, не дуже переймаючись соромом, почав хлебтати пасулю й чамкати хліб – *аж за вухами заляцало*» (Збийвіч, с. 21). Пор.: ФСУМ, с. 457–458 – *аж за (поза) вухами (ушами) лящить (тріщить)* – ‘жадібно, з великим апетитом (зі сл. їсти, уминати і т. ін.); дуже голосно, гучно, сильно і т. ін. (зі сл. шуміти, вигукувати); когось дратує що-небудь, комусь неприємно від чогось’; СФУМ, с. 362 – *аж за (поза) вухами (рідше ушами) лящить* – ‘жадібно, з великим апетитом; швидко (зі сл. їсти, рідше уминати)’; Ужченко, с. 26 – *аж за вухами лящить (тріщить)* – ‘жадібно, з великим апетитом (зі сл. їсти, уминати і т. ін.)’.

Згинатися у три погибелі – ‘дуже сильно нагнутися’. У тексті: «У двері постукали і, *згинаючись у три погибелі*, через одвірок до кімнати увалилась Справедливість» (Політ співочого каміння, с. 363). Пор.: ФСУМ, с. 176 – *гнути (згинатися) / зігнути в дугу (в три дуги, в три погибелі, в три біди і т. ін.)* – плазувати перед кимсь, виявляти покірність, запобігати перед ким-небудь’;

СФУМ, с. 527 – *в три погібелі* (зі сл. зігнути́ся, згорби́тися, скорчи́тися, скрути́тися) – ‘дуже сильно; низько; догідливо, улесливо, шанобливо’; Ужченко, с. 150 – *в три погібелі* (зі сл. зігнути́ся, згорби́тися) – ‘дуже сильно, низько; догідливо, улесливо’.

3. Позначення міри вияву ознаки, дії:

З ніг до голови – ‘повністю, весь’. У тексті: «Звісна річ, я мало того, що, як завжди, запізнився до школи, але й увійшов у клас забрюханий *з ніг до голови*, як молодий чорт із хащі» (Збийвіч, с. 34). Пор.: ФСУМ, с. 184 – *з (від) голови (аж) до ніг (до п'ят)* – ‘повністю, весь, цілком; у великій мірі, дуже; у всьому – у думках, у вчинках і т. ін.’; СФУМ, с. 158 – *тс, що у* ФСУМ; Ужченко, с. 33 – *з (від) голови (аж) до ніг (до п'ят)* – ‘повністю, весь, цілком; у великій мірі, дуже’.

До останньої нитки – ‘абсолютно все, до останнього предмета, до найменших дрібниць’. У тексті: «Повториться те, що в першій світовій, і в душі він посміювався із своїх завбачливих знайомих, котрі спродувались *до останньої нитки* і тікали світ за очі» (Усі земні дороги, с. 60). Пор.: ФСУМ, с. 550 – *до (останньої) нитки* – ‘наскрізь, повністю, зовсім (зі сл. намокнути, промокнути, змокнути, промочити і т. ін.; мокрий, намоклий, пропотілий і т. ін.); абсолютно все, до останнього предмета, до найменших дрібниць (зі сл. обібрати, обдерти, обідрати, пропити і т. ін.)’; СФУМ, с. 434–435 – *до (останньої) нитки* – ‘наскрізь, повністю, зовсім (зі сл. промокнути, мокрий, промоклий і т. ін.); абсолютно все, до останнього предмета, до найменших дрібниць (зі сл. обібрати, обдерти, пропити і т. ін.) – ‘повністю все, до останнього’; Ужченко, с. 119 – *тс, що у* ФСУМ.

Тематичну групу фразем на **позначення характеристики, властивості та якості особи / неособи** ми поділили на такі тематичні підгрупи:

1. Властивості, якості людини:

Золоті руки – ‘майстер своєї справи, здібна людина, висока професійна майстерність’. У тексті: «— Мені, майстру із *золотими руками*, писати пояснювальну записку? – вкотре не то перепитував, не то грозив свого помічника – довготелесого хлопця з надмірно тонкою шиєю і густо посипаним веснянками

обличчям» (Краплини, с. 234). Пор.: ФСУМ, с. 768–769 – ‘майстер своєї справи; вправна, уміла, здібна людина; хто-небудь уміє зробити, змайструвати все, за що не візьметься; хтось кмітливий, спритний у роботі; уміння, вправність в усякій роботі, кмітливість у ремеслах, висока професійна майстерність’; СФУМ, с. 623 – ‘той, хто бездоганно знає свою справу, професіонал; вправна, уміла, здібна людина; хто-небудь уміє зробити, змайструвати все, за що не візьметься; хтось кмітливий, спритний у роботі; бути вправним, умілим в усякій роботі, виявляти кмітливість у ремеслах, високу професійну майстерність’; Ужченко, с. 172 – ‘майстер своєї справи, здібна людина; уміє все зробити’.

Гаряча голова – ‘людина запального характеру’. У тексті: «Усі знають, што у багатої челяді, а майвеце у парламенті, були дуже *гарячі голови...*» (Жінчовка, с. 18). Пор.: ФСУМ, с. 181 – ‘запальна людина’; Ужченко, с. 32 – те, що у ФСУМ; СФУМ – не зафіксовано.

2. Позитивна характеристика осіб: *хоч до рани прикладай* – ‘добра, лагідна, податлива людина’. У тексті: «Зазвичай мамка були вельми терпеливою, доброю і лагідною, як скиба хліба – *хоч до рани прикладай*» (Видіння зрячої води, с. 257). Пор.: ФСУМ, с. 378–379 – *хоч до рани (до болячки, до зубів) клади (прикладай, притуляй і т. ін.) / приклади (притули і т. ін.)* – у великій мірі, дуже, занадто; добрий, лагідний, податливий (зі сл. такий’); СФУМ, Ужченко – не зафіксовано.

3. Негативна характеристика осіб:

Зле око – ‘той, хто здатний зробити неприємність, вчинити зло; недобра, недоброзичлива людина; погляд людини, з яким пов’язують неприємність, нещастя’. У тексті: «– Віншую вам, аби в цьому році доля дарувала вам тільки чисті води, аби жодне *зле око* не помітило вас, і хай ваша любов вічно гріє те каміння, біля якого житимуть дороги вашого кохання, – і прикладаю руку до серця» (Прелюдія, с. 218). Пор.: ФСУМ, с. 583 – *лихе (погане, зле і т. ін.) око* – ‘той, хто здатний зробити неприємність, вчинити зло; недобра, недоброзичлива людина; у забобонних уявленнях – погляд людини, від якого може трапитися неприємність, нещастя і т. ін.’; СФУМ, с. 463 – *лихе (погане, зле і т. ін.) око* – ‘той, хто здатний зробити неприємність, вчинити зло; недобра, недоброзичлива

людина; погляд людини, з яким пов'язують неприємність, нещастя і т. ін.'; Ужченко, с. 132 – *лихе (погане, зле і т. ін.) око* – 'погляд людини, від якого може трапитися нещастя'.

Темниця плаче – 'негативна характеристика особи, людина, яка заслуговує засудження, ув'язнення'. У тексті: «Ось і спробуй, суддя чи прокуроре, не зломивши голови, серед багаточисельних двійників знайти саме ту особу, по якій *темниця плаче*» (Не приймайте, небеса, с. 75). Пор.: ФСУМ, с. 904 – *тюрма плаче* – 'хто-небудь заслуговує засудження, ув'язнення'; СФУМ, с. 728 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

4. Позначення розумової діяльності:

Курячий розум – 'хто-небудь нерозумний, нетямущий, неспроможний логічно та тверезо мислити'. У тексті: «Ти думаєш, килавцю, своїм *курячим розумом*, що держава першому-ліпшому так і кидає мендалії на груди! – показує Солов'їха на свою медаль. – Держава знає, кого цінує» (Мицько, с. 227). Пор.: ФСУМ, с. 759 – *курячий (короткий) розум* – 'хто-небудь розумово обмежений; нездатність, неспроможність логічно, тверезо мислити'; СФУМ, с. 616 – *курячий (короткий) розум* – 'хто-небудь розумово обмежений, неспроможний тверезо мислити'; Ужченко, с. 169 – *курячий (короткий) розум* – 'неспроможність тверезо мислити'.

Світла голова – 'розумна людина'. У тексті: «За сись пупок землі нашої святої – вул, кунь, вуз чи віл, кінь, віз – уже принесло в жертву свої *світлі голови* не одне покоління, починаючи від білих хорватів і кінчаючи цілим рокашом нинішніх панів професорів та поетів, а чи вуз чи пак, гута би'го убила, віз і нині там!» (Ряндяші, с. 26). Пор.: ФСУМ, с. 184 – *світла (ясна) голова* – 'дуже розумна людина; хто-небудь чітко, логічно мислить'; СФУМ, с. 158 – *світла (ясна) голова* – 'хто-небудь чітко, логічно мислить'; Ужченко – не зафіксовано.

У цій тематичній групі за допомогою традиційних фразем автор відобразив як позитивні, так і негативні риси характеру героїв, вказав на властивості осіб та їх розумові здібності. Однак можемо сказати, що письменник не використав жодної загальнонаціональної фраземи на позначення вікових особливостей особи

та її характеристики за приналежністю до когось, чогось.

Тематичну групу фразем на *позначення мовленнєвої та мисленнєвої діяльності* ми поділяємо на дві підгрупи:

1. Позначення мовленнєвої діяльності:

Рубати з плеча – ‘різко говорити що-небудь, зопалу, не подумавши’. У тексті: «Отже, зрозуміло, мені було тепер все’дно: відповідати одразу, а чи чекати аж до другого прищестя Спасителя. І я вирішив *рубати з плеча*» (Збийвівч, с. 31). Пор.: ФСУМ, с. 763 – *рубати / рубонутти з плеча* – ‘говорити, діяти різко, категорично // робити що-небудь зопалу, не подумавши’; СФУМ, с. 618 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 150 – *рубати / рубонутти з плеча* – ‘говорити або діяти різко, категорично’.

Заводити мову – ‘почати про що-небудь розмовляти, розпочати розмову’. У тексті: «І коли співбесідник *заводив мову* з Миколою про події минулих днів, неодмінно мав змогу дізнатися, у яким пункті країни Сірко знаходився саме в цей час у відрядженні (Забіліли сніги, с. 36). Пор.: СФУМ, с. 59 – *вести (заводити) слово (мову, річ)* – ‘говорити про що-небудь’; ФСУМ, Ужченко – не зафіксовано.

2. Позначення мисленнєвої діяльності:

Ламати голову – ‘напружено думати над розв’язанням якогось складного питання’. У тексті: «– Все? – Здається... Хай тепер Лагідний *ламле голову*» (Краплини, с. 237). Пор.: ФСУМ, с. 412 – *ламати голову (собі)* (синонім: *сушити голову*) – ‘напружено думати, намагаючись зрозуміти щось, розібратися в чомусь’; СФУМ, с. 327 – *ламати (рідко ломити) (собі) голову* – ‘напружено думати, намагаючись зрозуміти щось, розібратися в чомусь’; Ужченко, с. 34 – *ламати голову (собі)* – ‘напружено думати, працювати над чимсь; турбуватися’.

Чухати потилицю – ‘замислюватися над чим-небудь, не знаючи, як краще вийти із даного становища’. У тексті: «Нарід довго *чухав потилиці*, ош кого би, до фраса, поставити на бирова – так у нас називають сільського голову» (Ряндяші, с. 22). Пор.: ФСУМ, с. 960 – *чухати / почухати потилицю* (рідше *голову, чуба, чуприну, лоб* і т. ін.) – ‘жалкувати, відчувати незадоволення, гіркоту, що зроблено щось не так, як потрібно; нічого не робити, бути нерішучим у чому-небудь’;

СФУМ, с. 773–774 – *чухати / почухати потилицю* (рідше *голову, чуба, чуприну* і т. ін.) – ‘шкодувати, відчувати незадоволення, гіркоту від того, що зроблено щось не так, як треба; замислюватися над чим-небудь, не знаючи, як вийти із скрутного становища’; Ужченко, с. 156 – *чухати / почухати потилицю* (*чуба, чуприну* і т. ін.) – ‘жалкувати, що зроблено не так, як треба’.

Незважаючи на те, що більшість художніх творів Д. Кешелі побудовані на діалогах, письменник частіше використовує загальнонаціональні фраземи для передачі мисленнєвої діяльності особи.

Тематична група на *позначення періоду, часу, місця, кількості* нараховує 16 традиційних фразем, які ми у процесі дослідження поділили на декілька підгруп:

1. Період, час:

На носі – ‘дуже скоро, незабаром’. У тексті: «Тим часом в обійсті Мицька вибуяла картопля, кукурудза – час підгортання, а там, дивись, вже й перший сінокіс сидить *на носі*» (Мицько, с. 230). Пор.: ФСУМ, с. 558–559 – *на носі* – ‘скоро, незабаром’; СФУМ, с. 441 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 122 – тс, що у ФСУМ.

На зорі – ‘дуже рано, на світанку’. У тексті: «Звечора няньо наказав себе збудити. Проте, як не намагалась баба Фіскарешка *на зорі* зігнати його з постелі, він щось муркотів, а далі хропів ще смачніше» (Збийвівч, с. 36). Пор.: ФСУМ, с. 344 – тс; СФУМ, с. 271 – тс; Ужченко, с. 64 – тс.

2. Місце, напрям дії:

На всі чотири боки – ‘куди завгодно, будь-куди’. У тексті: «Хай ще Мицько трохи погріється біля моєї доброти, – великодушно зітхає Солов’їха, а там *на всі чотири боки* – облоки...» (Мицько, с. 226). Пор.: ФСУМ, с. 44 – *на всі чотири боки (сторони)* – ‘куди завгодно, будь-куди (зі сл. іти, проганяти, відпускати і т. ін.); уживається, коли проганяють або відпускають кого-небудь з невдоволенням, обуренням і т. ін.; звідусіль, в усіх місцях, навкруги’; СФУМ, с. 35 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 11 – *на (всі) чотири боки (сторони)* – ‘куди завгодно, будь-куди (перев. з невдоволенням)’.

На край світу – ‘будь-куди, куди завгодно’. У тексті: «І тоді вже нічого б не роздумовувала, нікого не боялася, а взяла тебе за руку і пішла хоч *на край світу...*» (Краплини, с. 247). Пор.: ФСУМ, с. 392–393 – (*аж (хоч, геть)) на край світу (світа, землі і т. ін.* – ‘дуже далеко; дуже, у великій мірі; будь-куди, куди завгодно (зі сл. іти, піти, податися)’; СФУМ, с. 310 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

3. Кількість: *голіці ніде впасти* – ‘дуже багато людей і дуже тісно’. «Народу зібралося в клубі – *голіці ніде впасти*» (Мицько, с. 232). Пор.: ФСУМ, с. 147 – *голіці (яблуку, яблукові) ніде впасти* – ‘дуже багато людей, дуже людно; дуже тісно; надзвичайно багато’; СФУМ, с. 126 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 31 – *голіці (яблуку) ніде впасти* – ‘дуже багато людей; дуже тісно’.

4. Відстань: *рукою сягнути* – ‘дуже близько’. У тексті: «Нам стає невимовно весело, легко, і біжимо за міст, від якого до зимівки *рукою сягнути*» (Прелюдія, с. 218). Пор.: ФСУМ, с. 249 – *дістати рукою* – ‘дуже близько’; СФУМ, с. 207–208 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 176–177 – *рукою подати* – ‘зовсім близько’.

Тематична група фразем на **позначення абстрактних явищ** нараховує лише чотири загальнонаціональні фраземи:

Порости травою – ‘надії, які давно забулися’. У тексті: «– Ось і я сорок літ чекаю... Вже й серце осліпло, вже й всі надії *порости травою*, а я чекаю і ніколи – ні вдень, ні вночі – не закриваю на замок хатніх дверей...» (Осінь з очима селянки, с. 256). Пор.: ФСУМ, с. 678 – *порости терном (травою, биллям і т. ін.)* – ‘давно перестати існувати, щезнути навіки забутися // давно умерти, загинути’; СФУМ, с. 545 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Марнота-марнот – ‘те, що не має ніякого значення, цінності, щось неважливе, другорядне, непотрібне і дріб’язкове’. У тексті: «І тоді світ сприймаю навиворіт: недавні люті вороги стають для мене доволі симпатичними чуваками, нестерпно-пекучі проблеми – дрібницями, трагедія вічного безгрошів’я – *марнотою-марнот...*» (Не приймайте, небеса, с. 82). Пор.: ФСУМ, с. 465 – ‘те, що не має ніякого значення і цінності; щось неважливе, непотрібне, дріб’язкове’; СФУМ, с. 368 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Троянські коні – ‘щось хитре та підступне’. У тексті: «– А сесе што щи за *троянські коні*!? – вирячила здивовано очі» (Чим би не бавилися пани, с. 108). Пор.: ФСУМ, с. 377 – *троянський кінь* – ‘хитрі дії, підступні засоби боротьби і т. ін.’; СФУМ, Ужченко – не зафіксовано.

Фіксуємо одну фразему на *позначення зовнішнього вигляду особи*, яка вказує на стан особи, що характеризуються зовнішніми проявами: *скривитися, як середа на п’ятницю* – ‘міміка лиця, яка виражає незадоволення чи образу’. У тексті: «Ваш співрозмовник одразу *скривиться, як середа на п’ятницю* і гидливо сплюне» (Не приймайте, небеса, с. 76). Пор.: ФСУМ, с. 791 – *як (мов, наче, ніби і т. ін.) середа на п’ятницю* (зі сл. кривитися, скривитися) – ‘дуже’; СФУМ, с. 638–639 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 183 – тс, що у ФСУМ.

До тематичної групи фразем на *позначення природних явищ, стану природи* входить лише одна традиційна фразема, яка вказує на природне явище: *циганське сонце* – ‘місяць’. У тексті: «Унизу, у теплій вечоровій воді, цірилось від щастя *циганське сонце* – повний місяць» (Збийвіч, с. 42). Пор.: ФСУМ, с. 843 – тс; СФУМ, с. 677 – тс; Ужченко, с. 195–196 – тс.

Використовуючи традиційні фраземи, письменник оживив мову своїх художніх творів, відобразив різні сфери життя народу, історію, культуру, погляди, вірування, стосунки між людьми, їх характеристику тощо. Незважаючи на те, що художні твори Д. Кешелі написані більше діалектною мовою, автор вдало вплітає загальнонаціональні фраземи, а це свідчить про його високу мовну культуру, вільне володіння фразеологічним багатством української літературної мови

3.2 Авторські трансформації традиційних фразем у художніх творах Д. Кешелі

Чималу кількість фразем, зафіксованих у творчості Д. Кешелі, займають трансформації. Шляхом трансформації загальнонаціональних фразем письменник пристосовує кожен фразему до певної ситуації, дає лаконічну та влучну характеристику героям художнього твору. Досить часто письменник трансформує традиційну фразему для створення сарказму та іронії, яка звучить із уст героїв

художніх творів.

Фраземи на *позначення дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим*. Тематичну групу ми поділили на такі підгрупи:

1. Діяльність особи в її стосунках із будь-ким, будь-чим:

Крутити, як жебрак бідою – ‘дуже сильно крутити ким-небудь’. У тексті: «Дід *крутив* серед дороги бабою, *як жебрак бідою*, баба дідом, як відьма мітлою» (Не приймайте, небеса, с. 88). Фразема трансформована шляхом заміни компонентного складу. Пор.: ФСУМ, с. 940 – *як (мов, ніби і т. ін.) циган сонцем* (зі сл. крутити, вертіти і т. ін.) – ‘у великій мірі, дуже сильно’; СФУМ, с. 757 – *як (мов, ніби і т. ін.) циган сонцем* (зі сл. крутити, вертіти і под.) – ‘дуже сильно або вправно’; Ужченко, с. 213 – *як циган сонцем* (зі сл. крутити вертіти і т. ін.) – ‘вправно, дуже’.

Накрутити осячі вуха – ‘у гніві сильно накрутити комусь вуха до сильного почервоніння’. У тексті: «Обидвоє *накрутять мені осячі вуха*, аби надалі був газдою своєму шаленому язичку і не плував родовід вождів із мальфами й усякою другою скотиною...» (Збийвіч, с. 18). Фразема зазнала авторської трансформації шляхом розширення компонентного складу та для увиразнення контексту. Пор.: ФСУМ, с. 530 – *нам’яти (наскубти, накрутити) / наминати (накручувати) вуха* – ‘покарати кого-небудь за провину (перев. тягнути за вуха)’; СФУМ, с. 423 – те, що у ФСУМ; Ужченко, с. 26 – *нам’яти (накрутити) / наминати (накручувати) вуха* – ‘покарати, побити’.

Печи колоритні дулі – ‘рука стулена в кулак так, що великий палець просувається між середнім та вказівним, як знак зневажливого ставлення до кого-небудь, лайливий вираз, який означає презирливу відмову, незгоду з ким-небудь’. У тексті: «Це, мабуть, єдине благо, чи, вірніше, багатство, яке дала совєтська влада моїй дорогій бабі: немилосердно матюкатися і *печи колоритні дулі*, дуже схожі на обличчя наших рідних, близьких і знайомих...» (Не приймайте, небеса, с. 67). Письменник трансформував фразему розширивши компонентний склад та ввівши у контекст фраземи діалектне слово *печи* – ‘пекти’ [166, с. 229]. Пор.: ФСУМ, с. 663 – *показати дулю (фігу) (з маком)* – ‘відмовити кому-небудь у

чомусь, нічого не зробити, не допомогти і т. ін.’; СФУМ, с. 532 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 52 – *показати дулю (з маком)* – ‘відмовити кому-небудь у чомусь, не допомогти і т. ін.’.

2. Дії, вчинки, поведінка людини:

Віддати з легкої руки – ‘віддати що-небудь без докорів і смутку, легко’. У тексті: «Коли почались колгоспи, землю усупільнили – *віддав* її вуйко *з легкої руки*, бо, як виявилось після весілля, на землі ще й треба було трудитись у поті чола, що аж ніяк його не тішило» (Терну, с. 16). У контексті художнього твору фразема набула нового значення. Пор.: ФСУМ, с. 772 – *з легкої руки* – ‘за чиймось вдалим починанням, добрим прикладом’; СФУМ, с. 624 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 172 – тс, що у ФСУМ.

Гертанку полоскати – ‘випити алкогольного напою’. У тексті: Це епохальне відкриття пана Фийси із пролетарським ентузіазмом сприйняв дід Соломон і одразу запропонував: «авби голову не нервувати, треба *гертанку прополоскати*» (Видіння зрячої води, с. 177). Трансформація фраземи через заміну компонентного складу та введення у фразему діалектного слова угорського походження *гертанка* – ‘горло’, який побутує в ужанській говірці закарпатського говору. Пор.: ФСУМ, с. 710 – *прополоскати / прополіскувати горло* (перев. про алкогольні напої) – ‘випити’; СФУМ, с. 578 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 38–39 – тс, що у ФСУМ.

Закотити очі за орбіти – ‘звести очі догори так, щоб зіниці сховались під повіками’. У тексті: «Бідна Марія-Терезія на портреті тільки ахнула і *закотила очі за орбіти*» (Чим би не бавилися пани, с. 136). Трансформована фразема (заміна компонентного складу та усічення), яка у контексті набула нового значення. Пор.: ФСУМ, с. 599 – *очі мало не вискакують (не вискочать) з голови (з лоба, з орбіт і т. ін.)* – ‘хто-небудь дуже пильно, напружено, збуджено і т. ін. дивиться на когось, щось’; СФУМ, с. 477 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Із скаламученої води вийти сухим – ‘будучи винним, уміло уникати покарання або нарікання, залишатися непокараним або незаплямованим; знаходити вихід із скрутного становища’. У тексті: «Не зумів із цієї *скаламученої*

води вийти і я сухим: за надто розумне запитання на уроці біології мене не перевили до наступного класу, а залишили на осінь...» (Збийвіч, с. 28). Письменник трансформував фразему, надавши їй експресивності та протилежного значення – не зуміти уникнути покарання, не знайти вихід із скрутного становища. Пор.: ФСУМ, с. 111 – *виходити* (рідко *вискакувати*) / *вийти* (рідко *вискочити*) *сухим з води* – ‘будучи винним, уміло уникати покарання або нарікання; залишатися непокараним або незаплямованим; СФУМ, с. 92 – те саме, що ФСУМ; Ужченко, с. 21 – *виходити* (*вискакувати*) / *вийти* (*вискочити*) *сухим з води* – ‘будучи винним, уміло уникати покарання або нарікання; залишатися непокараним або незаплямованим.

3. Трудова діяльність особи:

Вочі вивалювати – ‘хтось надмірно натужується, через силу робить що-небудь; дуже важко комусь’. У тексті: «Натерьхала’мся, цубрю, аж ми *вочі вивалює*, і міркую: від повної зайди тілові хоч і тяжко, але душі легко...» (Жінчовка, с. 14). Авторська трансформація шляхом заміни компонентного складу на розмовне слово, яке побутує у закарпатському говорі *вочі* – ‘очі’. Пор.: ФСУМ, с. 594 – (*аж*) *очі з лоба (з голови) вилазять* (рідше *лізуть*) – ‘хтось надмірно натужується, через силу робить що-небудь; дуже важко комусь; комусь стає погано, неприємно і т. ін. від чого-небудь (перев. від страви)’; СФУМ, с. 473 – (*аж*) *очі з лоба (з голови) вилазять* (рідше *лізуть*) – ‘хтось надмірно натужується, через силу робить що-небудь, надривається і т. ін.; дуже важко комусь; комусь стає погано, неприємно і т. ін. від чогось’; Ужченко – не зафіксовано.

Мозолити руки – ‘важко, наполегливо, виснажливо працювати, важка фізична робота’. У тексті: «– Тітко, та я ж його послав копати, а він заставив вас *мозолити руки*? – гнівався директор» (Політ співочого каміння, с. 447). Фразема зазнала авторської трансформації через заміну компонентного складу. Пор.: ФСУМ, с. 536 – *натирати* / *натерти мозолі (мозоля)* – ‘багато й наполегливо працювати’; СФУМ, с. 427 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Фраземи на *позначення фізично-емоційного стану особи*. Тематична група нараховує 41 фразему, які письменник вдало трансформував, надавши їм нового

звучання, а в деяких випадках і нового значення. Наприклад:

Бідацька голова – ‘уживається для вираження відчаю, розпачу’. У тексті: «... Потім замикала вождів на колодицю, ставала перед іконою Спасителя й каялася: «Но та пак што маву робити, Божіньку?... Наслав’ись їх на нашу *бідацьку голову*, та мушу їх, марішку їм зелену, якось задобрювати, аби ще більшої біди не начинили» (Збийвіч, с. 12). Трансформована фразема, що позначає емоційний стан особи. Пор.: ФСУМ, с. 180 – *бідна голівонька (голова)* – ‘уживається для вираження відчаю, розпачу; уживається для вираження співчуття чийм-небудь переживанням’; СФУМ, с. 155 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Закусити зуби – ‘злитися, збирати й затаювати зло’. У тексті: «І я, *закусивши зуби*, вирішив жорстоко помститися родакам. Причому помста була оригінальною – я буду страшно вчитися!» (Видіння зрячої води, с. 175). Авторська трансформація через заміну одного компонента та для експресивного вираження емоційно-фізичного стану героя художнього твору. Пор.: ФСУМ, с. 348–349 – *зціпивши зуби* – ‘стримуючи свої почуття, бажання; напруживши всі сили’; СФУМ, с. 274 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 65– тс, що у ФСУМ; Гуйванюк с. 134 – *закусювати зуби* – ‘сердитися, збирати й затаювати зло’.

Мокрим голубом дух вилетить – ‘помирати’. У тексті: «І доки Фіскарешка дотягла візок із домовиною, а на ній і мене, так захекалася і упріла, що, виділося, із неї ось-ось *мокрим голубом дух вилетить*» (Чим би не бавилися пани, с. 106). Письменник трансформував фразему через розширення компонентного складу фраземи. Описуючи фізичний (передсмертний) стан героїні автор використав образ птаха, який асоціюється у людей з миром. Пор.: ФСУМ, с. 275 – *дух вийшов* (*вискочив*, *грубо випер*) – ‘хто-небудь помер, загинув’; СФУМ, с. 223–224 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Світ поплив у печальнім вальсі – ‘запаморочення голови, хворобливий стан, при якому порушується рівновага і все навколо ніби хитається’. У тексті: «Дідо почувши гамір, влітає із сіней і, не розібравшись, вліплює мене по вуху – аж дзвони тужно загули у голові, і *світ поплив у печальнім вальсі*» (Збийвіч, с. 12).

Трансформована фразема (розширення компонентного складу), яка вказує на фізичний стан особи. Пор.: ФСУМ, с. 784 – *світ [в очах (перед очима)) тьмариться (темніє, меркне, мутиться) / потьмарився (потемнів, померк, помутівся)* – хто-небудь перебуває в стані запаморочення, втрачає чіткість сприйняття дійсності (від удару, болю і т. ін.); хто-небудь дуже страждає, тужить; комусь надзвичайно важко'; СФУМ, с. 633 – те, що у ФСУМ; Ужченко, с. 181–182 – *світ [в очах (перед очима)) тьмариться (темніє) / потьмарився (потемнів)* – 'хто-небудь перебуває в стані запаморочення (від удару, болю і т. ін.)'.

Отетеріло булькати очима – 'розгублено, мовчки дивитися, клапати очима та переживати почуття страху'. У тексті: «Соломон присів навпомацки біля апарату, од здивування висолопив язика й *отетеріло булькав очима*» (Політ співочого каміння, с. 335). Трансформована фразема (розширення компонентного складу), яка вказує на фізично-емоційний стан особи. Пор.: ФСУМ, с. 450 – *лупати* (діал. *лупати*) *очима* (вульг. *баньками*) *на кого* – 'мовчки дивитися, поглядати на кого-, що-небудь, не відповідати комусь; виявляти поглядом зацікавленість, дивуватися; переживати почуття неприємності, сорому і т. ін., відповідаючи за щось; марно витрачати час; сидіти без діла'; СФУМ, с. 356 – *лупати очима* (*лупати баньками* – вульг.) – 'кліпаючи, мовчки дивитися, поглядати на кого-, що-небудь, не відповідати; виявляти поглядом зацікавленість, дивуватися; переживати почуття неприємності, сорому і т. ін.; марно витрачати час; сидіти без діла; не мати чого їсти; голодувати; бути голодним'; Ужченко, с. 133 – *лупати очима* – 'переживати почуття сорому'.

У тематичній групі переважають трансформовані фраземи на позначення фізично-емоційного стану та фізичного стану персонажів художніх творів.

Фраземи на **позначення мовленнєвої та мисленнєвої діяльності**. Тематичну групу трансформованих фразем ми поділяємо на такі підгрупи:

1. Позначення мовленнєвої діяльності особи:

Із моста та й у воду – 'сказати щось прямо, без затягування розмови'. У тексті: «– Ви, пане Фийсо, не плетіть тринку-парастас, а кажіть *із моста та й у воду* – я теж від мальфи? – тут Наполійон уже розізлився не на фіглю» (Збийвіч,

с. 25). Трансформована фразема, яка набула нового значення. Пор.: ФСУМ, с. 510 – *хоч з мосту та в воду* – ‘у когось дуже скрутне, безвихідне становище; хтось у відчаї, комусь дуже тяжко’; СФУМ, с. 409 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 110 – тс, що у ФСУМ.

Плести тринку-парастас – ‘багато говорити про щось неістотне, відходити від теми; пуста балаканина’. У тексті: «– Ви, пане Фийсо, не *плетіть тринку-парастас*, а кажіть із моста та й у воду – я теж від мальфи? – тут Наполійон уже розізлився не на фіглю» (Збийвівч, с. 25). Трансформована фразема, яка перегукується з традиційною – *плести язиком*. Письменник використав діалектне слово *тринка* – ‘трійка’ та біблійне *парастас* – ‘заупокійна молитва, відправа’ для іронічного опису мовленнєвої діяльності, а саме розведення пустих балачок. Пор.: ФСУМ, с. 645 – *плескати (пателяти, плести) язиком (язиками)* – ‘багато говорити про щось неістотне, пусте; базікати, теревенити; поширювати плітки, вигадувати що-небудь таке, чого немає і не було’; СФУМ, с. 518 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 222 – *плескати (пателяти, плести) язиком (язиками)* – поширювати плітки, вигадувати’.

Розв’язати пупок на язикові – ‘стати дуже балакучим, почати багато говорити’. У тексті: «Туй, знаєте, я вже *розв’язала пупок на язикові*: – А ви, комунішти, куди нас завели? Дурили просту челядь: «Доженеме і переженеме Гамерику!» (Жінчовка, с. 15). Авторська трансформація фраземи (розширення компонентного складу) з метою влучного опису балакучої людини, яка не перестає розмовляти. Пор.: ФСУМ, с. 977 – *язик розв’язується / розв’язався* – ‘хто-небудь починає багато говорити, стає балакучим’; СФУМ, с. 786 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 222–223 – тс, що у ФСУМ.

2. Позначення мисленнєвої діяльності особи:

І в голові не зблисне – ‘навіть не припускати якоїсь думки, не догадуватись про щось’. Трансформована традиційна фразема шляхом заміни компонентного складу. У тексті: «І це робиться на такому професійному рівні, що нікому *і в голові не зблисне*, що тут причетна людина – всі вважають це справою рук нечистої сили» (Збийвівч, с. 14). Пор.: ФСУМ, с. 701 – *в голову (в думку) не*

приходить / не прийшло – ‘не думалося, не гадалося (про щось неймовірне)’; СФУМ, с. 569 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 34 – тс, що у ФСУМ.

Лупнути у копоню – ‘з’явилася думка, догадатися про щось’. У тексті: «– ... Як мені давно не *лупнуло у копоню*, же то босорканське кубло точить душу нашого маленького праведника! – не могла із собою впоратись Фіскарешка» (Не приймайте, небеса, с. 56). Письменник трансформував традиційну фразу у відповідність до контексту художнього твору, замінивши весь її компонентний склад діалектизмами: *копоня* – ‘голова’ та фамільярним дієсловом *лупнути* – ‘вдарити’. Пор.: ФСУМ, с. 692 – *прийти / приходити в голову* (до голови, на ум, на розум і т. ін.) – ‘з’явитися, виникнути (про думки, здогади і т. ін.); задумати, надумати щось зробити (про плани, дії і т. ін.)’; СФУМ, с. 560 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Зазначимо, що Д. Кешеля частіше трансформує традиційні фрази на позначення мовленнєвої діяльності, ані ж мисленнєвої, це спричинене великою кількістю діалогів, які побудовані на живорозмовній мові.

Фрази на *позначення якості, ознаки, стану предмета, явища, дії*. Тематична група нараховує 21 трансформовану фразу, за допомогою яких автор влучно описує стан предмета чи явища, позначення міри вияву ознаки та якості, ознаку дії, зокрема:

Ноги в руки і давати драла – ‘дуже швидко тікати, бігти’. У тексті: «І тут я зрозумів – *ноги в руки і давати драла!*» (Політ співочого каміння, с. 390). Трансформована фраза (розширення та заміна порядку компонентних складових), що позначає спосіб та якість дії. Пор.: ФСУМ, с. 52 – *брати / взяти ноги на плечі (в руки, за пояс)* – ‘тікати, бігти, іти геть // швидко збиратися, рушати куди-небудь; прискорювати ходу, дуже поспішати’; СФУМ, с. 42 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Ножом’го мож різати – ‘дуже густий’. У тексті: «Зате не молоко – сметана, таке, падеся, як ремінь. А коли ще скисне – *ножом’го мож різати...*» (Чим би не бавилися пани, с. 146). Фраза зазнала трансформації через додавання автором до неї діалектних компонентів, які характерні закарпатському

говору. Пор.: ФСУМ, с. 737 – *хоч ножем ріж* – ‘дуже густий; дуже, у великій мірі (зі сл. густий)’; СФУМ, с. 598 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 121 – *хоч ножем ріж* – ‘дуже густий’.

Світ пішов льондром... на пси зійшов... уверх ногами – ‘світ пішов у блуд... опинився на стадії занепаду... дуже змінився, став іншим ніби перевернувся’. У тексті: «– *Світ пішов льондром... на пси зійшов... уверх ногами*, – мовила сама до себе баба» (Чим би не бавилися пани, с. 158). В одному реченні поєднані три трансформовані фраземи, які мають різні значення і вказують на стан явища. Письменник використав і діалектне слово *льондром* – ‘у блуд’ Пор.: ФСУМ, с. 300 – *заводити / завести в блуд (на бездоріжжя і т. ін.)* – ‘заплутувати, збивати кого-небудь з прямої дороги; змушувати кого-небудь відхилятися, відходити від правильного розуміння чого-небудь’; СФУМ, Ужченко – не зафіксовано. Пор.: ФСУМ, с. 335 – *зійти (перевестися) на пси (на пиик)* – ‘опинитися на стадії загального занепаду’; СФУМ, с. 264 – *зійти (перевестися) на пси* – ‘поступово втратити свою силу, значення; втратити свої риси, характерні якості; занепасти’; Ужченко, с. 144 – *зійти (перевестися) на пси* – ‘занепасти’; Гуйванюк, с. 408 – *піти на пси, пуститиси на пси* – ‘занепасти піти нанівець, стати на шлях легкої поведінки’. Пор.: ФСУМ, с. 784 – *світ (догори ногами) перевертається (перекидається) / перевернувся (перекинувся)* – ‘усе змінюється на протилежне, стає іншим’; СФУМ, с. 633 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 182 – *світ (догори йогами) перевертається (перекидається) / перевернувся (перекинувся)* – ‘усе змінюється на протилежне’.

Як сліпий дощ, у нечеканий час – ‘зовсім несподівано (неочікувано), раптово’. У тексті: «Але біда на нещасного сирохмана усе паде *як сліпий дощ, у нечеканий час*» (Збийвіч, с. 29). Фразема зазнала авторської трансформації (заміна та розширення компонентного складу) для підсилення виразності контексту. Пор.: ФСУМ, с. 198 – *як (мов, ніби і т. ін.) грім з (серед) ясного (рідко чистого) неба* – ‘несподівано, раптово, зненацька // несподіваний, раптовий’; СФУМ, с. 170 – *як (мов, наче і т. ін.) грім з (ясного) неба внав (ударив) над ким-чим* – ‘щось несподівано, раптово прозвучало, пролунало, трапилось і т. ін.’; Ужченко – не

зафіксовано.

Не тягнути мачку за хвуст – ‘не поспішати, зволікати з чим-небудь’. У тексті: «І авби довго *не тягнути мачку за хвуст*, моя баба із істинними представниками народу приступила до складання уряду...» (Ряндяші, с. 25). Для надання колоритності Закарпатського краю письменник трансформував традиційну фразу, замінивши її компонентний склад діалектними словами та трансформаціями: *мачка* – ‘кішка’, *хвуст* – ‘хвіст’. Пор.: ФСУМ, с. 907 – *тягти (тягнути) сірка (кота, куцого) за хвіст (за хвоста)* – ‘не поспішати, зволікати з чим-небудь’; СФУМ, с. 729–730 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Фраземи на *позначення характеристики, властивості та якості особи / неособи*. У тематичній групі письменник завдяки трансформаціям загальнонаціональних фразем влучно і тонко описав властивості та якості людини, позитивну та негативну характеристику осіб, розумові здібності осіб. Наприклад:

В голові віють буйні революційні вітри – ‘людина, яка пройнята духом, ідеями, настроями революції’. У тексті: «Але у той час сов’єтська власть зробила колгоспну життя суцільним раєм на землі саме для тих, у кого *в головах віяли буйні революційні вітри*, а в роті безугавно працювало найбільше достоїнство і талант – пустий язик!» (Видіння зрячої води, с. 229). Розширивши компонентний склад фраземи, письменник трансформував її, надав нового звучання та вдало описав властивості людини, її бачення світу. Пор.: ФСУМ, с. 131 – *вітер у голові (грає, віє, свище, посвистує і т. ін.)* – ‘хто-небудь легковажний, несерйозний’; СФУМ, с. 111 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 18 – тс, що у ФСУМ.

Великий мастак – ‘дотепна, вигадлива людина, вміла і досвідчена людина в певній ділянці’. У тексті: «– О, коли про гроші – ти жебрак, а коли до женщин – *великий мастак!*.. – відповіла поетичним шедевром Маня» (Політ співочого каміння, с. 410). Авторська трансформація шляхом заміни одного компонента іншим для надання іронічності опису характеристики персонажа. Пор.: ФСУМ, с. 460 – *майстер (мастак) на всякі (всі) штуки* – ‘дотепна, вигадлива і т. ін. людина; людина, здатна на погані вчинки (зневажл.)’; СФУМ, с. 364 – тс, що у

ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Дуплава голова – ‘хто-небудь безпам’ятний, забутливий’ (Збийвіч, с. 157). У тексті: «Але, як на мою *дуплаву голову*, тут коїлось щось таки незрозуміле: мій батько – у цьому переконана тільки баба – дуже совісна челядина, але не настільки, аби його кончину так сердешно оплакувала Октябрина Леопольдівна, а поготів мої класні цімборове» (Збийвіч, с. 36). Автор трансформував традиційну фразему, замінивши один компонент та зробивши усічення компонентного складу, для надання опису самооцінки героєм своїх розумових здібностей. Пор.: ФСУМ, с. 183 – *голова стала дірява* – ‘хто-небудь безпам’ятний, забутливий’; СФУМ, с. 156 – *голова дірява* – ‘хто-небудь безпам’ятний, забутливий’; Ужченко, с. 33 – тс, що у ФСУМ.

Твердий на характер – ‘людина, яка виявляє твердість, силу волі, наполегливість, витримку, принциповість, стійкість’. У тексті: «Вдався Штефан на рідкість тямовитим, гострим на розум і *твердим на характер*» (Чим би не бавилися пани, с. 152). Авторська трансформація (розширення компонентного складу) для опису позитивної характеристики особи. Пор.: ФСУМ, с. 921 – з *характером* – ‘хто-небудь виявляє твердість, силу волі, наполегливість, витримку, принциповість, стійкість у чому-небудь’; СФУМ, с. 741 – з *характером* – ‘який нічим не поступається, виявляючи свою наполегливість, рішучість, стійкість або гонор чи примхи’; Ужченко – не зафіксовано.

Толку, як з курки молока – ‘немає жодної користі від кого-небудь’. У тексті: «Сам знаєш, із батька *толку, як з курки молока*. Що зробить, то й проп’є» (Каштани, с. 28). Для опису характерної властивості персонажа, письменник трансформував загальнонаціональну фразему, замінивши компонентні складові фраземи. Пор.: ФСУМ, с. 938 – *як (мов, ніби і т. ін.) з цапа (з козла) молока (вовни)* – ‘немає зовсім’; СФУМ, с. 754 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 212 – тс, що у ФСУМ.

Фраземи на *позначення періоду, часу, місця, кількості*. Тематична група нараховує лише чотири трансформованих фраземи, наприклад:

Ні душі – ‘нікого’. «– Спасайте, люди добрі!!! Топляться, спасайте!!! А

навкруги – *ні душі*» (Мицько, с. 222). Письменник трансформував фразему шляхом усічення компонентного складу. Пор.: ФСУМ, с. 281 – *ні одна (жива) душа* – ‘ніхто’; СФУМ, с. 229 – *тс, що у ФСУМ*; Ужченко – не зафіксовано.

Доки могла сягати лише думка людська – ‘місце, де ніхто ніколи не ходив, не бував’. У тексті: «Навкруги, *доки могла сягати лише думка людська*, простягалися мовчазні води океану Тиші і Безгоміння» (Видіння зрячої води, с. 316). Автор трансформував традиційну фразу повною заміною компонентного складу, створивши, таким чином, нову синонімічну фразему на позначення місця. Пор.: ФСУМ, с. 553 – *нога людська не ступала* – ‘нікого не було, ніхто не ходив, не жив де-небудь’; СФУМ, с. 437 – *нога людська не ступала* – ‘ніхто ніколи не ходив, не бував, не жив і т. ін. де, нікого не було де-небудь’; Ужченко, с. 126 – *нога людська не ступала* – ‘ніхто ніколи не ходив, не бував, не жив’.

Фраземи на *позначення місця людини у суспільстві та позначення спорідненості між людьми*. Незначна за кількістю тематична група трансформованих фразем, які автор вдало вплітає у контекст, надаючи їм нового звучання. Наприклад:

Голубої крові – ‘хто-небудь має аристократичне, родовите походження’. У тексті: «На одміну од Піфагора, пані Динамітка була далеко не *голубої крові*, а вельми емоційна, нестримана у бесіді і вогненебезпечна...» (Чим би не бавилися пани, с. 109). Трансформована фразема (шляхом усічення компонентного складу) для позначення спорідненості між людьми. Пор.: ФСУМ, с. 400 – *у жилах тече дворянська (голуба, блакитна і т. ін.) кров* – ‘хто-небудь відзначається родовитістю, аристократичністю і т. ін.’; СФУМ, с. 315 – *тече дворянська (голуба, блакитна і т. ін.) кров у жилах* – ‘хто-небудь має аристократичне, родовите походження’; Ужченко – не зафіксовано.

Не відставати від моди – ‘не відставати від нових вимог життя’. У тексті: «І, видно, як і всі інші партейщики, *не відставав від моди*: змінив святих лики на червоних вождів пики» (Не приймайте, небеса, с. 83). Письменник трансформував фразему з повною заміною компонентного складу, створивши, таким чином, нову синонімічну фразему на позначення місця людини у суспільстві, яка йде в ногу з

часом. Пор.: ФСУМ, с. 127 – *відчувати пульс епохи* – ‘не відставати від нових вимог життя’; СФУМ, с. 107 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Фраземи на *позначення природних явищ, стану природи*. Тематична група нараховує лише три трансформації, які вдало вплетені у контекст художніх творів та мають нове переносне значення:

Втратити здоровий глузд – ‘збожеволіти’. У тексті: «І тут, наче п’яні, *втративши здоровий глузд*, забуляли-загуляли цвітом абрикос, персиків, слив, черешень і всякого різнотрав’я» (Політ співочого каміння, с. 406). Трансформована фразема, яка у контексті художнього твору набула переносного значення. Письменник переніс значення з особи на природні явища. Пор.: ФСУМ, с. 160. – *втрачати (тратити) / втратити (стратити) розум (глузд)* – ‘переставати нормально мислити, поводитися; ставати божевільним; виявляти нездатність обдуманно діяти, поводитися, опинившись у складній ситуації; губитися’; СФУМ, с. 136–137 – *втрачати (губити, тратити) / втратити (згубити, стратити) голову* – ‘ставати нездатним обдуманно, розсудливо діяти, поводитися (перев. у складній ситуації); безрозсудно закохуватися в кого-небудь; Ужченко – не зафіксовано.

До кісток – ‘дуже сильно’. У тексті: «Промокла до останньої билінки і листочка, забрьохана по вуха у глеї, *промерзла до кісток* осінь ще довго нипає по схилах навколишніх гір і виноградників, доки однієї вітряної ночі зовсім не задубіє, скоцюбившись десь у ярузі під кущем неопалого дубняка» (Мицько, с. 224). Трансформована фразема, значення у контексті художнього твору перенесене на пору року. Пор.: ФСУМ, с. 377 – *до (самих) кісток* – ‘дуже сильно, наскрізь, повністю’; СФУМ, с. 298 – тс, що у ФСУМ; Ужченко, с. 76 – тс, що у ФСУМ.

Хоч до зраненого серця прикладай – ‘добрий, лагідний, податливий (ранок)’. У тексті: «А ранок той знявся над землею, як пір’їнка: світлий, добрий і лагідний – *хоч до зраненого серця прикладай*» (По трьох тижнях, с. 18). Трансформована фразема (заміна та розширення компонентного складу), значення перенесене на природне явище. Пор.: ФСУМ, с. 378–379 – *хоч до рани (до болячки, до зубів)*

клади (*прикладай, притуляй і т. ін.*) / *приклади (притули і т. ін.)* – у великій мірі, дуже, занадто; добрий, лагідний, податливий (зі сл. *такий*)»; СФУМ, Ужченко – не зафіксовано.

Фраземи на **позначення зовнішнього вигляду особи**. Незначна за кількістю тематична група трансформованих фразем в якій автор, здебільшого описує зовнішній вигляд особи, який характеризується певними емоційними чи фізичними чинниками: *як з воску* – ‘мати дуже виснажений, блідий, змарнілий зовнішній вигляд’. У тексті: «– Зайшов серед ночі до хати, став у дверях – худий, очі запалі, лице, *як з воску* – і, навіть не привітавшись, каже: – Петре, чинить зі мною, що хочете. Не моя вина» (Усі земні дороги, с. 80). Для позначення зовнішнього вигляду героя, який спричинений фізичними чинниками автор трансформував фразему шляхом усічення компонентного складу. Пор.: ФСУМ, с. 337 – *як (мов, ніби і т. ін.) з воску зліплений* – ‘дуже виснажений, блідий, змарнілий’; СФУМ, с. 266-267 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Фраземи на **позначення лайливих слів, прокльонів та іронії**. До тематичної групи входять лише дві трансформації:

Курка би їх копнула – ‘лайливий вислів для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення когось чи чогось’. У тексті: «За што беруть платню наші нові безпекаші? *Курка би їх копнула!*» (Жінчовка, с. 16). Письменник трансформував фразему, яка вжита з іронією, замінивши компонентне слово (іменник) *качка* на *курка*. Трансформацію автор використав для точної передачі розмовної мови сільських жителів певної місцевості, в яких у домашньому господарстві є кури і не притаманно мати качок. Пор.: ФСУМ, с. 366 – *щоб тебе (її, його і т. ін.) качка (ніжкою) копнула (брикнула і т. ін.)* – ‘уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось і т. ін.’; СФУМ, с. 289 – тс, що у ФСУМ; Ужченко – не зафіксовано.

Мудрі голівки сільських Геродотів – ‘іронічна характеристика сільських школярів, яка позиціонує їх як надзвичайно розумних і кмітливих’. У тексті: «Котився по класу веселий і щасливий, як великодня писанка, роздавав усім привітні усмішки, погладжував по *мудрих голівках сільських Геродотів*, а мене

обминав, наче прокаженого» (Не приймайте, небеса, с. 49). Трансформована фразема (розширення компонентного складу), яка у контексті художнього твору набула іронічного значення. Автор використав для характеристики сільських учнів образ давньогрецького історика, названого Цицероном «батьком історії», який був одним з перших географів і вчених-мандрівників. Пор.: ФСУМ, с. 183 – *розумна (твереза і т. ін.) голова* – ‘розсудлива, кмітлива, тямуща людина’; СФУМ, с. 158 – *розумна (твереза, мудра і т. ін.) голова* – ‘хто-небудь розсудливий, кмітливий, тямущий’; Ужченко – не зафіксовано.

Фіксуємо одну **фразему-вислів біблійного походження**. В ній автор розширив компонентний склад для уточнення контексту та яка має видозмінене значення: *остання судна хвилина* – ‘останні хвилини життя’. У тексті: «А ось Гебельс був не з нашої файти, тому не беруся судити, про що мислив у *останню судну хвилину* цей войовничий ідеолог мілітаризму» (Чим би не бавилися пани, с. 129). Пор.: ФСУМ, с. 227 – *судний день; судна година* – ‘час страшної кари, кінець світу (за релігійними уявленнями); справедлива кара, відплата’; СФУМ, с. 191 – *тс, що у ФСУМ*; Ужченко – не зафіксовано.

Використовуючи фраземні трансформації у своїх художніх текстах, Д. Кешеля описав дії, вчинки, поведінку людини, діяльність у стосунках з ким-небудь, фізично-емоційний стан особи, характеристику, властивості, якості людини, якість дії, стан предмета чи явища тощо. Для увиразнення контексту письменник використовує різні види трансформації фразем: заміна компонентного складу (одного, декількох чи всіх), розширення чи усічення компонентного складу, фонетичні зміни, вплітання діалектних компонентів, надання фраземі іншого значення. Авторські стилістичні та семантичні трансформації фразем складають індивідуальний авторський стиль.

3.3 Загальноновживані фраземи у прозових творах Д. Кешелі, не зафіксовані у словниках

Дмитро Кешеля неодноразово використовує загальноновживані фраземи, які побутують у розмовній мові, але не зафіксовані словниками української мови

(ФСУМ, СФУМ, Ужченко, Гуйванюк, Сабадош). Усі зазначені фраземи у процесі дослідження ми поділили на тематичні групи.

Фраземи на *позначення дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим*. Тематичну групу ми поділили на три підгрупи:

1. Діяльність особи в її стосунках із будь-ким, будь-чим: *в долонях росу подавати* – ‘надмірно опікуватися ким-небудь’. У тексті: «Коли спершу зійшлися, один одному *в долонях росу подавали* і пилинки з голови здували» (Політ співочого каміння, с. 478); *глянути, наче на маленьке пиво у великому бокалі* – ‘подивитись на кого-небудь зі зневагою, презирством’. У тексті: «...Баба Фіскарешка *глянула* на діда, *наче на маленьке пиво у великому бокалі*, і зневажливо понукнула: – Но та вже ляпай ... што там тобі снилося?» (Політ співочого каміння, с. 329); *промити мізки* – ‘управляти чиєюсь свідомістю, шляхом насильства переконувати, управляти мисленням, зомбувати, застосовувати маніпулятивні методи при спробі змінити мислення, поведінку, вірування, емоції або процес прийняття рішень людини всупереч її волі і бажанням’. У тексті: «Там великій революціонерці вліпили по гузиці двадцять п’ять гумових палиць, *промили* добряче *мізки...*» (Чим би не бавилися пани, с. 126); *свистати на них* – ‘бути байдужим до чогось, не викликати інтересу, не звертати увагу на когось, щось’. У тексті: «А він, яко істинний патріот і великий любитель руських, *свистав на них* і лишився на рідній землі із рідними братами» (Чим би не бавилися пани, с. 137).

2. Дії, вчинки, поведінка людини: *випинати по-півнячи груди* – ‘широко розкривати плечі вперед, виділяти їх з гордістю’. У тексті: «– І Мицько *випинає по-півнячи груди*» (Мицько, с. 225); *виитко до мачки* – ‘бути байдужим до всього’. У тексті: «Мовляв: «Я не прийшла спеціально, бо мені *виитко то до мачки...* Я просто вела козу, то аби двічі хворі ноги не ганяти, зайшла вже і до вас» (Збийвіч, с. 24). Діалектна фразема на позначення байдужості до чогось, яка є зрозумілою у закарпатському діалектному середовищі. *Мачка* – ‘кішка’.

3. Позначення спостережливості, уважності, пильності: *зміряти нищівним поглядом* – ‘злий, сповнений зневаги і осуду погляд’. У тексті: «І тут же

обернулась до Соломона, змріяла його нищівним поглядом і, передражнюючи діда, прошипіла...» (Чим би не бавилися пани, с. 95).

4. Трудова діяльність особи: *каторжні труди* – ‘надзвичайно важка, зморна праця’. У тексті: «Тим часом мій духовний наставник, великий цимбора бідних і принижених, дорогий учитель і сусіда пан Фийса теж поверталися із тяжких і *каторжних трудів* – себто із школи» (Видіння зрячої води, с. 176). Письменник описує роботу сільського вчителя, як дуже важку, надскладну працю, порівнюючи її з каторгою, надважкими примусовими роботами.

Загальновживаними та трансформованими фраземами, які не зафіксовані словниками письменник здебільшого описує стосунки між людьми, байдужість, дії, вчинки однієї особи стосовно іншої та зовсім не вживає зазначені фраземи на позначення трудової діяльності.

Фраземи на *позначення якості, ознаки, стану предмета, явища, дії*. Тематичну групу ми поділили на такі підгрупи:

1. Стан предмета, явища: *будь здоровий, напийся бровзи* – ‘безвихідна ситуація’. У тексті: «Опустився неподалік від мене, зіперся на сливу, голова, наче зів’яла хризантема, впала на груди і «Будь здоровий, Мішку, *напийся бровзи*» (Не приймайте, небеса, с. 78). Фразема, яка вживається як загальновживана в певному діалектному середовищі, є найбільш поширеною в ужанській говірці закарпатського говору. *Бровза* – ‘сода (питна)’ [166, с. 31]; *красні гроші* – ‘вигідно зароблена хороша сума грошей’. У тексті: «А коли поверталися додому, скуповували за зароблені дудки землі і оселялися в різних кутках, а далі – хто й сам, а хто просто зо сміху – йменували ті поселення назвами держав й континентів, де газди заробили *красні гроші* й купували за них земельні угіддя» (Не приймайте, небеса, с. 74). До складу фраземи на позначення стану предмета входить діалектний компонент, зокрема, слово *красні* – ‘гарні’; *люта, як огонь* – ‘міцний алкогольний напій (самогон)’. У тексті: «– Анночко, не хочеш причаститися – така *люта, як огонь*, – припросив до частунку барон мамку» (Чим би не бавилися пани, с. 116). Фразема є поширеною в закарпатському говорі,

часто вживається для позначення характеристики особи чи алкогольного напою. *Огень* – ‘вогонь’ [166, с. 213].

2. Якість, ознака дії, спосіб дії: *вервечкою чалапати* – ‘йти в рядочок, видаючи шум, глухі звуки з хлюпанням по болоті чи мокрій землі’. У тексті: «А далі *вервечкою чалапали* позаду зо два десятки менш значимих партейних фюрерів і фюрерок місцевого розливу» (Видіння зрячої води, с. 231). До складу фраземи на позначення способу дії входить розмовне слово *чалапати* – ‘плюскати, хлюпати, рухаючись по болоті чи воді’; *вилизувати вулиці* – ‘ретельно прибирати вулицю’. У тексті: «Після того, як Фіскарешка п’ятнадцять діб з мітлою *вилизувала* міські *вулиці* за інцидент із начальником міліції, у неї до Мукачева з’явилася велика неприязнь» (Видіння зрячої води, с. 185); *діло пахне сухарями* – ‘яка-небудь дія, що вочевидь закінчиться ув’язненням кого-небудь’. У тексті: «Дід насампочатку обшуку, збагнувши, що *діло пахне сухарями* і буцегарнею, одразу зробився дуже заклопотаним» (Політ співочого каміння, с. 365).

3. Позначення міри вияву ознаки, дії: *ніби із писка корови вийняли* – ‘сильно пом’ятий, розтріпаний’. У тексті: «Як виявилось згодом, пані Динамітку ошелешили не квіти, які мали вигляд, *ніби* їх силоміць щойно *вийняли із писка корови*, а їх парна кількість – чотири» (Чим би не бавилися пани, с. 102). Автор використав фразему, поширену в закарпатському говорі, та до складу якої входить розмовне, згрубіле слово *писок* – ‘обличчя’, для позначення міри вияву ознаки; *обчистити, як саранча* – ‘зовсім, повністю’. У тексті: «За якісь півгодинки баба, *як саранча, обчистила* всі нижні гілки» (Видіння зрячої води, с. 243). Для опису міри вияву дії письменник використав образ комахи, схожої на коника, яка, перелітаючи великими зграями, знищує людські посіви чи рослинність, а саме образ саранчі (сарана); *пити, як корова* – ‘дуже багато’. У тексті: «... А та свиня уже не знає міри і *п’є, як та корова*... а деколи ще й більше! – ледь не заплакав Соломон» (Видіння зрячої води, с. 167). У компаративну фразему, на позначення міри, автор увів образ корови, яка характерна тим, що багато їсть та п’є.

Значна частина фразем на позначення якості, ознаки, стану предмета, явища, дії, яка не зафіксована у словниках, є загальноновживаною лише для діалектного середовища закарпатського говору.

Фраземи на *позначення фізично-емоційного стану особи*. Тематична група нараховує 42 фраземи, які ми поділили на 3 підгрупи:

1. Фізичний стан особи: *зайтися диким кашлем* – ‘почати дуже сильно й голосно кашляти’. У тексті: «Баба зойкнула, вода їй бризнула через ніздрі і старенька *зайшлася диким кашлем*» (Чим би не бавилися пани, с. 97). Письменник трансформував фразему, яка побутує у народі шляхом розширення компонентного складу, для надання детальнішого опису одного з виявів фізичного стану героя; *медвежа хвороба* – ‘виникнення розладу шлунку, поносу під час сильного страху чи нервової напруги’. У тексті: «І ось в той час, доки капітан утримував ту злощасну паузу після слова «расстрелять», Фіскарешка, перебачте за слово, попісялася, дід Соломон одразу посивів, а непримиренний мілітарист Гебельс, теж даруйте на слові, наклав повні штани і на все життя зробив *«медвежу хворобу»*: як тільки починав хвилюватись, особливо перед доповіддю на партійних зборах, на нього нападав шалений понос» (Чим би не бавилися пани, с. 131). Для влучної передачі фізичного стану героя автор використав поширений медичний вислів, назву хвороби, яку також називають синдромом подразненого кишечника.

2. Емоційний стан особи: *палати від гніву* – ‘червоніти від сильного почуття злості, гніву’. У тексті: «– Ми, звичайно, Маріє Петрівно, всі обурені, рішуче засуджуємо цього прихвостня міжнародного імперіалізму, – пан Фийса, *палаючи від гніву*, поглядом кинув у мій бік» (Збийвіч, с. 18); *душевна травма* – ‘сильне нервово потрясіння’. У тексті: «Чи своїм грюканням я налякав дорогого вчителя, чи криком й нагадуванням про себе завдав сараці *душевної травми*, але пан Фийса раптом, немов куріпка в житі, затихли в обіймах пані Гатьошки» (Видіння зрячої води, с. 183).

3. Фізично-емоційний стан особи: *вилакати серце* – ‘довго і часто плакати від сильного горя та переживання, з чого потім виникають серцеві хвороби’. У

тексті: «З того часу і *серце виплакала*, і очі геть висохли до сльозинки» (Усі земні дороги, с. 54); *обличчя сплотніло* – ‘від сильного хвилювання чи переляку побіліти, стати дуже блідим’. У тексті: «*Обличчя* Габеля враз *сплотніло*, чоло зросив піт і, тремтячи всім тілом, втомлено сів» (Усі земні дороги, с. 93).

Проаналізувавши фраземи, можемо констатувати, що автор найчастіше звертається до фразем, які позначають одночасно і фізичний, і емоційний стан особи. У цій тематичній групі письменник частіше звертався до фразем, які є загальноновживаними по всій території України.

Фраземи на *позначення характеристики, властивості та якості особи / неособи*. У тематичній групі ми виокремили 6 підгруп:

1. Властивості, якості людини: *березневий кіт* – ‘людина, яка спрагло шукає об’єкт для кохання’. У тексті: «І він, немов *березневий кіт*, облизуючи губи, спраглими очима шукав по вулиці об’єкт серця, з яким би можна возз’єднатися...» (Видіння зрячої води, с. 177); *із мухою у носі* – ‘гордовитий, задиркуватий’. У тексті: «Колись Соломон був чоловіком швидкоруким, легким на підйом, а до того ще й *із мухою у носі* – у «гарячих» дискусіях міг преспокійно заткнути Фіскарешку за пояс» (Чим би не бавилися пани, с. 144).

2. Позитивна характеристика осіб: *як скиба хліба* – ‘добра, лагідна, терпелива людина’. У тексті: «Зазвичай мамка були вельми терпеливою, доброю і лагідною, *як скиба хліба* – хоч до рани прикладай» (Видіння зрячої води, с. 257); *золота людина* – ‘здібна, добра, обдарована людина’. У тексті: «Скільки разів не бував у селі, завжди чув про тебе: «*Золота людина*, такого би нам голову» (Усі земні дороги, с. 88).

3. Негативна характеристика осіб: *капосний когут* – ‘людина, яка робить погані та підступні вчинки, неприємності, шкодить кому-небудь’. У тексті: «– А от сесе уже воістину гріх – даже у мислях сусідку обольщать, – мовили тихо про себе пан Фийса і, немов *капосний когут*, вислизнули на вулицю, полишивши хропіти біля печі сексуального цімбору – діда Соломона» (Видіння зрячої води, с. 177); *слаба на передок* – ‘розпусна людина’. У тексті: Про таких у нас конче скажуть: «Дівка горяча, як огонь, красна, як голубок, одна біда – *слаба на*

передок!» (Видіння зрячої води, с. 178); *тирани людства* – ‘жорстока, деспотична людина, що зловживає своїм впливом, становищем, своєю владою над ким-небудь; мучитель’. У тексті: «Таким чином, до десяти років моя скромна персона уособлювала в собі не тільки всіх *тиранів людства*, великих злодіїв та розбійників, а й всю мислиму й немислиму нечисть планети, починаючи від реальних кровожерливих крокодилів і кінчаючи міфічними рогатими ослами» (Не приймайте, небеса, с. 76).

4. Характеристика особи/ неособи за приналежністю до когось, чогось: *соломонівська макітра* – ‘розумна людина’. У тексті: «А оскільки наука ні за якого пана не хотіла лізти у мою *соломонівську макітру*, то я вважав її суцільним дуром» (Збийвіч, с. 14). Фразема використана для іронічної самохарактеристики головного героя та пов’язана з іменем Соломон (цар давньої держави Ізраїль), який є взірцем мудрості.

5. Позначення розумової діяльності: *темний чоловік* – ‘неосвічена людина’. У тексті: «– А для чого селянину була грамота? Орати *темним чоловіком* було завжди легше» (Усі земні дороги, с. 64); *гострий на розум* – ‘дуже розумна і кмітлива людина’. У тексті: «Вдався Штефан на рідкість тямовитим, *гострим на розум* і твердим на характер» (Чим би не бавилися пани, с. 152).

6. Вікові особливості особи: *старий, як пень* – ‘людина дуже похилого віку’. У тексті: «– ... І я би вам із дорогою душею уповів, айбо я *старий, як пень*, сліпий як сова, і нич не виджу, – співчутливо дивлячись на безпекаша, відповів нарешті Соломон» (Політ співочого каміння, с. 371).

Виокремлена тематична група вказує нам, як Д. Кешеля влучно, добираючи найкращі варіації загальнонародних фразем, які не зафіксовані у словниках, деколи частково їх трансформуючи, зумів описати властивості притаманні людині, її позитивну та негативну характеристику та розумові здібності.

Тематичну групу фразем на *позначення мовленнєвої та мисленнєвої діяльності* ми поділили на дві підгрупи:

1. Позначення мовленнєвої діяльності особи: *будувати язиками світле майбутнє* – ‘багато говорити про світле майбутнє, вимальовувати його лише на

словах, яскравими промовистими балачками, без жодних дій чи вчинків'. У тексті: «Проте, надриваючи горло, із шаленим завзяттям *будують язиками світле майбутнє*, їм ніколи покосити у дворі довкола хати бур'яни і лопухи, проте круглодобово наводять порядок у суспільстві» (Видіння зрячої води, с. 229); *віршований понос* – 'говорити нісенітниці піднесено у віршованій формі'. У тексті: «Проте бувають періоди – особливо в часи житейських потрясінь, – коли в баби починається *віршований понос...*» (Не приймайте, небеса, с. 55); *зіпсована пластинка* – 'безперервно щось повторювати, одне й те саме'. У тексті: «Власне, свідомість Фіскарешки з якоюсь бідною вже випрозорила, але звалилася інша мара: нечиста сила ще з учора всунула в голову баби *зіпсовану пластинку* і безперервно, навіть у сні, крутила: «Мадярські пенгіви – то великі гроші!..» (Чим би не бавилися пани, с. 132); *лободу молотити* – 'безупинно про щось говорити, аби говорити; говорити дурниці'. У тексті: «І тут почав таку *лободу молотити!*.. Леніна, приміром, я порівняв із опришком Пинтею і сказав, що про життя великого вождя я ще ліпше люблю читати, як казки про Кащея Безсмертного, Івана-дурака і Чудо-юдо» (Не приймайте небеса, с. 53); *масно говорити* – 'говорити улесливо, з прихованою іронією'. У тексті: «І дарма Фіскарешка, витираючи стримано губи, *масно говорить*: «Анцьо ороньові, такі смакоти наготували сьте, што лем би ангеликів частувати», а сама достоту думає: «Найся не приказує, аби сьмо із Мішком по дорозі домів лем понос не дістали..» (Не приймайте, небеса, с. 82).

2. Позначення мисленнєвої діяльності особи: *обпекло думкою* – 'поява думки про щось погане, страшне'. У тексті: «Баба обережно роззирнулася і зрозуміла: Небесі далеко позаду, а вона на березі Кривуліни: «Майже будуть топити, – знову *обпекло думкою*. – Це точно безпекаші!» (Політ співочого каміння, с. 351); *терти мозоль на голові* – 'багато і наполегливо думати про що-небудь'. У тексті: «– То ви, Марько солодка, радите і мені піти? – запитала Кутузовка. – Но а для чого *терти мозоль на голові?*» (Видіння зрячої води, с. 218); *чухати одне місце* – 'втрапити в халепу і думати, як вирішити цю проблему'. У тексті: «Яке їхало, таке здибало, тобто, Пірат і Гатьошка, за

кількадень профітькали у мукачівських ресторанах гроші, а далі взялися *чухати одне місце*, – що маємо чинити?» (Не приймайте, небеса, с. 62).

У тематичній групі переважають фраземи на позначення мовленнєвої діяльності, з 21 фраземи лише 4 вказують на мисленнєву діяльність особи. Незважаючи на те, що фраземи не зафіксовані у словниках, майже всі є поширеними по всі території України та зрозумілими українськомовному населенню.

Фраземи на *позначення лайливих слів, прокльонів та іронії*: *гута би го забила* – ‘лихослів’я, яким накликають на когось наглу (раптову) смерть’. У тексті: «Сказувався ми наруд, та і я читала єдним оком у новинці, што муй старий килавіць натерхав цілий віз нечисти на мене, то єсть, написав посланіє і відправив аж до Вас, Як того до ня дійшло, мало ня чорт не трафив. *Гута би го забила*, старого лотроша!» (Жінчовка, с. 10). Діалектна фразема, яка є поширеною в закарпатському говорі, за словами автора, вислів *гута би била* – це незлоблива лайка. *Гута* – ‘апоплексичний удар (ж., заст.), уживається переважно в прокльонах та вульгарних висловах’ [166, с. 59]; *фрас тя най возьме* – ‘лихослів’я, яким накликають на когось наглу (раптову) смерть’. У тексті: «Особисто можу підтвердити тільки одне: в образі руського капітана сов’єтська власть принесла всім моїм родакам віру у те, що можливості людського організму невичерпні – можеш пити до безкінечності і *фрас тя не возьме!*» (Чим би не бавилися пани, с. 142). До складу фраземи входить діалектне слово *фрас* – ‘диявол, дідько (уживається у емоційно-експресивних фразах)’ [166, с. 401].

Фраземи на позначення лайливих слів, прокльонів та іронії, які не зафіксовані у фразеологічних словниках української мови, однак вважаються загальновживаними у діалектному середовищі ужанської говірки закарпатського говору.

Фраземи-вислови біблійного походження – це найменша за кількістю тематична група, незважаючи на це, можемо побачити, як автор у своїх художніх творах влучно ввів у контекст вислови біблійного походження. Здебільшого вислови стосуються передсмертного стану персонажа, його гріхів та каяття.

Наприклад: *врата / ворота вічності* – ‘період між життям і смертю’. У тексті: «Проте саме я не дав Фіскаррошчиній душі здійснити подорож до *врат вічності*» (Не приймайте, небеса, с. 85–86); «Бувальці поговорювали, що небеса настільки близько підійшли до землі для того, аби душі невинно убієнних на війні не довго блукали в пошуках *воріт Вічності...*» (Чим би не бавилися пани, с. 114); *грішна земля* – ‘земля, на якій проживають люди’. У тексті: «І тепер в мене з’явилося таке відчуття, ніби завтра у школі, у день відкритих дверей, усім одчинять двері до раю, а я, найбільший великомученик, лишуся і далі страждати тут, на *грішній землі*» (Не приймайте, небеса, с. 45); *судна хвилина* – ‘справедлива відплата, кара’. За релігійними уявленнями – день (година) страшного суду. У тексті: «– О, Господи! Та тут зібралась уся моя золота сімейка, – вражено вилупив очі я. – Коза Танкістка, баба Фіскаррошка і дід Соломон. Мої родаки ніколи не покидають мене у *судні хвилини*» (Не приймайте, небеса, с. 48).

Фраземи на **позначення періоду, часу, місця, кількості**: *великий світ* – ‘різні країни і міста’. У тексті: «*Великий світ* навчив Поповича багато чому, але раптова гарячковість приносила йому подеколи немало неприємностей» (Усі земні дороги, с. 92); *родинне гніздо* – ‘оселя у якій народився, виріс і завжди жив’. У тексті: «Наступного дня князь, навантаживши сякі-такі пожитки на візок, упрягся в нього з дружиною і двома дітьми й покинув *родинне гніздо*» (Політ співочого каміння, с. 341); *роботи, як болота* – ‘дуже багато’. У тексті: «– А-а-а-а... *Роботи, як болота*, усе повно, – мовив статечно я, підтримуючи у пазусі яйця. – Але коли що – для вас час усе знайдеться» (Політ співочого каміння, с. 442).

Тематична група нараховує незначну кількість фразем, які є поширеними у мовленні українського народу, часто вживаються у повсякденному мовленні, розповідях, однак не зафіксовані словниками фразеологізмів української мови (ФСУМ, СФУМ, Ужченко, Гуйванюк, Сабадош).

Фраземи на **позначення абстрактних явищ**: *сонце свободи* – ‘надія на щасливе і вільне майбутнє’. У тексті: «По недовгім часі, як для нас зі сходу советські війська придруляли на возах *сонце свободи* і, як кажуть, повні гаті щастя, вийшов сердитий указ» (Видіння зрячої води, с. 213); *час великих*

потрясінь – ‘період великих, різких змін у житті людей, у суспільному становищі; зміна державного режиму’. У тексті: «Проте кожен, хто бачив Око Небесне і чув голоси співучого каміння, уже не міг заспокоїтися і позбутися передчуття *часу великих потрясінь...*» (Політ співучого каміння, с. 329); *іскра просвітління* – ‘розкрився талант, видатні здібності, природне обдарування’. Простежується його походження з літературної фразеологічної одиниці «іскра Божа» – ‘талант, видатні здібності; почуття благородного поривання, високі прагнення’ У тексті: «І треба було такому статися, що в цю мить мені в голову залетіла та рідкісна *іскра просвітління* й зацікавлення наукою!» (Збийвіч, с. 16).

Тематична група нараховує лише 11 фразем, які побутують у мовленні, однак не зафіксовані словниками. Виокремивши найрепрезентативніші фраземи, бачимо, що в їх компонентний склад не входять діалектизми, а отже, вони є загальноукраїнськими.

Фраземи на *позначення місця людини у суспільстві та позначення спорідненості між людьми*: *із світовим іменем* – ‘людина, яка відома у всьому світі’. У тексті: «– Ганьбіться, Петре, Чарльз Дарвін ніякий наш не освободитель і комунішта... Це великий англійський учений *із світовим іменем*» (Збийвіч, с. 23); *золотий батько* – ‘шанобливе, з любов’ю та повагою висловлення про найріднішу людину’. У тексті: «Звісно, відра, немилосердно гуркочучи, – в один бік, *золотий батько*, безбожно згадуючи небеса в протилежний!..» (Збийвіч, с. 13); *рідна кривця* – ‘рідна людина, яка має кровну спорідненість, кровний зв’язок із ким-небудь’. У тексті: «– Нічого, – заспокоював Габель старшого сина, – погонорує, погонорує, а там, дивись, приплентається і сам на поклін. Не такі собі в’язи крутили. Все-таки *рідна кривця*» (Усі земні дороги, с. 81).

У тематичній групі переважають фраземи на позначення кровних родинних зв’язків, спорідненості між людьми.

Фраземи на *позначення зовнішнього вигляду особи*. До тематичної групи входять фраземи на позначення зовнішнього вигляду та вигляду особи, який спричинений фізичним чи емоційним станом людини. Наприклад: *лице червоніє, як парадичка* – ‘стан особи, який викликає почервоніння лиця (через випитий

алкогольний напій)’. У тексті: «Минає кілька хвилин і Фіскарешка міниться: в очах спалахують іскорки, *лице червоніє, як парадичка*, і вуста осяває блаженна усмішка» (Не приймайте, небеса, с. 43). До фраземи на позначення стану особи, що характеризується зовнішніми виявами, входить діалектизм *парадічки* – ‘помідори, плід помідорів’ [166, с. 217]; *ніби щойно з-під вінця* – ‘дуже гарно виглядати’. У тексті: «Та й вигляд пан Фийса мав такий врочисто-піднесений, *ніби щойно з-під вінця...*» (Політ співочого каміння, с. 419). Зображуючи гарний зовнішній вигляд героя та його хороший настрій, письменник використав порівняння з людиною, яка щойно повінчалась, а поняття вінчання у сільській місцевості – це щось сокровенне, до якого люди готуються і, аби піти до вінчання, вдягають найкраще своє вбрання.

Д. Кешеля у своїх прозових творах послуговувався загальноновживаними фразами (не зафіксованими у словниках). Художні тексти письменника відтворюють його уявлення, внутрішній світ, у першу чергу читач звертає увагу на лексику, яку вживає автор. Письменник майстерно модифікує зазначені фраземи, надає їм різного стилістичного та семантичного навантаження, вплітає у фраземи компоненти закарпатського говору.

3.4 Авторські художні фраземи у творах Д. Кешелі

Прозові твори Д. Кешелі насичені авторськими художніми фразами, які письменник вплітає у контекст, надаючи своїм творам експресивності, емоційності, іронії, висміювання та сарказму. Розповідаючи історії простих селян (від їхнього імені), які багато пережили горя, скрути, письменник вплітає у їх розповіді гумор, а трагічне описує добродушно в комічній формі.

Авторські художні фраземи на **позначення якості, ознаки, стану предмета, явища, дії**. Це найбільша за кількістю тематична група, вона нараховує 115 одиниць, які ми поділили на тематичні підгрупи та виокремили найрепрезентативніші фраземи:

1. Стан предмета, явища:

Білий і міцний, як гусарські зуби – ‘білий, з різким запахом і смаком’. У

тексті: «Майже над кожною будкою висіли гігантськими намистинами в'язанки жагучо-червоного, як циганські хустини, перцю, *білого й міцного, як гусарські зуби, часнику*» (Видіння зрячої води, с. 262). Для позначення якості, смакових показників рослини автор використав образ гусарів, які з історії відомі, як міцна кавалерія, втілення сили та міцності.

Бовваніти, як медвідь у гаврі – ‘виднітися, показуватися здаля, те, що стоїть і здійсмається над чимось іншим’. У тексті: «Між вікнами на стіні, на місці тихого, мудрого і печального Миколи – Чудотворця *бовванів, як медвідь у гаврі*, тяжкий гнітючий Микита Хрущов» (Не приймайте, небеса, с. 83). До складу художньої фраземи на позначення стану явища автор залучив діалектне слово *гавра* – ‘барліг’ для надання фраземі закарпатського колориту.

Із колодицею на писку – ‘закрите приміщення, двері закриті на навісний замок’. У тексті: «І тут комусь спало на думку пошукати мене у корчмі. Проте культурно-освітній заклад виявився *із колодицею на писку*» (Чим би не бавилися пани, с. 123). До складу художньої фраземи входить розмовне, згрубіле слово *писок* – ‘обличчя’ та діалектне слово *колодиця* – ‘висячий замок’ [166, с. 147].

Сесі пенгіві уже не гроші, а псячі воші – ‘старі гроші, які вже нічого не варті’. У тексті: «– Гойте, люди, кониць світа! Ще рік тому за сто пенгівів ми купували корову, а тепер і паця не возьмеш! *Сесі пенгіві уже не гроші, а псячі воші!*» (Чим би не бавилися пани, с. 126). Порівняння грошей із собачими вошами надало тексту іронічності та вказало, як при зміні влади, переходу населених пунктів з однієї держави в іншу, знецінюється певна валюта.

Хісна, як з жаливи олії – ‘жодної користі’. У тексті: «Думайте добре, доки не пізно, бо виджу, що з ваших урядників стільки *хісна, як, перебачте, з жаливи олії*» (Гратуляція, с. 8). Художня фразема зрозуміла лише в певному діалектному середовищі, вказує на бездіяльність влади. Діалектні слова: *хосен* – ‘користь, вигода’ [166, с. 404]; *жалива* – ‘кропива дводомна (*Urtica dsosca*), кропива жалка (*Urtica urens*)’ [166, с. 83].

Цураві топанки, що й до вітру не добіжиш – ‘зовсім розірване, понищене взуття’. У тексті: «Щоправда, на мою думку, для того, аби перегнати клятих

американтошів, треба, аби Хрущов усім нам купив хоча би по дві пари міцного взуття, бо у таких цуравих топанках, у яких ходимо, не те що за Америкою, але й *до вітру не добіжиш...*» (Не приймайте, небеса, с. 53). Діалектні слова: *цуравий* – ‘порваний, зношений’ [166, с. 410–411]; *топанки* – ‘взуття’ (на Закарпатті це назва будь-якого взуття).

У суцільних плямах, як маскувальний халат – ‘дуже заплямована репутація’. У тексті: «Певне, гнів чоловіка не вельми налякав Гатьошку, бо невдовзі честь пана нотаря була у *суцільних плямах, як маскувальний халат* військового розвідника» (Видіння зрячої води, с. 179). Художня фразема, яка через образ брудного одягу передає поняття заплямованої людської честі та репутації.

2. Якість, ознака дії, спосіб дії:

Бігти, лем аби'сьмо ноги не поламали – ‘дуже швидко, стрімко бігти кудись’. У тексті: «– Та де би'сьмо забули! – щиро пообіцяла баба. – Так будемо завтрашнього рана сюди *бігти, лем аби'сьмо ноги не поламали!*» (Видіння зрячої води, с. 219). До складу художньої фраземи, яка вказує на спосіб дії, входять діалектні компоненти, які надають висловленню колоритності закарпатського говору.

Дрихнути, як жаба-коропаня – ‘міцно спати, хропіти’. У тексті: «– Гей, діду, вставай, якого фраса *дрихнеш, як жаба-коропаня?!* – почала зі страху Фіскарощка штурхати Соломона» (Видіння зрячої води, с. 276). Для позначення якості дії письменник використав сленг *дрихнути* – ‘спати’ та образ земляної жаби, ропухи, яка дихаючи видає шумні хриплі звуки.

Зреагувати, як цап на одну із симфоній Бетховена – ‘зовсім не реагувати на щось’. У тексті: «Безперечно, чиновник так гостро й емоційно *зреагував* на те звернення «громадкості», *як цап на одну із симфоній Бетховена*» (Не приймайте, небеса, с. 51). Описуючи чиновницьку байдужість до простих людей, автор поєднав високе з примітивним. Високе – симфонії Бетховена, які вважаються найкращими прикладами класичної музики, високого мистецтва. Примітивне – цап, тварина, яка ще з фольклору є об'єктом жартівливих та іронічних характеристик і вказує на дурість, тупість.

Лежати під периною, як пуголовок у намулі – ‘сильно закутатись у перину’. У тексті: «Осел рогатий – це я. Прокинувся уже давно, проте *лежу під периною, як пуголовок у намулі*, із заціпленими очима і не маю бажання не те, що вставати, а жити взагалі» (Збийвіч, с. 10). Компаративна художня фразема на позначення якості дії, яку автор створив на основі порівняння людини, яка лежить під теплою ковдрою та із земноводним, якому властиво залазити глибоко у намул.

Припишкнути, як горобці за мить до урагану – ‘перестати рухатися і видавати звуки, завмерти і очікувати чогось поганого’. У тексті: «Я помітив, як мої ровесники – діти сільські, ніколи не обтяжені політичними ногамицями – й ті *припишкли, як горобці за мить до урагану*» (Збийвіч, с. 17). Для створення компаративної художньої фраземи письменник відобразив ознаку дії людини, порівнявши її з дією, при певних обставинах, птахів, а саме горобця.

Як молодий кенгуру рванути – ‘різко схопитися і побігти кудись, дуже швидко’. У тексті: «Завбачивши перед собою залізні потвори, Соломон божевільно заверещав і в потемках, *як молодий кенгуру рванув* із місця» (Політ співочого каміння, с. 386). Для позначення якості та способу дії письменник у художній фраземі використав образ тварини кенгуру, яка дуже швидко пересувається стрибками.

Мчати, немов шалена шаркань – ‘дуже стрімко, швидко рухатись’. У тексті: «Ти сідав біля воріт, відштовхувався, а далі *мчав, немов шалена шаркань*, через Палестину, Бразилію, Аргентину і зупинявся аж біля церкви у Ватикані» (Чим би не бавилися пани, с. 105). Для позначення якості дії, письменник вжив діалектне слово *шаркань*, яке має декілька значень (1. Змій, дракон; 2. Зла людина (у переносному значенні) [166, с. 419]), за власним визначенням автора – це ‘міфічна літаюча змія’.

3. Позначення міри вияву ознаки, дії:

Гордо, як римські легіонери в бою – ‘падати з великою гордістю’. У тексті: «Завбачивши пришельців, п’яні гуси пробували рвонутись в атаку, але, не пробігши й двох кроків, *гордо, як римські легіонери в бою*, падали, підкошені сливовицею на землю» (Видіння зрячої води, с. 237). Для позначення міри вияву

дії автор навів порівняння з основною військовою організаційною одиницею в армії Стародавнього Риму, яка славилася своєю організованістю, озброєністю та нездоланністю.

Сидіти, як піскурик у норі – ‘тихо і спокійно’. У тексті: «В такі дні творчі працівники нагально розбігалися у відрядження, а коли й залишався хто, *сидів* у кабінеті тихо і сумирно, *як піскурик у норі*, біля якої невідступно чатує щука» (Осінь з очима селянки, с. 251). Для позначення міри вияву дії письменник вжив діалектне зменшувально-пестливе слово *піскурик*, що позначає дрібну річкову рибу.

Сплестися шиями, як африканські кобри – ‘дуже сильно, міцно’. У тексті: «Баба ж Фіскарешка і Чеська Мікроба солодко і граційно простягнули одна одній руки, немов індійські танцівниці, і *сплелися шиями* у затяжному родинному цілунку, *як африканські кобри*» (Не приймайте, небеса, с. 80). Автор для позначення міри вияву дії, відображення саркастичного виявлення любові осіб, яких поєднують родинні зв’язки, використав образ отруйних змій, що є надзвичайно небезпечними та символізують підлість.

У тематичній групі ми виділили кілька підгруп авторських художніх фразем, які позначають: стан предмета, явища (*із колодицею на писку*); якість, ознаку дії, спосіб дії (*лежати під периною, як пуголовок у намулі*); міру, вияв ознаки, дії (*сплестися шиями, як африканські кобри*) (див.: Рис. 2.2). Тематична група насичена компаративними фраземами. Авторські компаративні художні фраземи є результатом творчого вираження задумів письменника. Вони спрямовані на те, щоб донести думки автора до читачів, сформувати у них певні враження. Вони служать художнім засобом створення образності, передають міру вияву ознаки дії, якість дії, стан предмета чи явища тощо.

Авторські художні фраземи на **позначення лайливих слів, прокльонів та іронії**, здебільшого побудовані на особливостях закарпатського говору та вплетені в діалоги героїв художнього прозового твору.

Гонили би тя мацури по Палестині – ‘набір слів, які складають лайку, зрозумілу певному діалектному середовищу’. У тексті: «– Який ти у мене

розумний, а який шіковний, *гонили би тя мацури по Палестині*, – здивовано сплюнув пан Фийса, так і не оцінивши мої труди по наведенню лиску на біціглях» (Збийвіч, с. 29). Діалектна лайка, яка є зрозумілою лише у певній територіальній громаді. Діалектні компоненти художньої фраземи: *тя* – ‘тебе’; *мацур* – ‘кіт’; Палестина – ‘неофіційна назва певної території села за якимось ознаками, яка побутує у народнорозмовній мові між жителями певного населеного пункту’.

Мальфун таркастий – ‘образлива назва на позначення людини, виявлена через незадоволення, обурення кимось’. У тексті: «– А тебе, *мальфуне таркастий*, яка нечиста сила принесла? – простогнав учитель, цорконячи зубами» (Не приймайте, небеса, с. 46). Вислів зрозумілий лише у повному діалектному середовищі закарпатського говору, складається з діалектних слів: *мальфа* – ‘мавпа’, *таркастий* – ‘рябий’.

Мінден би’го побив – ‘лайливий вислів, означає незадоволення ким-, чим-небудь’. У тексті: «*Мінден би’го побив!* За моїм старим фертіком ускочив, як пуджало, Дюрько Пушкашчин і нараз уряхував, ош Цільо із своїх неповних п’ятдесят років мав усідіти уже 150 у темниці, а він сидить спокійно дома на гузиці» (Копоня, с. 58). Лайка, побудована на народнорозмовній мові, яка є зрозумілою лише в певному діалектному середовищі: *Мінден* – ‘Бог’, *би’го* – ‘щоб / аби його’.

Скисли би, як крумплі підбивані – ‘лайливий вислів, який виражає сильне невдоволення щодо когось’. У тексті: «– Бідна наша земля закарпатська, але, видати, дуже смачна, бо ріжуть її пани всю історію, ріжуть, ріжуть скибочками і ніяк не наситяться, *скисли би, як крумплі підбивані...*» (Політ співочого каміння, с. 337). До компонентного складу комапаративної художньої фраземи входить діалектна назва страви *підбивані крумплі* – ‘закарпатський сметаний суп, який має угорське походження, друга назва «білий суп»’.

Тидра коростава – ‘образлива назва на позначення людини, виявлена через незадоволення, обурення кимось’. У тексті: «– Тидра! Тидра! *Тидра коростава!* – крикнула услід Фіскарешка» (Видіння зрячої води, с. 181). Авторський лайливий вислів, який створений за допомогою гри слів (*тидра* – ‘видра’) та діалектної

варіації (*короставий* – ‘коростявий, хворий на коросту’).

Фрасову їй каріку – ‘лайливий вислів, який не вважається непристойним, відправити кого-небудь кудись дуже далеко’. У тексті: «– Ми тутки із Митьом прийшли малінько пуча збирати. Баба нас, *фрасову їй каріку* послала...» (Політ співочого каміння, с. 335). До складу фраземи входять діалектизми, а саме: *фрас* – ‘диявол, дідько (уживається у емоційно-експресивних фразах)’ [166, с. 401]; *каріка* – ‘кільце з дроту, яке вставляють у рило поросяти, щоб не могло рити; кружок на кухонній плиті’ [166, с. 139].

Аргентинські цімборове – ‘іронічно-саркастична назва друзів-односельців, людей, які живуть в одному селі і мають «дружні» зв’язки’. У тексті: «– Видати, наші великі цімборове, – показав вниз на село. – Може, палестинські кумове, може, й *аргентинські цімборове*, а може, бразильські сватове» (Видіння зрячої води, с. 214). У художньому творі описані події із життя села під час революції в Угорщині, прихід радянської влади. Всі події описані через сприйняття простих селян, які всьому давали свою цікаву назву і колгосп вони називали аргентинським, а отже, і колег називали аргентинськими друзями. У прозовому творі, за допомогою художньої фраземи, автор з іронією називає «псевдо друзів», які вчиняють підло.

Бонапарт мукачівського розливу – ‘іронічна назва на позначення людини з великими амбіціями’. У тексті: «В цей час *Бонапарт мукачівського розливу*, себто я, завершив епохальні труди по вивченню статевого і нестатевого розмноження рослин» (Видіння зрячої води, с. 181–182). Художня фразема, яка вказує на іронічну характеристику персонажа. Для надання саркастичності твору автор використав образ Наполеона Бонапарта – французького державного діяча, полководця, відому на весь світ особу та образ невеличкого міста Мукачево, яке знаходиться в Закарпатській області.

Авторські художні фраземи здебільшого вживаються з метою відтворення збудженого емоційного стану героя в момент мовлення. Більша частина прокльонів та лайливих виразів – це набір слів, зрозумілих лише у певному діалектному середовищі. Вони не лише відтворюють мову персонажів, але й

надають мовленню місцевого закарпатського колориту. Також письменник у своїх творах використовує іронію, вона здебільшого базується на порівняннях та виконує стилістичну функцію. У більшості випадків Д. Кешеля використовує іронію для експресивно-емоційної характеристики персонажів.

Тематична група авторських художніх фразем на *позначення дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим*, є третьою за кількістю, яка вказує на взаємостосунки між людьми, дії та поведінку людини, її трудову діяльність. Тематичну групу ми поділили на такі підгрупи:

1. Діяльність особи в її стосунках із будь-ким, будь-чим:

Клепати нове життя – ‘будувати нове життя’. У тексті: «Дуже швидко оженившись, покинув родину і почав із односторонніми твердо і настійно *клепати нове життя*, що мало привести закарпатців до незрозумілого їм світлого майбутнього» (Чим би не бавилися пани, с. 156). Фразема використана із певним авторським сарказмом. У склад фраземи вплетено дієслово *клепати*, яке асоціюється з вирівнюванням, загостренням (металу, ножа тощо), а також зі з’єднанням металевих частин. Виходячи з компонентного складу фраземи, розуміємо її у значенні ‘побудова нового світлого майбутнього’, а з контексту художнього твору впливає значення – ‘будувати нове життя, уявне, примарне’.

Лиликів стругати – ‘займатись коханням (процес зачаття дитини)’. У тексті: «– Но, подумаєш, якоесь там малое засранча: якшто штось станеться, то наш Василько із Анною – молоді, наклеплять ще не єдного. Хіба для чоловіка є миліша робота, як *лиликів стругати*?» (Чим би не бавилися пани, с. 138). Описуючи процес зачаття дитини, автор наводить алегорію, використовуючи діалектне слово *лилики* – ‘кажани’, надаючи тим самим контексту жартівливості.

Лупити, як жебрак просонцвіт – ‘дуже сильно бити кого-небудь, щось’. У тексті: «Єдна біда – дуже много курила, страшно матюкалася, а коли випила пару дец, *лупила ня, як жебрак просонцвіт* (по-Вашому, соняшник)» (Гратуляція, с. 7). Письменник, вплітаючи у художню фразему діалектне слово *просонцвіт* – ‘соняшник’, відразу і дає роз’яснення його значення.

Райбати вовсю – ‘робити сексуальне насильство над ким-небудь’. У тексті:

«Я так ся напудила, що зомліла. Коли прийшла до тямки, страшилище *райбало* (кохало) *вовсю*» (Чим би не бавилися пани, с. 121). Вжите діалектне слово *райбати*, що має значення ‘прати’, однак у контексті воно позначає ‘кохати’.

У пазуху вошей накласти – ‘забравши все, залишити когось у злиднях, поставити у важкі побутові умови’. У тексті: «А то щастя: землю й худобу забрали, а у *пазуху вошей наклали*... неволя би їх морила» (Збийвіч, с. 22). Для позначення негативної дії, заведення у злидні однією особою іншу письменник використав образ *воші*, яка є паразитом та зазвичай найбільш поширена у людей, які перебувають у важких матеріальних умовах та злиднях.

Як зелені парадічки, у бочки засолити – ‘ув’язнити кого-небудь’. У тексті: «А ще ліпше: раджу я вам, неборятка, тікати відси, бо за ті слова, што надрукували’сьте у листовках, безпекаші вас, як *зелені парадічки, у бочки засолять*...» (Політ співочого каміння, с. 335). До складу художньої фраземи входить діалектне слово *парадічки* – ‘помідори, плід помідорів’ [166, с. 217].

2. Дії, вчинки, поведінка людини:

Брати у руки гузиці – ‘вставати і йти геть’. У тексті: «Коли через кілька днів усе було зроблено, баба всіх погостила, красно подякувала і мовила: – А тепер, неборята, *беріть у руки гузиці* і тікайте хоть до столиці, бо ми з дідом будеме варити паленьку» (Видіння зрячої води, с. 236). Для надання слову колоритності письменник використав діалектне згрубіле слово *гузиця* – ‘сідниця’ [166, с. 54]. Часто терміном *гузиця* позначають неочікуваний кінець якогось процесу («Все, нам типирь точно гузиця!»), або ж якусь віддалену місцевість («Він жиє десь у гузиці за швейнов») чи байдужість людини до чогось («Мені то до гузиці»).

Гонити кози моравські – ‘похмелятися, повторно випивати алкоголь’. У тексті: «А далі, замкнувшись у кабінеті із директором школи на прізвисько Сусанін, гамували опохмільну жагу або ж, як казали, *гонили кози моравські*» (Чим би не бавилися пани, с. 110). До складу художньої фраземи на позначення дій людини входить місцеве діалектне слово *моравські* – ‘вигадана назва частини села, яка побутує в розмовній мові селян певної місцевості’.

Давати голову пуд балту – ‘бути впевненим у чомусь на сто відсотків’. У

тексті: «Но, а мому старому килавцю штось дурноє дуркнуло у копоню та й угварив: «Куме, якщо, не снила би ся, Єва була така фалювата, як моя стара, то *даю голову пуд балту*, што не змій спокусив Єву, а уна – змія...» (Копоня, с. 53–54). До складу художньої фраземи на позначення дій та вчинків людини входить діалектне слово *балта* – ‘сокира’ [166, с. 20].

Реагувати, як болотяні черепахи на виступ симфонічного оркестру – ‘зовсім не реагувати на що-небудь, байдуже ставитись до чого-небудь’. У тексті: «Давно всім звісно, що наш законослухняний і вельми богобойний народ так чутливо *реагує* на державні «інтересні політическі» акції *як болотяні черепахи на виступ симфонічного оркестру* її величності англійської королеви» (Політ співочого каміння, с. 384). Для зображення повної байдужості письменник використав порівняння високого (симфонічний оркестр) з примітивним (болотяні жаби).

3. Позначення спостережливості, уважності, пильності:

Гі марціяшному мацурові – ‘дуже сильно зацікавитись побаченням’. У тексті: «Коли’м тото увидів, почало мнов трясти, як підла хворота, а очі ‘ми удавило, *гі марціяшному мацурові*» (Шалабойдики, с. 50). Художня фразема побудована на мові закарпатського говору, яка є зрозумілою лише для певного діалектного середовища. *Мацур* – ‘кіт’.

Окинути орлиним зором – ‘дуже уважно дивитись на що-небудь’. У тексті: «Потім Фіскарощка встала і, наче великий полководець, *окинула орлиним зором* зверху із Небесі Палестину, Бразилію, Аргентину, Ватікан, Балкани і голосом військового стратега повільно, але громогласно прорекла: – Буде вам водяноє-неправое!...» (Видіння зрячої води, с. 214). Для позначення спостережливості письменник використав образ хижого птаха, який має гарний зір, адже спостерігає зазвичай за жертвою з високої відстані.

4. Трудова діяльність особи: *копатися, як тот черв’як* – ‘постійно важко працювати на землі’. У тексті: «Яка би влада не була, їм усе свято – головное своєременно змінити прапори! А я, *як тот черв’як*, постійно коплюся тутки у землі» (Видіння зрячої води, с. 232); *мало кістками погриміти* – ‘фізично

попрацювати певний час'. У тексті: «– Мусиш, Мішку, мало *кістками погрімити*, бо крумплики, нівроку любиш їсти» (Чим би не бавилися пани, с. 149).

Тематична група нараховує 86 художніх фразем. У цій групі виділяємо кілька різновидів фразем, які позначають: діяльність особи в її стосунках із будь-ким, будь-чим (*лупити, як жебрак просонцівит*); дії, вчинки, поведінку людини (*гонити кози моравські*); трудову діяльність (*копатися, як тот черв'як*); спостережливість, уважність та пильність (*окинути орлиним зором*) (див.: Рис. 2.1). Ключовими словами-концептами у фраземах найчастіше виступають *погляд, очі / зір*.

Авторські художні фраземи на *позначення фізично-емоційного стану особи*. Тематичну групу у процесі дослідження ми поділили на три підгрупи:

1. Фізичний стан особи:

Вовка з голоду ізжерти – 'бути дуже голодним'. У тексті: «Тут, голодна і обдерта, три дні перестрашена просиділа в густій ожині, а на четвертий, як наспіла темрява – буде що буде, готова й *вовка з голоду ізжерти* – тихенько приповзла до хати...» (Політ співочого каміння, с. 380). Для позначення надмірного голоду людини письменник використав образ вовка, який є хижаком та якому властиво нападати на людей. Також до складу входить діалектне розмовне слово (здебільшого вульгарне) – *ізжерти* – 'їсти з великою жадібністю, спрагою'.

Душа пасе небесних телят – 'померти'. У тексті: «Якщо розум прийняв і проконстатував кончину діда, то добродушне і наївне бабине серце навіть і чути не хотіло, що *душа Соломона уже пасе небесних телят*» (Видіння зрячої води, с. 287). Пишучи художній твір від імені селян, письменник за допомогою художньої фраземи, яка позначає смерть героя, вказує на вірування селян про потойбічний світ.

Здоровий, як свіжий хрін – 'бути здоровим, міцним'. У тексті: «Проте до ранку я був бадьорий, гострий, як молодий часник, і *здоровий, як свіжий хрін!*» (Політ співочого каміння, с. 453). Для позначення хорошого фізичного стану особи письменник створив компаративну художню фразему, використавши образ

хріну – рослини, корінь якої є дуже гострим та їдким.

Лаби уверх задерти – ‘померти’. У тексті: «А кідь узьму за Прокурора якогось жебрака, тот докі ся напхає, то я сто раз *лаби уверх задру*, а моя опозиція лем на то й чекать» (Копоня, с. 61). У художньому творі використане діалектне слово *лаба* (‘лапа тварини; нога людини (вульг.); ніжка стола, стільця і под.’ [166, с. 15]), яке у літературній мові позначає частину тіла людини, а саме *ногу*. Здебільшого це слово використовується як вульгарне, однак у контексті цього твору має пряме значення.

Одверичи лаби і скріпнути – ‘померти й задубіти’. У тексті: «Такий би звичай нам треба і сьогодні, бо тепер не встигне бідний чоловік *одверичи лаби і скріпнути*, як його жона біжить у блуди...» (Не приймайте, небеса, с. 50). *Лаба* – ‘лапа тварини; нога людини (вульг.); ніжка стола, стільця і под.’ [166, с. 15]. Художня фразема на позначення фізичного стану побудована на народнорозмовній мові закарпатського говору.

Слабий, як мукачівське пиво – ‘відчувати сильну слабкість у тілі’. У тексті: «– Мамко мої солодкі, я такий *слабий*, прости Господи, *як мукачівське пиво*, – крехче дід Мішо, підгодовуючи піч дровами» (Збийвіч, с. 10). Мукачево – місто в Закарпатській області. Для опису фізичного стану персонажа письменник використав географічну назву закарпатського міста.

2. Емоційний стан особи:

Розцвісти, як пасуля-бумбачка – ‘відчути радість, приємність’. У тексті: «Фіскарошка вмить *розцвіла, як пасуля-бумбачка*, і з радісним здивуванням вигукнула: – Тать де би’м не знала. Як недобрі гроші знаю його. Але так само, як вас! – тикнула пальцем у бік президії» (Видіння зрячої води, с. 239). Для надання колориту закарпатського краю, автор, описуючи емоційний стан героїні, ввів у компаративну фразу діалектне слово *пасуля* – ‘квасолина’ [166, с. 219] (сам письменник наводить значення ‘квасоля’), додавши до нього назву квасолі, яка вживається лише в діалектному середовищі закарпатського говору.

У серці ружа розцвіла – ‘кого-небудь охопило сильне почуття щастя та спокою’. У тексті: «– Йой, так ми файно, як би у *серці ружа розцвіла*, – погладила

себе масно баба по грудях» (Не приймайте, небеса, с. 43). Для опису емоційного стану героїні автор вжив діалектне слово *ружа* – ‘троянда’ [166, с. 324].

Щасливий, як великодня писанка – ‘бути радісним та щасливим’. У тексті: «Котився по класу веселий і *щасливий, як великодня писанка*, роздавав усім привітні посмішки, погладжував по мудрих голівках сільських Геродотів, а мене обминав, наче прокаженого» (Не приймайте, небеса, с. 49). Описуючи емоційний стан особи, письменник використав образ писанки, яка є символом життя, весняного відродження, добра, любові, радості.

Як котам на мартовській шпацірці – ‘весело й радісно на душі, відчувати щастя і задоволення’. У тексті: «Знаєте, по якомусь часі кров нам у жилах зафунгувала, мислі у голові зафурчали, а *в грудях стало так гаряче-любимо, як котам на мартовській шпацірці*» (Видіння зрячої води, с. 171). *Мартовський* – ‘березневий’. *Шпацірка* – ‘прогулянка’. Власне авторська художня фразема побудована на особливостях закарпатського говору (русинська говірка).

3. Фізично-емоційний стан особи:

Гладко, як послі першого погара солодкого винця – ‘дуже добре себе почувати і морально, і фізично’. У тексті: «Добре нам, *гладко* нам, *як послі першого погара солодкого винця*» (Видіння зрячої води, с. 232). Діалектна компаративна художня фразема, яка побудована на народнорозмовній мові закарпатського говору та до якої входять діалектні слова та діалектні варіації: *погар* – ‘склянка, стакан’ [166, с. 238]; *послі* – ‘після’; *винце* – ‘вино (зменш. пестл.)’.

Голова, наче зів’яла хризантема – ‘утратити жвавість, стати млявим від певного емоційного потрясіння’. У тексті: «Опустився неподалік від мене, зіперся на сливу, *голова, наче зів’яла хризантема*, впала на груди і «Будь здоровий, Мішку, напийся бровзи» (Не приймайте, небеса, с. 78). Фразеологізована одиниця, яка одночасно вказує на фізичний та емоційний стан особи. Письменник порівнює стан особи із зів’ялою квіткою, що надає твору експресивності.

З очей сипанули величезним роєм джмелі – ‘сильно розплакатися’. У тексті: «Але не встиг я договорити, куди полетіли з мого носа ворони, Октябріна, немов

гарпія, кинулася в куток, схопила замашну палицю і так вліпила мені – на цей раз по правому вуху, – що не з носа, а уже з очей *сипанули величезним роєм джмелі*» (Збийвіч, с. 37). Для надання емоційності, опису не просто плачу, а надмірного гіркого страждання людини, яке проявляється через велику кількість сліз, письменник використав образ джмелів (рій джмелів), яким характерно літати роями.

Заревіти, як медвідь у хащі – ‘відчуваючи сильну злість і від емоційного потрясіння утворити звуки, схожі на ревіння тварини’. У тексті: «Мукачівський начальник напівбожевільними очима дивився то на Фіскарошку, то на Гебельса, а потім бехнув собою на ковбицю біля самогонного апарата, зняв кашкета, обхопив голову руками і у глибокій відчаї *заревів, як медвідь у хащі*» (Видіння зрячої води, с. 238). Компаративна художня фразема, для порівняння автор використав образ ведмедя, який живе в горах, на полонинах і рев якого дуже гучний.

Кістя гримить, як у старому млині – ‘дуже сильно трястися від страху’. У тексті: «Бідна хотіло щось заперечувати, доказувати, але збагнула – не вимовить ані слова, бо зо страху їй не лише зуби цорконіли, але й все *кістя гриміло, як у старому млині...*» (Чим би не бавилися пани, с. 129). Компаративна художня фразема до компонентного складу якої входить діалектне слово *кістя* – ‘кістки’.

Немов єгипетська мумія – ‘у стані сильного емоційного потрясіння збліднути і бути в нерухомому стані’. У тексті: «Видно, своїм сенсаційним повідомленням я добряче ошелешив панів Фийсу і Годю: перший, жовтий і безживий, *немов єгипетська мумія*, сидів здивовано з роззявленим ротом і час од часу, немов здихаюча курка, ківкав» (Збийвіч, с. 31). Для позначення фізичного знерухомлення людини під час емоційного потрясіння героя, автор навів паралель із забальзамованим тілом, яке повністю знерухомлюють.

Трусити, як Помпею перед виверженням Везувію – ‘дуже трястися від сильного страху’. У тексті: «Але. Видно, нянько ковтнули добрячого страху, бо гатикошаркою враз почало *трусити, як Помпею перед виверженням Везувію*» (Видіння зрячої води, с. 245). Помпея – це давньоримське місто, руїни якого знаходяться в Італії. Помпеї загинули внаслідок виверження потужного вулкана

Везувій 79 року, який поховав місто під тоннами пилу. Виверженню вулкана передувало надзвичайно сильний землетрус, який знищив все місто.

Тематична група на позначення фізично-емоційного стану особи нараховує 86 авторських художніх фразем. Найчастіше вживаються ключові слова-концепти: *зуби, очі, голова, серце, сльоза*. У групі описано фраземи, які відтворюють різний психологічний та фізичний стан людини, а саме: фізично-емоційний (*з очей сипанули величезним роєм джмелі*), фізичний (*слабий, як мукачівське пиво*) та емоційний (*у серці ружа розцвіла*) стани (див.: Рис. 2.4).

Авторські художні фраземи на **позначення мовленнєвої та мисленнєвої діяльності особи** ми поділили на дві підгрупи:

1. Позначення мовленнєвої діяльності особи:

В бесіду червака пустити – ‘сказати щось не за темою бесіди’. У тексті: «Но, айбо сесе лиш так, аби *в бесіду червака пустити*» (Гратуляція, с. 4). У художню фразу на позначення мовленнєвої діяльності письменник увів слово для якого характерні закарпатські фонетичні риси: *червак* – ‘черв’як’ [166, с. 414].

Ластовки співають з рота – ‘говорити гарні, приємні слова’. У тексті: «Марько моя діамантова! – впав дід на коліна перед Фіскарешкою. – *Ластовки би співали з твого ротика*, я тоже так думаю!...» (Не приймайте, небеса, с. 89–90). Автор, для позначення мовленнєвої діяльності героїні художнього твору особи, використав образ ластівки (*ластовки* – ‘ластівки’), що символізує добро і є найшановнішою пташкою.

Стратити нашу бесіду – ‘зі страху не могли розмовляти рідною мовою’. У тексті: «Мій старий лотрош каже, што із страху Шершунка *стратила нашу бесіду* і типирь общаєся із усіма лем по-китайськи» (Копоня, с. 62). *Бесіда* – ‘розмова, мова’. Художня фраза побудована на особливостях закарпатського говору, вказує на втрату можливості людини розмовляти рідною мовою через певну стресову ситуацію.

Фурчати, як беременний борсук – ‘видавати звуки сильного невдоволення ким-, чим-небудь’. У тексті: «– Няньку, ви не *фурчіть, як беременний борсук*. Вам доста на куриво й комуністичної шторії – он іще півтомища лишилось, – тикнула

тітка на підручник з історії КПРС» (Політ співочого каміння, с. 374). Компаративна художня фразема, яка вказує на мовленнєву діяльність та до складу якої входять діалектні слова: *фурчати* – ‘злитися, шипіти зі злості’; *беременний* – ‘вагітний’.

Чорти з писку вискакують – ‘говорити різні нісенітниці, ображати людей словами’. У тексті: «А от ти, Марько, заквасиш – нараз *чорти з твого писку вискакують...*» (Чим би не бавилися пани, с. 99). До складу художньої фраземи входить розмовне, згрубіле слово *писок* – ‘обличчя’ для саркастичного позначення мовленнєвої діяльності особи.

2. Позначення мисленнєвої діяльності особи:

Авби мисля не дрімала – ‘бути завжди у роздумах’. У тексті: «І тільки після сього упражу його припарадженням дрюком, *авби ‘му мисля не дрімала’*» (Жінчовка, с. 16). Для позначення мисленнєвої діяльності та надання колоритності розмовного стилю автор використав діалектизми (*авби* – ‘щоб’; *мисля* – ‘думка’)

Думати гулькуватою динею – ‘думати нерозумною головою’. У тексті: «— Мамо, ви што так радуєтеся, якби когути знеслися! – завела своє Моргіта. – Ви хоть *думаєте своєю гулькуватою динею*, што ми будемо з тим робити, што напекли, напарили і наварили...» (Видіння зрячої води, с. 289). Для надання колоритності мови героя, створення індивідуальності його мовлення, письменник використав діалектний вислів на позначення мисленнєвої діяльності, який є зрозумілим лише у контексті художнього твору.

Навісити добрячу колодицю на голову – ‘почати думати, як знайти вихід з певної ситуації, що склалася’. У тексті: «Але повісткою директор таки *навісив мені добрячу колодицю на голову*: хто ж таки дійсно явиться у мукачівську безпеку?» (Видіння зрячої води, с. 185). Для створення художньої фраземи на позначення мисленнєвої діяльності письменник використав діалектні слова *колодиця* – ‘висячий замок’ [166, с. 147] та розмовне *добряча* – ‘велика за розміром (значення відповідно до контексту художнього твору)’.

Тематична група на позначення мовленнєвої діяльності людини нараховує

56 художніх фразем. Значною мірою переважають фраземи на позначення мовленнєвої діяльності. Ключовими словами-концептами у художніх фраземах на позначення мовленнєвої діяльності людини найчастіше виступають *язик, рот / писок, бесіда*, а на позначення мисленнєвої діяльності – *думка, пам'ять, голова*.

Авторські художні фраземи на **позначення характеристики, властивості та якості особи / неособи**. У процесі дослідження ми поділили тематичну групу на окремі підгрупи:

1. Властивості, якості людини:

Голова фунгує, як самогонний апарат – ‘хто-небудь розумно, чітко міркує, кмітливий, розумний, швидко вміє вийти з будь-якої ситуації’. У тексті: «В такі хвилини у флегматичного Соломона, подібно до мене, починала пробуджуватися у жилах кров, тіло горіти, а *голова фунгувати, як самогонний апарат*» (Видіння зрячої води, с. 191). Компаративна художня фразема, до складу якої входить діалектне слово *фунгувати* – ‘функціонувати, діяти’.

Плодючі, як майська земля – ‘здатні народжувати’. У тексті: «Безплідні жінки, ковтнувши Зрячої Води, ставали враз *плодючими, як майська земля*, а блудниці і розбійники назавжди ставали праведниками світу» (Видіння зрячої води, с. 310). Для позначення властивостей притаманних жінці (здатність неодноразово народжувати) письменник створив компаративну фразему шляхом порівняння плодючості жінки з плодючістю землі весною, а саме у травні.

Хосна, як із жаливи полотна – ‘людина, від якої немає жодної користі’. У тексті: «Звісно, з такого чоловіка *хосна, як із жаливи полотна*» (Чим би не бавилися пани, с. 145). Діалектна компаративна художня фразема, яка вказує на властивість людини. Діалектні компоненти: *хосен* – ‘користь, вигода’ [166, с. 404]; *жалива* – ‘кропива дводомна (*Urtica dsosca*), кропива жалка (*Urtica urens*)’ [166, с. 83].

2. Позитивна характеристика осіб: *трояндова жінка* – ‘радісна, приємна, добра, гарна жінка’. У тексті: «– Всі ці довгі роки кохана ревно молилася за мене... вдень і вночі *трояндова жінка* молилася за моє спасіння... І Бог почув...» (Політ співочого каміння, с. 475). Для позначення позитивних рис жінки автор

використав образ троянди, яка асоціюється зі щастям, радістю та благополуччям.

3. Негативна характеристика осіб:

Брехач, як московська «галя» – ‘людина, яка завжди говорить неправду’. У тексті: «– Люди чесні, ви ся на то не чудуйте. Бо муй Пішта... то кождий ковдуш у селі знає, што він такий *брехач, як московська «галя»*, – і я показала через воблок на радіо, што висів на вершку стовпа» (Жінчовка, с. 11). Письменник, надаючи характеристику персонажу, використав образ дрогового радіо «Галя», яке у радянські і пострадянські часи було основним джерелом інформування населення і, на думку автора, доносило неправдиву інформацію до суспільства.

За копійку блоху до Києва пішки пожене – ‘дріб’язкова людина’. У тексті: «...Така *за копійку блоху до Києва пішки пожене*. От, приміром, підніми тепер червінця і скажи: «Товариші пасажери, хто загубив десять карбованців?!» Вона перша усіма святими клястиметься, що її – необачно з хустиною витягла з кешені – з’їдав і далі себе догадками Лодзьо...» (Земля, с. 262–263). Надаючи негативну характеристику особі, письменник використав образ копійки –дріб’язок; блохи – паразитична тварина, шкідник; Київ – велике місто, столиця України. Оскільки в художньому творі всі події проходять у селі, яке знаходиться на Закарпатті, то дорога до Києва дуже далека. Навівши такі паралелі, письменник дав зрозуміти читачу, наскільки людина є дріб’язковою, що вона готова на все, навіть неможливе, аби тільки мати хоч маленьку користь для себе.

4. Характеристика особи/ неособи за приналежністю до когось, чогось, за місцем розташування, видом діяльності

Вояк, як із баби руський козак – ‘поганий, нічого не вартий’. У тексті: «Із нього такий *вояк, як із баби руський козак*, – вжалила під ніс Соломонова Фіскарешка» (Чим би не бавилися пани, с. 93). Іронічна характеристика героя, яку письменник відобразив через компаративну фразу.

Такий мудрий, як би напився Данкової слив’янки! – ‘розумна людина, яка мислить нестандартно, яка завжди може знайти потрібне і влучне слово’. У тексті: «То й не дивно, що коли хотіли підкреслити нестандартність мислення співрозмовника, казали: *«Такий мудрий, як би напився Данкової слив’янки!»*

(Видіння зрячої води, с. 211). Автор використав назву алкогольного напою для позитивної характеристики героїв твору. Фразеологізована одинця функціонує лише в цьому прозовому творі.

5. Позначення розумової діяльності, властивості особи:

Жменя пасулі в голові – ‘мати хоч трохи розуму’. У тексті: « – Мамо, майте хоть *жменю пасулі в голові!* – аж підскочила Моргіта. – Та сей збийвіч не лиш табір спалить, а й усіх піонерів потопить» (Політ співочого каміння, с. 361). Для позначення розумової характеристики персонажа автор використав діалектне слово *пасуля* – ‘квасолина’ [166, с. 219] (сам письменник наводить значення ‘квасоля’).

З пеца упасти – ‘не розумітися у чомусь елементарному’. У тексті: «– Бабо, ви што: ниськи з *пеца упали?* – уже розсердився я. – Ви ж усю жізнь її пили!» (Чим би не бавилися пани, с. 98). Для іронічного опису розумових здібностей героїні, автор використав діалектне слово, яке можна віднести до ужанської говірки, – *пец* – ‘піч’.

Розумна, як два австрійські цісарі – ‘дуже розумна людина’. У тексті: «– Но ти у мене, Марько, не жона, а ласка Божа, і *розумна, як два австрійські цісарі*, – мовить дід Соломон, дивлячись закохано на свою годувальницю» (Видіння зрячої води, с. 171). Письменник, вказуючи на високі розумові здібності героїні, використав образ австрійських імператорів, які, на думку героїв художнього твору, були надзвичайно розумними.

Тематична група нараховує 48 авторських художніх фразем, які поділяємо на підгрупи, що позначають: властивості, якості людини (*плодючі, як майська земля*); позитивну характеристику особи (*трояндова жінка*); негативну характеристику особи (*за копійку блоху до Києва пішки пожене*); характеристику особи / неособи за приналежністю до когось, чогось, за місцем розташування чи видом діяльності (*такий моцний, огненний і лютий, як Данкова паленька*); розумову діяльність людини (*розумна, як два австрійські цісарі*).

Авторські художні фраземи на **позначення зовнішнього вигляду особи**:

Випозірувати, як майське сонечко – ‘гарно виглядати’. У тексті: «Йой,

Анцьо дорога, хоть і довго не виділа тебе, або так, нівроку, *випозіруєш*, як *майське сонечко*, – каже баба, а сама думає: «Ти, повітрульо нечесана, лем ти віник хибить...» (Не приймайте, небеса, с. 81). Художня фразема побудована на особливостях закарпатського говору. Діалектні компоненти: *випозірувати* – ‘виглядати, мати певний зовнішній вигляд’; *майське* (русизм) – ‘травневе’.

Гладенька, як молочне поросятко – ‘повна, товста людина’. У тексті: «Он така, нівроку, пухкенька, *гладенька, як молочне поросятко*» (Політ співочого каміння, с. 407). Компаративна художня фразема, яка із іронією, але в той же час щирістю, добродушністю вказує на те, що людина є дуже товстою. За допомогою зменшувально-пестливих слів, це порівняння не сприймається як образа.

Немов гірка мадярська поприга – ‘відчувати сильний біль і вияв сильного почервоніння’. У тексті: «Особливо дісталось лівому вуху – воно, бідне, одразу надулося, як торомба, і ще й досі *пече-пашиць*, *немов гірка мадярська поприга*» (Збийвіч, с. 36). Для позначення стану особи, що характеризується зовнішніми виявами, письменник вжив діалектні слова: *поприга* – ‘стручковий перець однорічний (*Capsicum annuum*), а також його плід’ [166, с. 260] та прикметник від похідного слова *мадяр* – ‘угорець; прізвисько (українця)’ [166, с. 165].

Очі, як мадярські сливи – ‘великі і гарні очі’. У тексті: «До того ж чорна, як циганка, з гачкуватим, як у ворони, носом, проте дивовижно-красивими і звабливими, як *мадярські сливи, очима*» (Не приймайте, небеса, с. 79–80). До складу художньої фраземи входить діалектне слово, похідне від слова *мадяр* – ‘угорець; прізвисько (українця)’ [166, с. 165].

У групі на позначення зовнішнього вигляду особи ми виокремили 35 авторських художніх фразем. Використовуючи художні фраземи на позначення зовнішнього вигляду персонажів, Д. Кешеля відтворив зовнішність людини, а саме: риси обличчя, очі, ніс, волосся, гарний / негарний, товстий / худий тощо. Також письменник поєднав позначення зовнішнього вигляду особи у поєднанні з її фізичним станом.

Авторські художні фраземи на *позначення періоду, часу, місця, кількості*. У ході дослідження ми поділили тематичну групу на такі підгрупи:

1. Період, час:

Мачачий динь – ‘8 березня, Міжнародний жіночий день’. У тексті: «А тут уже на носі і *мачачий динь* (по-Вашому, осьмоє марца)» (Шалабойдики, с. 45). Для показу колоритного закарпатського мовлення та комічного сприйняття чоловічим населенням сільської місцевості автор Міжнародний жіночий день називає кошачим (діалектне слово: *мачка* – ‘кішка’).

При перших мадярах – ‘період, коли певну територію України вперше завоювали угорці’. У тексті: «Із вас што візьмеш, коли послідня воша здохла у вашому газдівстві ще *при перших мадярах*» (Політ співочого каміння, с. 378). Для позначення певного історичного періоду автор використовує діалектну художню фразу, до складу якої входить діалектне слово *мадяр* – ‘угорець; прізвисько (українця)’ [166, с. 165].

Уціритися під сонцьом – ‘від самого народження’. У тексті: «Удколи закарпатець *уцірився під сонцьом*, у нього навхтема усі біди йшли від того, што не може уруzumіти, як йому правильно гварити: вуз, кунь, вул або віз, кінь, віл?» (Ряндяші, с. 25). Діалектна художня фразема, яка вказує на період, час народження особи, складається з діалектного слова (*уціритися* – ‘народитися’) та діалектної фонетичної трансформації (*сонцьом* – ‘сонцем’).

2. Місце, напрям дії: *за трьома козлами* – ‘віддалено, за трьома горбами’. У тексті: «Він уже багато літ живе у Лавках, селі, що знаходиться від нас на півночі за трьома горбами, або ж як казали, *за трьома козлами*» (Не приймайте, небеса, с. 73). Використавши цю художню фразу на позначення місця, автор відтворює живе мовлення сільського населення, які у побуті давали умовні назви всьому, що їх оточувало, як предметам, так і місцевості.

3. Кількість: *хоч би пес гавкнув чи хтось плюнув* – ‘немає зовсім нікого’. У тексті: «А в нашу сторону *хоть би пес гавкнув чи хтось плюнув* – ані єдного клієнта» (Видіння зрячої води, с. 169). Художня фразема, яка вказує на відсутність будь-кого.

Тематична група на позначення періоду, часу, місця, кількості нараховує 24 авторські художні фраземи. У групі виділяємо кілька різновидів фразем, які

позначають: період, час (*при перших мадяхах*); місце, напрям дії (*за трьома козлами*); кількість (*хоч би пес гавкнув чи хтось плюнув*). Значно переважають фраземи на позначення періоду та часу.

Авторські художні фраземи на **позначення природних явищ, стану природи**: *весна, як весільна сваха* – ‘весна, що несе щастя та радість людям’. У тексті: «*Весна, як весільна сваха, ходила весела і щедро придунайськими селами*» (Усі земні дороги, с. 97); *мороз, аж у голові почали воші пиццати* – ‘дуже сильний холод, мороз’. У тексті: «*Мороз такий, аж учула, як у голові почали воші пиццати*» (Видіння зрячої води, с. 169); *погода, як циганський міх* – ‘жахлива погода, холод, мороз, сніг...’. У тексті: «Починався березень. Пам’ятаю, *погода видалась, як циганський міх* – з одного кінця немилосердно сипало снігом, а з другого – пронизливо віяло, текло, пекло, щипало...» (Збийвіч, с. 34); *райські вічка* – ‘назва на позначення плодів (слива)’. У тексті: «Коли дозрівали сливи, баба, дідо і я, озброївшись тичками, рушали до Бентового ярку. І, не дивлячись на красу і цноту *райських вічок*, починали їх безжально збивати». (Видіння зрячої води, с. 209).

Група на позначення природних явищ нараховує 17 авторських художніх фразем. У процесі дослідження бачимо, що всі компоненти фразем цієї групи є здебільшого зрозумілими для україномовного населення.

Авторські художні фраземи на **позначення абстрактних явищ**:

Немов сатанинське око – ‘щось сповнене підступності, зла, жорстокості’. У тексті: «Порожня зіниця дула, *немов сатанинське око*, бачилося, пронизує кожне серце і заглядає у найпотаємніші закамарки своїх жертв» (Видіння зрячої води, с. 234). Для опису підступності, жорстокості, зла автор використав образ духовного створіння, яке є супротивником Бога.

Фоштерська лупина – ‘мисливська брехня’. У тексті: «– Пане інспекторе, то щи всьо *фоштерська лупина!* – гаркнув пан Фийса. – От ви увидите, што ми скоро під твердим керуництвом родної партії і совєтського уряду не лем на місяць, а щи й на самое сонце уліземо, – підняв руку уверх пан Фийса й почав комусь невідомому грозити...» (Збийвіч, с. 42). Фразема побудована на особливостях

закарпатського говору. Діалектні слова: *фоштер* – ‘лісничий’ з угорської мови; *лупина* – ‘лушпайка картоплі, яблука і под.’ [166, с. 164];

Представлена тематична група нараховує лише 15 авторських художніх фразем. Ключовими словами-концептами у фраземах на позначення абстрактних явищ найчастіше виступають *світ, час, око*.

Авторські художні фраземи на **позначення місця людини у суспільстві та позначення спорідненості між людьми:**

Голопуза жеброта – ‘жити у нестатках, мати вигляд дуже бідної людини’. У тексті: «*Голопуза жеброта*, подібна до мене, звісно купували зошити дешевші» (Видіння зрячої води, с. 184). Художня фразема вказує на місце людини у суспільстві, у контексті художнього твору письменник описує сільських дітей, які жили у злиднях.

Мукачівський копилець-онук – ‘назва на позначення у згрубілій формі позашлюбної дитини, яка виховується бабусею і дідусем’. У тексті: «– Ну гоп! Я з вами до Будапешту на свинський базар не ходив, горобків у Празі не лічив! Я вам не кум, не сват, не брат і од мене руки назад! От маєте *мукачівського копильця-онука*, із ним і возіться!» (Видіння зрячої води, с. 182). Художня фразема на позначення спорідненості між людьми має географічну прив’язку, вказує на місце народження героя художнього твору.

Пасуля не з нашої файти – ‘хтось з іншого роду, який не належить то певного роду’. У тексті: «Бо як знала говорити Фіскарешка про Штефана ,...е-е-е, розум майте, то *пасуля не з нашої файти*» (Чим би не бавилися пани, с. 152). Автор, описуючи спорідненість між людьми, ввів у художню фразему діалектизми: *пасуля* – ‘квасолина’ [166, с. 219] (сам письменник наводить значення ‘квасоля’); *файта* – ‘соціальний стан, походження’ [166, с. 397, 399].

Тематична група на позначення місця людини у суспільстві та спорідненості між людьми містить 8 авторських художніх фразем. Д. Кешеля у своїх художніх творах за допомогою таких мовних одиниць влучно описав соціальний статус своїх персонажів та їх місце у суспільстві. Описуючи

спорідненість між людьми, письменник здебільшого використовує індивідуально-авторські діалектні фраземи.

Авторські художні *фраземи-вислови біблійного походження*: *двері храмів душ* – ‘церква; місце, де люди моляться’. У тексті: «Мало того, що влада позбавила їх землі, худоби, майна... Вона автоматними прикладами вибивала *двері храмів їх душ* і брудними кирзовими чоботями топталася по святинях, злеліяних пращурами віками...» (Видіння зрячої води, с. 226); *жива вода з біблейських криниць* – ‘вода, яка заряджає енергією’. У тексті: «Святої води, *живої води з біблейських криниць*, з яких черпав і втоляв безмежну спрагу і страждання Син Божий» (Політ співочого каміння, с. 476); *обезкрилені херувими* – ‘янгели без крил’. У тексті: «Сталінські в’язні мали аскетичні, непроникливі, як буддійські монахи, обличчя і всі були схожі на *обезкрилених херувимів*, чи, вірніше, німих апостолів» (Чим би не бавилися пани, с. 157).

Вислови біблійного походження – це найменша за кількістю тематична група, вона нараховує 3 авторські художні фраземи. Письменник, використовуючи фраземи з Книги Книг, характеризує стан персонажів, місце, предмети, явища.

Висновки до розділу 3. У третьому розділі проаналізовано фраземіку художніх творів Д. Кешелі. За допомогою фразем автор зумів вдало зосередити увагу на романтичності натур його персонажів, більша частина його героїв – це поети в душі. Часто в центрі сюжету автор відображає соціально-психологічні процеси в житті рідного краю в минулому й сьогоденні. У прозі письменник уперше в українській літературі відтворив сприйняття простими селянами революції в Угорщині у 1956 р., яку жорстоко придушила радянська влада, зобразив перехрестя культур, духовності й ментальності різних народів на землях Закарпаття. Його герої надзвичайно колоритні, вони сприймають життя через призму гумору та іронії. Здебільшого Д. Кешеля пише закарпатським діалектом.

У творах Д. Кешелі ми зафіксували 1251 фразему (див. Рис. 3.1 та Додаток Б).

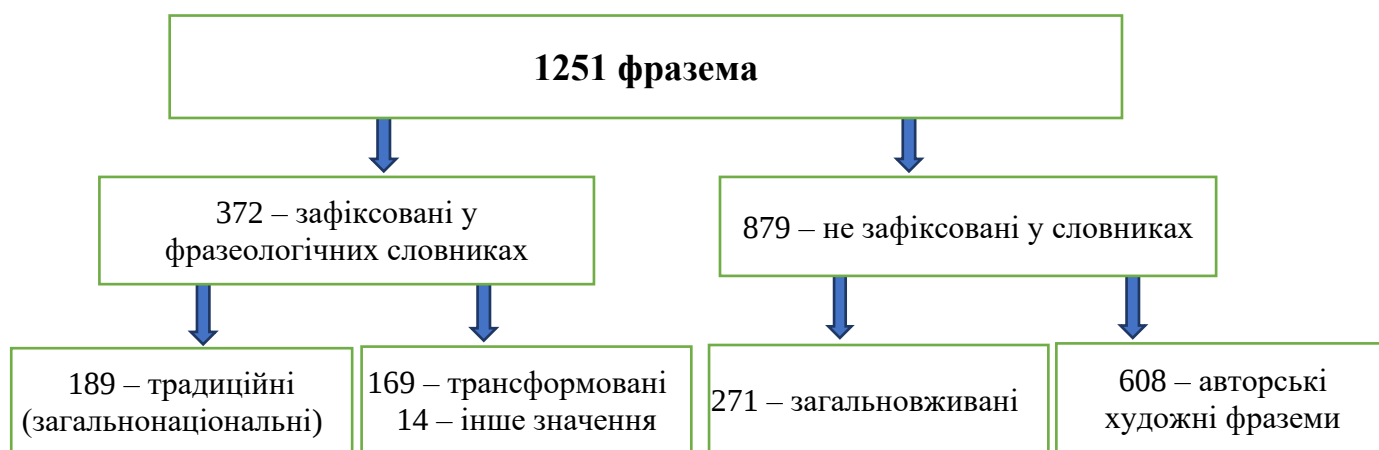

Рис. 3.1

Спостерігаємо, що Д. Кешеля використовує фраземи в цілісній і трансформованій формах, а також надає загальновживаним фразеологічним одиницям іншого значення. Найпоширеніший спосіб трансформації – заміна компонентного складу фраземи іншим словом. Наприклад: *поцілувати дулю* – ‘нічого не одержати, не знайти’ (пор.: *взяти дулю (під ніс)* – ‘нічого не одержати, не дістати’ [206, с. 78; 182, с. 61; 198, с. 52]. У тексті: «У нашому обійсті *поцілували дулю*, вірніше – півдулі: закваски і самогонки жандарми не знайшли, проте випадково натрапили на самогонний апарат» (Видіння зрячої води, с. 212).

Серед традиційних (загальнонаціональних) фразем переважають стійкі одиниці на позначення: дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим; фізично-емоційного стану особи; якості, ознаки, стану предмета, явища, дії; характеристики, властивості та якості особи / неособи.

За обсягом найбільшими тематичними групами авторських трансформацій традиційних (загальнонаціональних) фразем є мовні одиниці на позначення: дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим; фізично-емоційного стану особи; мовленнєвої та мисленнєвої діяльності; якості, ознаки, стану предмета, явища, дії.

Найбільш репрезентативні тематичні групи загальнонародних та діалектних фразем, які не зафіксовані у словниках (ФСУМ, СФУМ, Ужченко, Гуйванюк, Сабадош) на позначення: дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим; фізично-емоційного стану особи; характеристики, властивості та якості особи / неособи; мовленнєвої та мисленнєвої діяльності.

За кількістю найбільше представлені тематичні групи авторських художніх фразем Д. Кешелі на позначення: якості, ознаки, стану предмета, явища, дії; лайливих слів, прокльонів та іронії; дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим; фізично-емоційного стану особи.

У процесі дослідження лінгвокультурологічних особливостей фразем у творах відомого сучасного закарпатського письменника Д. Кешелі ми з'ясували, що мовлення його персонажів містить значну кількість фразеологічних одиниць. Відзначаємо, що найчастіше автор у мовлення персонажів вплітає фраземи на позначення: дій, вчинків, поведінки людини, діяльності особи в її стосунках із будь-ким, будь-чим; якості, ознаки, стану предмета, явища, дії; характеристики, властивості та якості людини; фізично-емоційного стану особи; лайливих слів. З цього випливає, що автор із великою увагою ставиться до діяльності людини та відтворення людських стосунків. Використовуючи традиційні, трансформовані, загальноновживані (не зафіксовані у словниках) та авторські художні фраземи, Д. Кешеля розкрив усю палітру відчуттів, діяльності, вчинків (як позитивних, так і негативних), притаманних людині. Фраземи здебільшого створені на словесних образах і є результатом розвитку образного мислення письменника. Відомий майстер художнього слова зумів органічно синтезувати, а відтак і гармоніювати, здавалося б, зовсім несумісні поняття: трагедію і комедію, глибокий ліризм і сатиру, народну мудрість і класичну філософію, відкрити живописні можливості фраземіки української мови.

Прозові твори Д. Кешелі містять діалектні фраземи, які вживаються для емоційно-експресивної характеристики персонажів. Здебільшого зазначені фраземи введені у мову героїв чи письменника, вони передають найточніші відтінки душевних почуттів, надають висловлюванню закарпатського колориту, роблять мовлення персонажів образним, виразним та емоційним. Наприклад: *лупнути у копоню; гертанку полоскати; уціритися під сонцьом; хосна, як із жаливи полотна; одверичи лаби і скріпнути* (Додаток 3).

Література до розділу

90, 91, 92, 93, 155, 166, 180, 182, 198, 206.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дали змогу зробити такі висновки та узагальнення:

1. Виконане на значному за обсягом емпіричному матеріалі студіювання у лінгвокультурологічному аспекті фразем, виокремлених із художніх творів закарпатоукраїнських письменників М. Дочинця та Д. Кешелі, підтвердило здатність фразем (як загальнонаціональних, трансформованих, так і власне авторських) відтворювати великий життєвий досвід народу, його вміння спостерігати й узагальнювати найсуттєвіші явища, факти в природі та суспільстві, народну мудрість, кмітливість та почуття гумору в різноманітних складних ситуаціях.

2. Українська фразеологія пройшла довгий і складний шлях свого становлення. Вона постійно поповнювалася новими одиницями, частково або й повністю архаїзуючи чи трансформуючи семантичну структуру питомих чи давно запозичених фразеологізмів. Семантично фразеологічні одиниці перебувають у тісному зв'язку зі всіма виявами матеріального й духовного життя етносу, з його менталітетом, системою цінностей тощо.

Теоретичні дослідження з фразеології охоплюють у сучасній лінгвістиці широке коло проблем. Виділяємо декілька головних: вивчення фразеологізму як основної одиниці фразеології; функціонування фразеологізмів у мовленні; визначення методів дослідження фразем. Однак, незважаючи на помітні досягнення у дослідженні фразеології, актуальними залишаються проблеми, що стосуються специфіки фразеології як лінгвістичної дисципліни, семантики і форми фразеологічних одиниць, класифікації фразеологізмів, джерел їх виникнення, системних зв'язків у фразеологічній системі, розвитку діалектної фразеології, місця фразеологічних одиниць у мові письменників, еволюційних процесів у фразеологічному фонді мови.

3. У процесі дослідження фраземіки художніх творів М. Дочинця та Д. Кешелі введено термін *художня фразема* – це семантично цілісна і синтаксично неподільна мовна одиниця, образна словосполука, художня формула,

яка передає й закріплює художню, естетичну оцінку дійсності. Визначено такі основні *ознаки художньої фраземи*: образність, ідіоматичність, смислова неподільність, семантичне перетворення фраземотвірних компонентів, семантична цілісність, емоційність та експресивність, що надає художньому тексту широкого стилістичного потенціалу та можливості підсвідомо впливати на читача.

4. Виокремлено 3745 фразем, із яких: 876 – зафіксовано у фразеологічних словниках (із них: 464 – традиційні (загальнонаціональні), 412 – трансформовані (32 – інше значення)); 2869 – не зафіксовані у словниках (із них: 807 – загальновживані, 2062 – власне авторські). З'ясовано, що мовлення персонажів значною мірою насичене фраземами. Майстри художнього слова, характеризуючи персонажів, їхні дії, стан, часто використовують компаративні та діалектні фраземи.

5. Дослідивши прозу М. Дочинця, ми з'ясували, що автор виробив свій індивідуальний авторський стиль (ідіостиль). Мова його творів – українська літературна, однак, поряд із загальновживаною лексикою, письменник використовує розмовну та діалектну, трапляються також і неологізми. Частим є вживання авторських художніх фразем. Цікавим в ідіостилі письменника є те, що всіх своїх героїв він не називає іменами, а дає їм загальні назви (*лис, горянин, вічник*). Головні герої – чоловіки чи жінки складної долі, незламні духом і світлі душею. Все описане у творах М. Дочинця передає через сприйняття і спостереження головних героїв (природні явища, людські почуття, дії, вчинки особи стосовно іншої особи, стан предмета, явища). Фраземи передають емоційну та психологічну гостроту, фізично-емоційний стан персонажа, вказують на людські стосунки, дії, вчинки, поведінку тощо.

У творах М. Дочинця виокремлено такі найбільш репрезентативні тематичні групи (традиційні, трансформовані, загальнонародні, авторські художні фраземи) на позначення: дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим (*носитися, як із писанкою; вчепитися до сорочки, як чорт до душі; пустити на підігрів; потолочити життя на полову*); якості, ознаки, стану

предмета, явища, дії (*мокий як хлющ; як роса з листа; порвати, як мавпа газету; ряхтіти на сонці, як рахат-лукум*); характеристики, властивості та якості людини (*золоті руки; парадний майстер; з казанком на плечах; розуму – як у блохи цицька*); фізично-емоційного стану особи (*пустити сльозу; копитами версти; гризти собі душу; в'янути, як укошена травина*); мовленнєвої та мисленнєвої діяльності (*кістки перемивати; кришити грізьбу зубами; голова лише в один бік варить; проварювати думки*); періоду, часу, місця, кількості (*від зорі до зорі; нога людська не топтала тут ряст; як піску; час німого безгоміння*); зовнішнього вигляду людини (*розчервонілий як рак; жовта, як старий віск; ніс довгий, як три тижні; обсмалений, як циганський казан*); природних явищ (*гаряча паляниця; кипіти, як риба під час нересту*); абстрактного явища (*лавровий вінець; доля обернеться лицем; життєва гавань; скусити глевкої мамалиги*); місця людини у суспільстві та позначення спорідненості між людьми (*біла ворона; голуба, талановита кров; який корч, такий і прутик; і бесідою, і писком русин*); фразем-висловів біблійного походження (*іскра Божя; вийти наче з чистилища; десниця Бога; невдачлива супутниця Адамова*); лайливих слів, прокльонів, іронії (*матері їх хрін; хай їм грець; сони в дві дірки; любити, як коза ніж*).

6. Проаналізований матеріал засвідчує, що Д. Кешеля пише художню прозу закарпатським діалектом, створюючи свій індивідуальний авторський стиль. Відзначаємо, що мова творів, стилізована закарпатськими діалектизмами, чергується з газетними штампами радянської доби, яскравими авторськими вставками з використанням здебільшого ужанської говірки та літературної мови. Мовлення героїв прозових творів характеризується особливостями знижено-розмовного стилю. Таким поєднанням автор зумів відобразити трагічне комічним. Із гумором і лірично-саркастичним забарвленням письменник описує життя селян у різні історичні часи, а також їхнє світосприйняття. Д. Кешеля часто використовує авторські художні фраземи, які здебільшого побудовані на порівняннях.

Найбільш репрезентативні тематичні групи фразем, виокремлені у прозі Д. Кешелі (традиційні, трансформовані, загальнонародні, авторські художні

фраземи), на позначення: дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим (*пустити із торбою по світу; накрутити осячі вуха; каторжні труди; гонити кози моравські*); якості, ознаки, стану предмета, явища, дії (*з ніг до голови; ножом'го мож різати; люта, як огонь; сесі пенгіві уже не гроші, а псячі воші*); фізично-емоційного стану особи (*убитий горем; мокрим голубом дух вилетить; душевна травма; слабий, як мукачівське пиво*); характеристики, властивості та якості людини (*хоч до рани прикладай; дуплава голова; як скиба хліба; жменя пасулі в голові*); лайливих слів, прокльонів та іронії (*курка би їх копнула; гута би го забила; Мінден би'го побив*); мовленнєвої та мисленнєвої діяльності (*плескали язиками; плести тринку-парастас; терти мозоль на голові; ластовки співають з рота*); періоду, часу, місця, напрямку, кількості (*на всі чотири боки; ні душі; родинне гніздо; мачачий динь*); зовнішнього вигляду (*скривитися, як середа на п'ятницю; як з воску; ніби щойно з-під вінця; випозірувати, як майське сонечко*); місця людини у суспільстві та позначення спорідненості між людьми (*не відставати від моди; із світовим іменем; пасуля не з нашої файти*); абстрактних явищ (*марнотою-марнот; нести тяжку ношу; фоштерська лупина*); природних явищ (*циганське сонце; хоч до зраненого серця прикладай; як весільна сваха*); фразем-висловів біблійного походження (*остання судна хвилина; грішна земля; обезкрилені херувими*).

7. Описуючи життя і побут закарпатців, їх місце у суспільстві, міжособистісні стосунки, риси характеру, поведінку, вид діяльності, письменники використовують фраземи різних тематичних груп та різної структури. Їх майстерність виявляється як у відборі фразем, оновленні й розширенні фраземних контекстів і зв'язків, у влучному відчутті семантико-стилістичних особливостей традиційних фразем, так і у створенні нових авторських художніх одиниць, які становлять основну рису їхнього ідіостилу та поповнюють фразеологічний склад діалектної та української літературної мови. М. Дочинець та Д. Кешеля вдало трансформували стійкі сполучення, органічно вплітаючи в них особливості рідного їм говору.

Зауважимо, що у творах М. Дочинця переважають фраземи, які відтворюють явища, стан природи, боротьбу людини за виживання, а в Д. Кешелі – більше колоритних фразем, які відображають стосунки між людьми, ставлення один до одного та характеристику одного персонажа іншим.

В обох письменників трапляються фраземи, що містять у своєму складі назви тварин. За допомогою цих назв автори, приписуючи людям характерні риси, властиві тваринам, зуміли розкрити характери героїв, їхню поведінку, дії, показати фізичний та емоційний стан.

Спільним у майстрів художнього слова є і часте використання соматизмів у фраземах. Майже в кожній тематичній групі наявні мовні одиниці, до складу яких входять назви частин тіла людини. Фраземи з соматичним компонентом, зафіксовані у прозі М. Дочинця та Д. Кешелі, відтворюють внутрішній світ людини, її зовнішність, властиві їй риси характеру, розумові здібності, дії, поведінка (*вицвілі очі; білий і міцний, як гусарські зуби*). Отже, такі фраземи віддзеркалюють об'єктивні та суб'єктивні реалії світу, у центрі якого знаходиться людина у всіх своїх виявах.

Світоглядні позиції й національна специфіка творчості митців значною мірою розкривається через мову їхніх художніх творів. Фраземи мають яскраве експресивно-емоційне та оцінне забарвлення, вони надають тексту образності. Мовний стиль творів – феномен, результат невтомної творчої діяльності письменників. М. Дочинець та Д. Кешеля роблять неоціненний внесок у розбудову закарпатоукраїнської мовної культури. Особливість таланту авторів у тому, що вони зуміли знайти такі слова, що містять у собі код нації, і донести їх читачеві. Уживання фразем допомогло письменникам відтворити колорит рідного краю, розкрити характери, позитивні та негативні вчинки героїв, фізичний та емоційний стан персонажів, оригінально відобразити їхнє живе мовлення.

Аналіз засвідчив, що фраземи, функціонуючи в системі художніх творів, виконують важливу інтенсифікаційну роль, зокрема, виступають виразними репрезентантами традицій, звичаїв, побутових реалій, характерних для закарпатців. Авторські видозміни (структурні, образно-сміслові) значною мірою

розширюють функційне поле таких висловів. Виокремлений і проаналізований матеріал уможливив визначити такі основні лінгвокультурні концепти у творах М. Дочинця і Д. Кешелі: ЛЮДИНА, ЖИТТЯ, СМЕРТЬ, ПРАЦЯ, ВЧИНКИ, СТОСУНКИ, ВЛАСТИВОСТІ, МОВЛЕННЯ, МИСЛЕННЯ, ЕМОЦІЇ, ЧАС, СТАН ПРИРОДИ (Додаток И).

8. Перспективу подальших досліджень убачаємо у поглибленому вивченні традиційних, трансформованих та авторських художніх фразем у прозі Мирослава Дочинця та Дмитра Кешелі, а також інших майстрів художнього слова. Зібраний та проаналізований у дисертації емпіричний матеріал може бути покладений в основу створення словника фразеологізмів досліджуваних творів із відповідними лінгвокультурологічними коментарями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авксентьев Л. Г. Фразеология языка прозаических произведений Михаила Стельмаха : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Харьков, 1969. 26 с.
2. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія. Харків : Вища школа, 1983. 137 с.
3. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків : Вища школа, 1987. 133 с.
4. Алефіренко М. Ф. Фразеологізм. *Українська мова* : Енциклопедія / ред. колегія: В. М. Русанівській, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ : Укр. енцикл., 2007. С. 801–802.
5. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка. Москва : Флинта, 2010. 288 с.
6. Андреева І. О. Лінгвокогнітивні параметри концептуалізації простору засобами англійської фразеології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Одеса, 2007. 20 с.
7. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: Попытка системного описания. *Вопросы языкознания*. 1995. № 1. С. 37–67.
8. Арутюнова Н. Д. Логический анализ языка: ментальные действия. Москва : Наука, 1993. 173 с.
9. Архангельский В. Л. Устойчивые фразы в современном русском языке. *Основы теории устойчивых фраз и проблемы общей фразеологии*. Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1964. 315 с.
10. Архангельский В. Л. Методы фразеологического исследования в отечественном языкознании (60-е годы XX в.). *Вопросы лексики и фразеологии современного русского языка* : сборник статей. Ростов-на-Дону, 1968. С. 75–96.
11. Атлас української мови : в 3-х т. Київ : Наукова думка, 1988. Т. 1. 497 с. ; 1988. Т. 2. 520 с.
12. Бабич Н. Д. Фразеологія української мови: навчальний посібник : у 2 ч. Чернівці, 1970–1971. Ч. 1. 63 с. ; Ч. 2. 90 с.

13. Бабич Н. Д. Соотношение общенародного и узколокального в фразеологии украинского языка : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.02. Одесса, 1972. 20 с.

14. Бабич Н. Д. Співвідношення діалектного та загальнонародного в українській фразеології (до питання про фразеологічну синоніміку та варіантність). *Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів* : тези доповідей та повідомлень. Київ : Наукова думка, 1972. С. 61–63.

15. Бабич Н. Д. Лексичні варіанти фразеологічних одиниць буковинських говірок (особливості компонентного складу і функціонування). *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології* : тези доповідей. Ужгород, 1978. С. 87–88.

16. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва : Изд-во иностранной литературы, 1955. 416 с.

17. Балли Ш. Французская стилистика / пер. с фр. К. А. Долинина. Москва : Изд-во иностранной литературы, 1961. 394 с.

18. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.15. Київ, 1998. 26 с.

19. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.15. Івано-Франківськ, 1998. 391 с.

20. Баран Я. А., Зимомря М. І., Білоус О. М., Зимомря І. М. Фразеологія: знакові величини : навчальний посібник для студентів іноземних мов. Вінниця : Наукова Книга, 2008. 356 с.

21. Бевзенко С. П. Актуальність вивчення української діалектної фразеології. *Мовознавство*. 1974. № 2. С. 15–19.

22. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. 247 с.

23. Белоноженко В. М. Фразеологическое значение и способы его разработки в словаре : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Киев, 1984. 24 с.

24. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ : Наукова думка, 1989. 156 с.
25. Боярова Л. Г. Синонимия глагольных фразеологических единиц современного украинского литературного языка : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Харьков, 1981. 20 с.
26. Булаховский Л. А. Курс русского литературного языка. Киев : Радянська школа, 1952. Т. I. 276 с.
27. Венжинович Н. Ф. Лінгвокультурологічний аспект вивчення фразеології у творах Івана Чендея. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : збірник наукових праць / відп. ред. І. В. Сабадош. Ужгород : Говерла, 2007. Вип. 11. С. 208–212.
28. Венжинович Н. Ф. Тематична стратифікація фразеологізмів української мови. *Мова і культура* : науковий щорічний журнал / голов. ред. Д. С. Бураго. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. Т. IX (121). Вип. 11. С. 112–120.
29. Венжинович Н. Ф. Лингвокультурологические особенности фразеологизмов в русском и украинском языках. *Фразеология и языковая динамика* : сборник научных трудов / под. ред. проф. Мокиенко В. М. и доц. Савченко А. В. Greifswald – Санкт-Петербург : ООО «Издательство «Лема», 2011. С. 113–117.
30. Венжинович Н. Ф. Фразеологічні одиниці з античних джерел (на матеріалі української, російської та англійської мов). *Проблеми зіставної семантики* : збірник наукових статей / відп. ред. Корольова А. В. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2011. Вип. 10. Ч. II. С. 66–71.
31. Венжинович Н. Ф. Національно-культурна специфіка фразем у творах Петра Скунця. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації* / голов. ред. Ю. М. Бідзіля. Ужгород : Говерла, 2012. Вип. 28. С. 164–166.
32. Венжинович Н. Ф. Вербалізація концептів *батько* і *мати* у фраземах української мови (на матеріалі творів Т. Г. Шевченка). *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації / голов. ред. Г. В. Шумицька. Ужгород : Говерла, 2014. Вип. 31. С. 298–300.

33. Венжинович Н. Ф. Лінгвокультурологічні особливості відтворення долі людини у фразеологізмах української мови (на матеріалі поетичних творів Т. Шевченка). *Słowo. Tekst. Czas XII. Frazologia w idiolekcie i systemach języków słowiańskich. W 200. rocznicę urodzin Tarasa Szewczenki* / pod red. M. Aleksiejnki, H. Biłowus, M. Hordy, W. Mokijenki i H. Waltera. Szczecin – Greifswald, 2014. T. 1. S. 190–196.

34. Венжинович Н. Ф. Фразеологічна картина світу у творах І. Нечуя-Левицького. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки* / відп. ред. Л. М. Марчук. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. Вип. 38. С. 94–98.

35. Венжинович Н. Ф. Фраземіка в повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» як джерело відтворення ментальних рис українців. *Мовознавчий вісник* : збірник наукових праць / редкол: Г. І. Мартинова (відп. ред.) та ін. Черкаси, 2016. Вип. 21. С. 61–66.

36. Венжинович Н. Ф. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології : монографія. Ужгород : ФОП Сабов А. М., 2018. 463 с.

37. Венжинович Н. Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 Київ, 2018. 43 с.

38. Венжинович Н. Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2018. 503 с.

39. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. *Лексикология и лексикография*. Москва : Наука, 1977. С. 140–161.

40. Гаврин С. Г. Фразеология современного русского языка : учебник по спецкурсу для филологов. Пермь : Перм. гос. пед. ин-т, 1974. 269 с.

41. Галас А. М. Фраземи паремії з компонентами Бог, Божий у закарпатських говірках. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : збірник наукових праць / відп. ред. І. В. Сабадош. Ужгород, 2017. Вип. 22. С. 18–23.

42. Галас К. Й. Словник українських топонімів Закарпаття. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні* : матеріали науково-практичної конференції. Ужгород, 1993. С. 109–117.

43. Галинська О. М. Фразеологізми як знаки культурної інформації. *Проблеми зіставної семантики* : збірник наукових статей. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2011. Вип. 10. Ч. 2. С. 72–76.

44. Гнатюк И. С. Трансформация традиционных фразеологизмов в языке современной украинской художественной прозы : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Киев, 1982. 24 с.

45. Головіна Н. Б. Топонім як національний виразник фразеологічної системи побажань (на матеріалі німецької та української мов). *Проблеми зіставної семантики* : збірник наукових статей. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2011. Вип. 10. Ч. 2. С. 77–82.

46. Голянич М. І. Мовний портрет села Тюдів : словник : у 2 т. Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 2018. Том 1 А–М. 1000 с.

47. Горинь В. Життя і слово «І звідкіля ти взявся у нас такий?». *Дзвін*. Львів, 2014. № 6 (848). С. 135–141.

48. Городецька О. В. Національно-марковані концепти в британській мовній картині світу ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2003. 270 с.

49. Грица Т. Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької області : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 Харків, 1996. 17 с.

50. Грицак М. А. Словник українських говорів Закарпатської області. *XII республіканська діалектологічна нарада* : тези доповідей. Київ, 1965. С. 154–157.

51. Грицак М. А. Стилiстичні функції лексичних діалектизмів у новелах І. М. Чендея. *Розвиток української радянської новели* : тези доповідей та

повідомлень міжвузівської наукової конференції Ужгородського державного університету. Ужгород, 1968. С. 111–113.

52. Гриценко П. Ю. Діалектизм. *Українська мова* : Енциклопедія / ред. колегія В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк. та ін. Київ : Українська енциклопедія, 2007. С. 151–152.

53. Грещук В. В. Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові : словник : у 2 т. / відп. ред. В. Грещук. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2019. Т. 1. 584 с.

54. Д'якова Т. О. Фразеологічна репрезентація мовної картини світу в українських східнословобожанських говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луганськ, 2011. 19 с.

55. Демський М. Т. Збагачення української літературної мови народною фразеологією (на матеріалі дієслівної фразеології). *Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів* : тези доповідей та повідомлень. Київ : Наукова думка, 1972. С. 63–65.

56. Демський М. Т. Деякі особливості бойківської дієслівної фразеології. *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології* : тези доповідей. Ужгород, 1978. С. 90–91.

57. Демський М. Т. Дериваційна база діалектної фраземіки бойківського ареалу. *Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі* : тези доповідей і повідомлень XV діалектологічної наради. Житомир, 1983. С. 238–239.

58. Демський М. Т. Суть фраземи, її ономасіологічні функції й особливості номінації. *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка* : праці філологічної секції. Львів, 1992. Т. ССХХІV. С. 240–265.

59. Демський М. Т. Українська фраземіка (дериваційна база, семантико-граматичні особливості): автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Ужгород, 1994. 21 с.

60. Демський М. Т. Українські фраземи й особливості їх творення. Львів : Просвіта, 1994. 64 с.

61. Демський М. Т. Українська фраземіка: дериваційна база, семантико-граматичні особливості : монографія / упоряд.: О. Демська, М. Яким. Дрогобич : Посвіт, 2019. 340 с.
62. Дехтярьова О. В. Діалектна фразеологія в художньому тексті (на матеріалі творчості письменників Покуття і Гуцульщини кінця ХІХ – початку ХХ ст.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського. Сімферополь, 2011. 180 с.
63. Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських говорів Закарпатської області УРСР (України): Лексика. Ужгород, 1958–1993. Ч. І–ІІІ.
64. Добош В. І. Енклітики в південно-західних говорах української мови. *Дослідження лексики і фразеології говорів українських Карпат*. Київ, 1982. С. 136–155.
65. Добржанська Л. І. Фразеологія языка Т. Г. Шевченко : автореф. дисс. ... канд. філол. наук. Харьков, 1954. 16 с.
66. Добролюжа Г. М. Ідеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об'єктами – назвами тварин. Житомир : Волинь, 1997. 53 с.
67. Добролюжа Г. М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир : ПП Туловський, 2010. 403 с.
68. Дочинець М. І. Дорога в небо – до людей. Історії чоловіків, які витримали. Мукачево : Карпат. вежа, 2011. 276 с.
69. Дочинець М. І. Булава і серце: великі романи великих людей. Мукачево : Карпат. вежа, 2012. 128 с.
70. Дочинець М. І. Місячна роса. Краплини земного й небесного. Мукачево : Карпат. вежа, 2012. 176 с.
71. Дочинець М. І. Вічник. Сповідь на перевалі духу. Мукачево : Карпат. вежа, 2013. 280 с.
72. Дочинець М. І. Горянин. Води Господніх русел : роман. Мукачево : Карпат. вежа, 2013. 312 с.

73. Дочинець М. І. Лис. Віднайдення загублених слідів : роман. Мукачево : Карпат. вежа, 2013. 288 с.
74. Дочинець М. І. Світильник слова. Книга життя. Життя книги. Мукачево : Карпат. вежа, 2013. 212 с.
75. Дочинець М. І. Руки і Душа. Історії жінок, які перемогли. Мукачево : Карпат. вежа, 2014. 172 с.
76. Дубчак О. П. Мовна картина світу як об'єкт лінгвістичного дослідження. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови* : збірник наукових праць. 2007. Вип. 3. С. 205–211.
77. Ефимов А. И. Стилистика художественной речи. Москва, 1961. 519 с.
78. Євтушина Т. О. Лінгвостилістичний потенціал фразеології у творах В. Стефаника : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Південноукраїнський державний педагогічний ун-т імені К. Д. Ушинського. Одеса, 2005. 237 с.
79. Єфименко О. Є. Концепт «степ» в українській мові: словникова, текстова і психолінгвістична парадигма : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2005. 19 с.
80. Жуйкова М. В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2007. 416 с.
81. Жуйкова М. В. Образна основа фразеологізмів і фреймове моделювання. *Славянская фразеология в синхронии и диахронии* : сборник научных статей. Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2011. Вып. 1. С. 22–26.
82. Жуков В. П. Семантика фразеологических оборотов. Москва : Просвещение, 1978. 160 с.
83. Залевская А. А. Психолингвистические исследования. Слово. Текст : избранные труды. Москва, 2005. 543 с.
84. Здіховська Т. В. Фразеологія української прози першої половини ХХ століття (на матеріалі творів У. Самчука та Б. Лепкого) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Волинський національний ун-т імені Лесі Українки. Луцьк, 2010.

222 с.

85. Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ономасіологія, ареали, етимологія. Харків : Вища школа, 1999. 304 с.

86. Ісак М. Природа і душа не терплять порожнечі. URL: <http://miroslav-dochinets.com/рецензії/85-природа-і-душа-не-терплять-порожнечі.html> (дата звернення: 03.03.2015).

87. Калашник В. С. Людина та образ у світі мови : вибрані статті. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 368 с.

88. Калашник В. С. Поетичні фразеологізми в українській радянській поезії. URL: <http://kulturamovny.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine23-3.pdf> (дата звернення: 11.12.2020).

89. Калашник В. С. Фразотворення в українській поетичній мові радянського періоду: семантико-типологічний аспект : монографія. Харків : Вища школа, 1985. 172 с.

90. Кешеля Д. М. Колиска сонця : оповідання, повість. Ужгород : Карпати, 1982. 128 с.

91. Кешеля Д. М. А земля таки крутиться. Ужгород : Карпати, 1985. 272 с.

92. Кешеля Д. М. Державна копоня, або Листи до пана Президента. Ужгород : Карпати, 1993. 64 с.

93. Кешеля Д. М. Політ співочого каміння. Трилогія з народного життя. Ужгород : Карпати, 2012. 496 с.

94. Коваленко Н. Д. Фраземіка говірок Західного Поділля : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2001. 20 с.

95. Коваленко Б. О., Коваленко Н. Д. Фразеологізми в ідіюстилі Анатолія Свидницького : словник. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Рута», 2019. 364 с.

96. Коваленко Б. Ідеографічна класифікація соматичних фразем в ідіюстилі А.П. Свидницького. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Ужгород : ПП Данило С.І., 2020. Вип. 2 (44). С. 161–167.

97. Коваль В. И. Языковая картина мира и ее отражение в славянской этнофразеологии. *Славянская фразеология в синхронии и диахронии* : сборник научных статей. Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2011. Вып. 1. С. 29–32.

98. Кожуховська Л. Системні класифікації фразеологічних одиниць в україністиці. *Мовознавчі студії* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції на пошану 75-річчя від дня народження професора Мар'яна Демського) / упоряд.: К. Іваночко, О. Кушлик, П. Мацьків, М. Стецик, М. Яким, Я. Єрмоленко, Л. Баранська. Дрогобич : Посвіт, 2010. Вип. 2. С. 192–198.

99. Козак С. Мирослав Дочинець: «У творчості мене цікавить не правда історії, а правда серця». *Літературна Україна*. 2013. 5 грудня. № 47. С. 10–11.

100. Козубай В. І. Погляд на фразеологізми крізь призму лінгвокультурології (на прикладі англійської мови). *Мова і культура*. 2012. Вип. 15. Т. 2. С. 65–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2012_15_2_14 (дата звернення: 19.10.2019).

101. Коломієць М. П. Фразеологічна синоніміка української мови. Дніпропетровськ : ДДУ, 1986. 80 с.

102. Кононенко В. Етнологічні засади вивчення української мови. *Українська мова в освіті* : збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції. Івано-Франківськ : Плай, 2000. С. 43–56.

103. Кононенко В. І. Мова у контексті культури : монографія. Київ ; Івано-Франківськ : Плай, 2008. 390 с.

104. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія. Київ : Вища школа, 2008. 327 с.

105. Кононенко В. І. Лінгвопоетичні етюди : монографія. Київ ; Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2018. 304 с.

106. Кононова О. А. Отголоски мифов и суеверий древних германцев в современной немецкой фразеологии. *Проблемы идиотнической фразеологии* : докл. на межвуз. семинаре «Идиотническая фразеология романских, германских и славянских языков» (10–11 ноября 1999 г.) СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2000. Вып. 3. С. 33–41.

107. Коноplenko E. Г. Адвербиальные фразеологические единицы современного украинского языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02. Киев, 1986. 20 с.

108. Кохан Ю. І. Фраземіка в системі ідіостилію письменника (на матеріалі художньої прози Олеся Гончара і Павла Загребельного) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2003. 19 с.

109. Краснобаєва-Чорна Ж. Ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць у словнику фразеологічних термінів сучасної української мови. *Лінгвістичні студії* : збірник наукових праць. Донецьк : ДонНУ, 2011. Вип. 22. С. 289–298.

110. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения. Москва : Наука, 1997. 247 с.

111. Кульбабська О. В., Шатілова Н. О. «Пишу, як серце диктує...» (Ідіостиль Сидора Воробкевича) : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. 456 с.

112. Лавер В. І. До питання про дослідження діалектної фразеології методом лінгвогеографії. *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови* : тези доповідей. Ужгород : Вид-во Ужгородського ун-ту, 1978. С. 95–96.

113. Лавер В. І. Методичні поради до програми збирання матеріалів народної фразеології. Ужгород, 1982. Ч. I. 37 с.

114. Лавер В. І. Методичні поради до програми збирання матеріалів народної фразеології. Ужгород, 1982. Ч. II. 47 с.

115. Лавер В. И. Фраземика украинских диалектов карпатского региона : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.01. Киев, 1992. 50 с.

116. Лавер В. И. Фраземика украинских диалектов карпатского региона : дисс. ... докт. филол. наук : 10.02.01. Киев, 1992. 340 с.

117. Ларин Б. А. Очерки по фразеологии (О систематизации и методах исследования фразеологических материалов). *Очерки по лексикологии*,

фразеологии и стилистике : ученые записки Ленинградского гос. ун-та. Ленинград, 1956. № 198. С. 200–224.

118. Ларін Б. О. Про народну фразеологію. *Українська мова в школі*. 1959. № 5. С. 30–36.

119. Ларін Б. О. Про народну фразеологію. *Праці X Респ. діал. наради*. Київ : Наукова думка, 1961. С. 52–65.

120. Ларин Б. А. Очерки по фразеологии (о систематизации и методах исследования фразеологических материалов). *История русского языка и общее языкознание*. Москва : Просвещение, 1977. С. 125–149.

121. Левченко О. П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.02 / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Львів, 2007. 465 с.

122. Лесюк М. П., Попойлик Ю. Д. Фразеологія «абсолютного пана форми». *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2016. № 2(34). С. 43–50.

123. Лизанець П. М. Діалектизми-мадяризми та їх стилістичні функції в романі М. І. Томчання «Жменяки». *Тези доповідей і повідомлення до XIX наукової конференції*. Ужгород, 1965. С. 71–75.

124. Лизанец П. Н. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья. Венгерско-украинские межъязыковые связи. Будапешт, 1976. 682 с.

125. Марковська А. В. Лінгвокогнітивна сутність фразеологізмів сучасної німецькомовної преси. *Збірник Всеукраїнської науково-практичної конференції «Концептологія в системі гуманітарних наук»* (26–27 березня 2009 року). Полтава : ПДПУ, ФОП Гаража М.Ф., 2009. С. 56–59.

126. Маслова В. А. Лингвокультурология. Москва : Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.

127. Матвіяс І. Г. Народна фразеологія в матеріалах Атласу української мови. *Питання фразеології східнослов'янських мов* : тези республіканської наукової конференції. Київ : Наукова думка, 1972. С. 147–148.

128. Мацюк З. Що сільце, то нове слівце : словник фразеологізмів Західного Полісся. Луцьк : Вежа-Друк, 2013. 476 с.

129. Мацюк З. Говорити як медок варити : словник фразеологізмів Західного Полісся та суміжних територій. Луцьк : Вежа-Друк, 2020. 688 с.

130. Миголинець О. Д. Фраземи, пов'язані з народною медициною, в українських закарпатських говірках. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2013. Вип. 18. С. 39–43.

131. Мілева І. В. Евфемізація і дисфемізація у фразеотворенні говірок сходу України : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луганськ, 2005. 19 с.

132. Міняйло Р. В. Активні процеси в ареальній фразеології Сходу України : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2001. 19 с.

133. Мойсієнко А. К. Мова як світ світів. Поетика текстових структур. Умань : Софія, 2008. 280 с.

134. Мойсієнко А. К. Актуалізація фразеологічних одиниць у художньому тексті. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія* : збірник праць до 90-річчя Л.Г Скрипник. Київ : Видав. дім Д. Бураго, 2011. С. 115–121.

135. Мойсієнко А. К. Динаміка образних утворень з онімним словом (на матеріалі текстів української художньої літератури). *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Кропивницький : Видавництво «КОД», 2020. Вип. 187. С. 21–28.

136. Мокиєнко В. М. Славянская фразеологія : учебное пособие. Москва : Высшая школа, 1989. 287 с.

137. Морараш Г. В. Фразеологічне багатство мови творів Євгенії Ярошинської. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. Вип. 28. С. 312–315.

138. Морараш Г. В. Ідіолект Євгенії Ярошинської : монографія. Чернівці : Друк Арт, 2018. 304 с.

139. Москаленко Н. А. Лексичні діалектизми у складі фразеологізмів української літературної мови. *Українська літературна мова в її взаємодії з*

територіальними діалектами : тези республіканської конференції. Київ : Наукова думка, 1977. С. 179–188.

140. Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березовий. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 224 с.

141. Нимчук В. В. Словообразование именных частей речи в закарпатских верхнеприборжавских говорах : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Київ : Изд-во АН УССР, 1962. 17 с.

142. Нимчук В. В. Словотвір прислівників іменникового (без прийменників) походження в закарпатських говірках. *Праці XII Республіканської діалектологічної наради*. Київ : Наукова думка, 1971. С. 263–273.

143. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Київ : Либідь, 1993. 768 с.

144. Олійник І. С., Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник. Київ : Радянська школа, 1971. 352 с.

145. Олійник М. Я. Фразеологія гуцульських говірок : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2002. 223 с.

146. Олійник М. Я. Фразеологія гуцульських говірок : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2002. 20 с.

147. Ольшанский И. Г. Лингвокультурология в конце XX в.: итоги, тенденции, перспективы. *Лингвистические исследования в конце XX века* : сборник обзоров. Москва, 2000. С. 26–49.

148. Папіш В. А. Семантико-функціональна природа фразеологізмів у художній прозі Закарпатоукраїнських письменників (40-90 рр. XX ст.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Ужгород. 2003. 207 с.

149. Папіш В. А. Семантико-функціональна природа фразеологізмів у художній прозі закарпатоукраїнських письменників (40–90 рр. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Ужгород, 2004. 21 с.

150. Піпаш Ю, Галас Б. Матеріали до Словника гуцульських говірок. Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області. Ужгород, 2005. 266 с.

151. Плетнева О. Л. Фразеологія говірок центральної Слобожанщини (структурно-семантичний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2004. 20 с.

152. Плющ П. П. Мовні засоби гумору в «Енеїді» І. Котляревського. Київ : Вид-во Київського ун-ту, 1959. 68 с.

153. Полюжин М. М. Про синкретичні теорії концепту. *Проблеми романо-германської філології* : збірник наукових праць. Ужгород : ЛІРА, 2006. С. 5–22.

154. Полюжин М. М., Венжинович Н. Ф. О когнитивном и лингвокультурологическом изучении фразеологии. *Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство* : сборник в честь Е. С. Кубряковой. Москва : Яз. славян. культур, 2009. С. 628–637.

155. Поп В. Реальний і віртуальний світ Дмитра Кешелі: Нарис життя і творчості. Ужгород : Мистецька лінія, 2005. 152 с.

156. Попова З. Д. Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку. *Антология концептов* / под ред.: В. И. Карасика, И. А. Стернина. Москва : Гнозис, 2007. С. 7–9.

157. Потапова О. І. Когнітивно-семантичні аспекти метафоризованих лексико-фразеологічних номінацій неправди та обману в сучасній англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2004. 19 с.

158. Прадід Ю. Ф. Із спостережень над діалектною фразеологією (на матеріалі бойківських говірок). *Мовознавство*. 1992. № 5. С. 44–47.

159. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень). Київ ; Сімферополь, 1997. 252 с.

160. Прадід Ю. Ф. Історія дослідження української фразеології (50-80-ті роки ХХ ст.). *Сучасні проблеми фразеології та фразеографії* : матеріали Міжнародної наукової конференції «Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія» (м. Київ, Інститут української мови, 12–13 травня 2011 р.) / відпов. ред. І. С. Гнатюк. Київ, 2011. С. 50–73.

161. Редин П. А. Фразеологизмы с пространственным и временным значением в современном украинском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02. Харьков, 1989. 24 с.

162. Ройзензон Л. И. О понятии «фольклорная фразеология». *Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц* : материалы межвузовского симпозиума. Тула, 1968. С. 78–81.

163. Ройзензон Л. И. К изучению диалектной фразеологии. *Общеславянский лингвистический атлас* : материалы и исследования. Москва : Наука, 1972. С. 308–322.

164. Романюк Н. В. Фразеологія верхньонадністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Запоріжжя, 2002. 17 с.

165. Руснак В. І. Зоосемічні фразеологічні одиниці як носії національно маркованої вторинної номінації. *Наукові записки. Серія: Філологічна*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. Вип. 19. С. 329–336.

166. Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород : Ліра, 2008. 480 с.

167. Сабадош І. В. Й. О. Дзендзелівський – дослідник українських говорів Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації* / ред. кол.: Ю. М. Бідзіля (голова), В. В. Барчан, Н. П. Бедзір та ін. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 24. С. 5–12.

168. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти : монографія. Сімферополь : Доля, 2013. 600 с.

169. Самойлович Л. В. Українська фразеографія XIX – поч. XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2000. 20 с.

170. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). Київ : Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. 148 с.

171. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія. Київ ; Черкаси : Брама, 2004. 376 с.
172. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
173. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 711 с.
174. Сизонов Д. Ю. Фразеологія як відбиття національної ідентичності в мас-медійних координатах *Мовознавство*. 2019. № 6. С. 64–71.
175. Скаб М. В., Скаб М. С. Біблійні фразеологізми як об'єкт мовної гри в сучасній українській літературі. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2012. Т. 25 (64), № 2 (1). С. 232–237.
176. Скиба Н. Г. Активні фразеотворчі процеси в українській публіцистичній і художній прозі кінця ХХ – початку ХХІ століть : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2005. 214 с.
177. Скоробагатько Н. О. Концептуалізація фразеологічного соматичного коду в східнослов'янських і східностепових говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луганськ, 2009. 20 с.
178. Скрипник Л. Г. Фольклорні елементи в українській фразеології. *Мовознавство*. 1971. № 2. С. 58–65.
179. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. Київ : Наукова думка, 1973. 279 с.
180. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2005. 688 с.
181. Словник фразеологізмів та паремій Чернівецької області : матеріали до словника фразеологізмів та паремій Чернівецької області / уклад.: Г. Гузь, Н. Руснак, М. Скаб, Л. Томусяк. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2017. 352 с.
182. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наукова думка, 2003. 1104 с.

183. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка. Москва : Издательство литературы на иностранных языках, 1956. 260 с.
184. Соколовська С. Ф. Норми реалізації фразеологічних одиниць у тексті. *Вісник Житомирського держуніверситету*. Житомир : ЖДУ, 2005. Вип. 22. С. 92–95.
185. Сологуб Н. М. Мовний світ Олеся Гончара : монографія. Київ : Наукова думка, 1991. 140 с.
186. Спринчак Я. О. Етимологічний аналіз фразеологічних виразів. *Українська мова і література в школі*. 1976. № 5. С. 33–38.
187. Статєєва В. І. Етнографічні діалектизми у творах закарпатських письменників (на матеріалі прози І. Чендея). *Тези доповідей науково-практичної конференції*. Ужгород, 1985. С. 98–101.
188. Ступінська Г. Ф. Фразеологія лемківського говору української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2000. 20 с.
189. Сюсько М. І. Займенник у говорах Закарпатської області УРСР. Харків : Вид-во ХДУ, 1968. 71 с.
190. Сюсько М. І. Мовний світ О. Духновича: живорозмовна й книжна стихія в творчості письменника. *Олександр Духнович – визначний педагог, мислитель і громадсько-політичний діяч Закарпаття* : матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Олександра Духновича. Ужгород, 2002. С. 30–46.
191. Тагиев М. Т. Модели структурно-семантических отношений фразеологического и лексического состава. *Проблемы устойчивости и вариативности фразеологических единиц*. Тула, 1968. С. 65–68.
192. Телия В. Н. Типы языковых значений: связанное значение слова в языке. Москва : Международные отношения, 1981. 210 с.
193. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва : Наука, 1986. 141 с.

194. Тепляков І. М. До проблеми розмежування системної і функціональної фразеології. *Проблеми слов'янства*. Львів, 1990. Вип. 41. С. 54–61.

195. Тепляков І. М. Конфронтація фразеологізмів на рівні системи та функціонування. *Мовознавчі студії* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції на пошану 75-річчя від дня народження професора Мар'яна Демського) / упоряд.: К. Іваночко, О. Кушлик, П. Мацьків. М. Стецик, М. Яким, Я. Єрмоленко, Л. Баранська. Дрогобич : Посвіт, 2010. Вип. 2. С. 394–403.

196. Тимошук Н. П. Функціонування фразеологізмів у романах Йозефа Рота : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Львівський національний університет ім. Івана Франка. Чернівці, 2005. 213 с.

197. Ужченко В. Д. Українська фразеологія. Харків : Основа, 1990. 168 с.

198. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. Київ : Освіта, 1998. 224 с.

199. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2003. 362 с.

200. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Луганськ : Альма-матер, 2005. 400 с.

201. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу: 6019 фразеологізмів. Луганськ : Альма-матер, 2005. 348 с.

202. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : навчальний посібник. Київ : Знання, 2007. 494 с.

203. Українська мова : енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm> (дата звернення: 19.03.2019).

204. Українська мова : Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський (співголова), Тараненко О. О. та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

205. Фразеологізми у творах Богдана Лепкого : словник / гол. ред. С. Є. Панцьо. Тернопіль : Джура, 2018. 432 с.
206. Фразеологічний словник української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наукова думка, 1993. 984 с.
207. Фразеологія творів Бориса Харчука : словник / гол. ред. С. Є. Панцьо. Тернопіль : Джура, 2012. 748 с.
208. Фролова І. Є. Вербалізація конфлікту у дискурсі. *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен* : монографія. Харків : Константа, 2005. С. 237–262.
209. Хома Н. Ономастичний простір в українських фразеологізмах (прислів'ях, приказках). *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія*. Івано-Франківськ, 2011. Вип. 29/31. С. 411–413.
210. Цапок О. М. Мовні засоби репрезентації концепту краса в поезії українських шістдесятників : автореф. дис. .. канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2004. 20 с.
211. Чабаненко В. А. Фразеологія говірок Нижньої Наддніпрянщини. *Проблеми дослідження діалектної лексики й фразеології української мови* : тези доповідей. Ужгород, 1978. С. 105–106.
212. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : монографія. Київ : ТОВ «Папірус», 2008. 672 с.
213. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка : учеб. пособие для вузов по спец. «Русский язык и литература». СПб. : Специальная литература, 1996. 192 с.
214. Шевченко І. С. Підходи к аналізу концепта в сучасній когнітивній лінгвістическій. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія*. 2006. № 724. С. 192–195.
215. Шевченко Л. Ю. Структурно-семантическіє особенності фразеологіческієх єдінїц сочїнїтельного тїпа (на матеріалє українського язика) : аторєф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1987. 20 с.

216. Шкуран О. В. Національно-культурне підґрунтя компаративних фразеологізмів східнословобожанських та східностепових говірок Середнього Подінців'я : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луганськ, 2011. 20 с.

217. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. Москва : Наука, 1973. 280 с.

218. Юрченко О. С. Формування фразеологічного фонду української літературної мови (кінець XVIII – початок XIX ст.). Харків : Вища школа, 1984. 208 с.

219. Юрчук Л. А. Теоретичні засади реєстру Фразеологічного словника української мови. *Мовознавство*. 1983. № 5. С. 23–32.

220. Яким М. Б. Особливості компонентного складу фразем бойківських говорів. *Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі* : тези доповідей і повідомлень XV Республіканської діалектологічної наради. Житомир, 1983. С. 245–246.

221. Яким М. Б., Зубрицька М. І. З діалектології Бойківщини: іменникова словозміна, іменникова фразеологія. Дрогобич : Коло, 2002. 148 с.

222. Börner W. Kognitive Linguistik und Fremdsprachenerwerb. Das mentale Lexikon. Tübingen : Narr, 1994. 258 s.

223. Gibbs R. W. Idiomacy and human cognition. *Idioms: Structural and psychological perspectives* / ed. by M. Everert, E-J. van der Linden, A. Schenk, R. 58 Schrender. Hillsdale / New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1995. P. 97–116.

224. Harman G. H. Some philosophical issues in cognitive science: Qualia, intentionality, and the mind – body problem. *Foundations of cognitive science*. Cambr. (Maas.); L. : MIT, 1989. P. 831–848.

225. Herweg M. Hamburger Arbeitspapiere zur Sprachproduction, Kognitionswissenschaft. Hamburg, 1992. 234 s.

Додаток А

Тематичні групи фразем, зафіксованих у художніх творах М. Дочинця

Тематичні групи	Зафіксовані у фразеологічних словниках (ФСУМ, СФУМ, Ужченко)			Не зафіксовані у словниках (ФСУМ, СФУМ, Ужченко, Гуйванюк, Сабадош)			Заг. к-сть
	Заг. к-сть	Традиційні	Трансфор.	Заг. к-сть	Загальновж.	Автор. худ.	
Фраземи на позначення дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим	180	100	80	367	110	257	547
Фраземи на позначення якості, ознаки, стану предмета, явища, дії	93	57	36	358	51	307	451
Фраземи на позначення характеристики, властивості та якості особи / неособи	67	41	26	304	98	206	370
Фраземи на позначення фізично-емоційного стану особи	65	19	46	256	73	183	321
Фраземи на позначення мовленнєвої та мисленнєвої діяльності	41	25	16	172	45	127	214
Фраземи на позначення періоду, часу, місця, кількості	24	19	5	87	24	63	111
Фраземи на позначення	4	2	2	82	14	68	86

зовнішнього вигляду особи							
Фраземи на позначення абстрактних явищ	4	1	3	77	26	51	81
Фраземи на позначення природних явищ, стану природи	0	0	0	80	9	71	80
Фраземи на позначення місця людини у суспільстві та позначення спорідненості між людьми	13	6	7	51	26	25	64
Фраземи-вислови біблійного походження	7	3	4	29	14	15	36
Фраземи на позначення лайливих слів, прокльонів та іронії	3	2	1	13	1	12	16
Не визначено	3	0	3	114	45	69	117

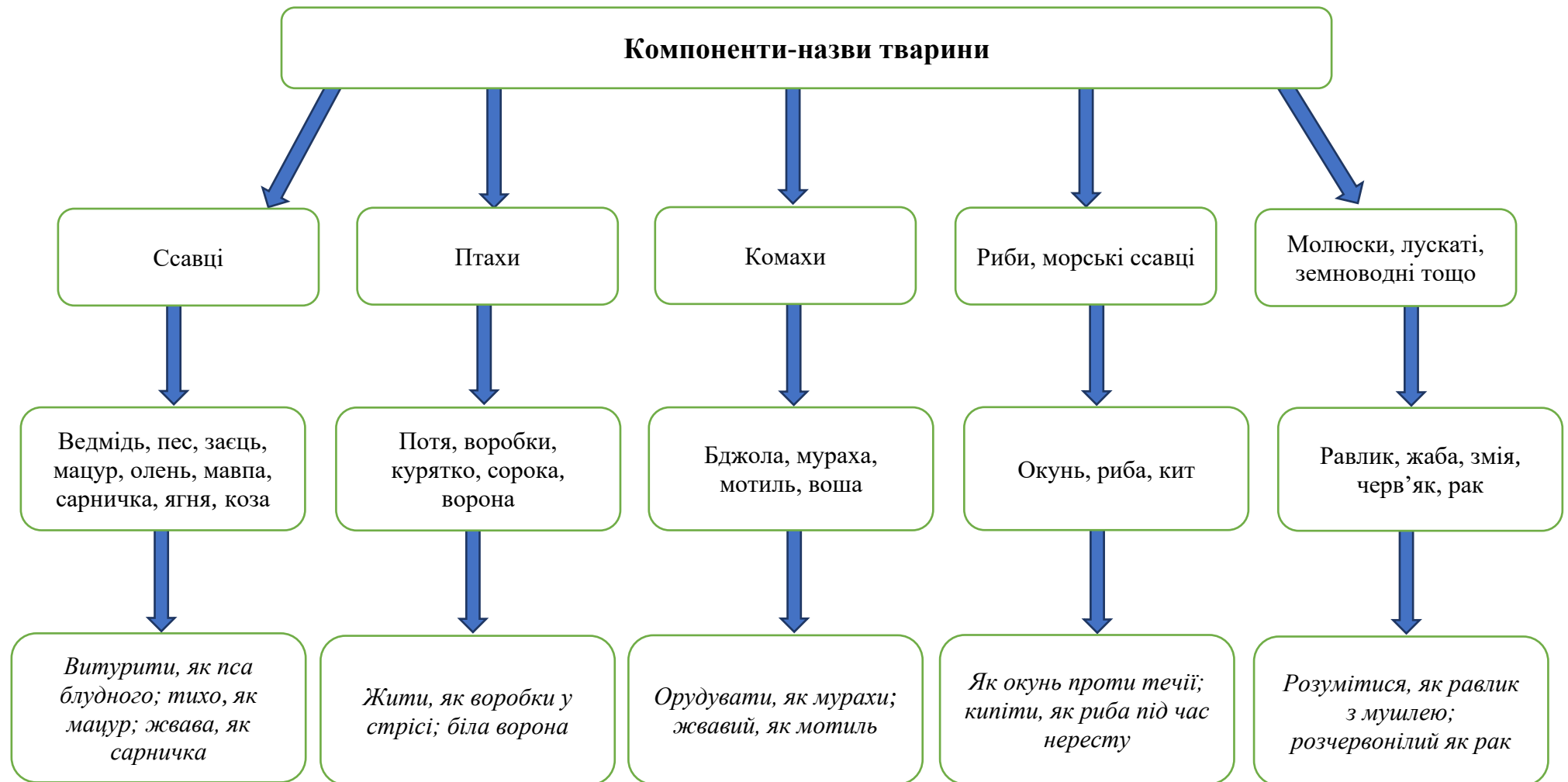
Додаток Б

Тематичні групи фразем, зафіксованих у художніх творах Д. Кешелі

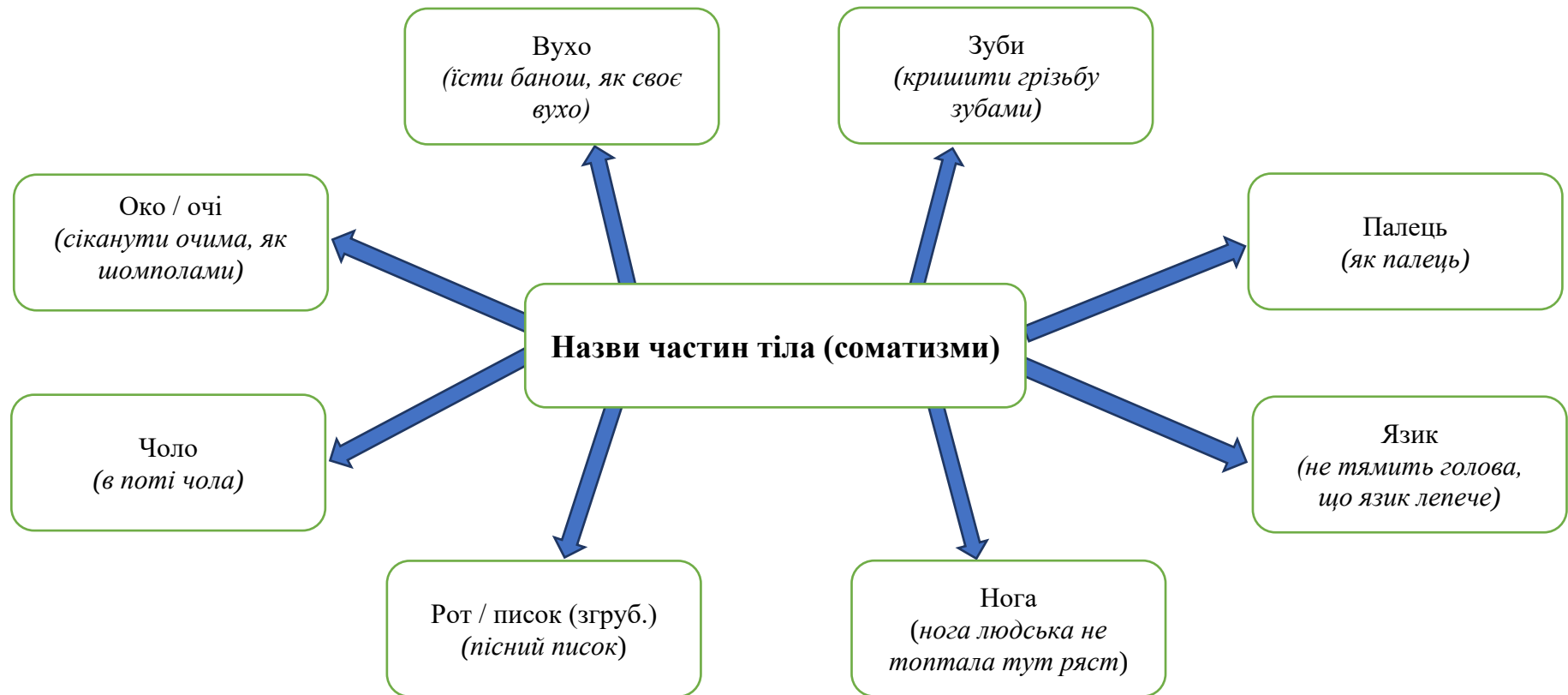
Тематичні групи	Зафіксовані у фразеологічних словниках (ФСУМ, СФУМ, Ужченко)			Не зафіксовані у словниках (ФСУМ, СФУМ, Ужченко, Гуйванюк, Сабадош)			Заг. к-сть
	Заг. к-сть	Традиційні	Трансфор.	Заг. к-сть	Загальнонавж.	Автор. худ.	
Фраземи на позначення дій, вчинків, поведінки людини, діяльності у стосунках із будь-ким, будь-чим	119	60	59	137	50	87	256
Фраземи на позначення якості, ознаки, стану предмета, явища, дії	51	30	21	162	47	115	213
Фраземи на позначення фізично-емоційного стану особи	76	35	41	128	42	86	204
Фраземи на позначення характеристики, властивості та якості особи / неособи	39	19	20	86	38	48	125
Фраземи на позначення лайливих слів, прокльонів та іронії	2	0	2	120	15	105	122
Фраземи на позначення мовленнєвої та мисленнєвої діяльності	41	17	24	77	21	56	118
Фраземи на позначення	21	17	4	35	11	24	56

періоду, часу, місця, кількості							
Фраземи на позначення зовнішнього вигляду особи	4	1	3	42	7	35	46
Фраземи на позначення абстрактних явищ	4	4	0	26	11	15	30
Фраземи на позначення місця людини у суспільстві та позначення спорідненості між людьми	4	0	4	18	10	8	22
Фраземи на позначення природних явищ, стану природи	5	1	4	17	0	17	22
Фраземи-вислови біблійного походження	1	0	1	15	12	3	16
Не визначено	5	5	0	16	7	9	21

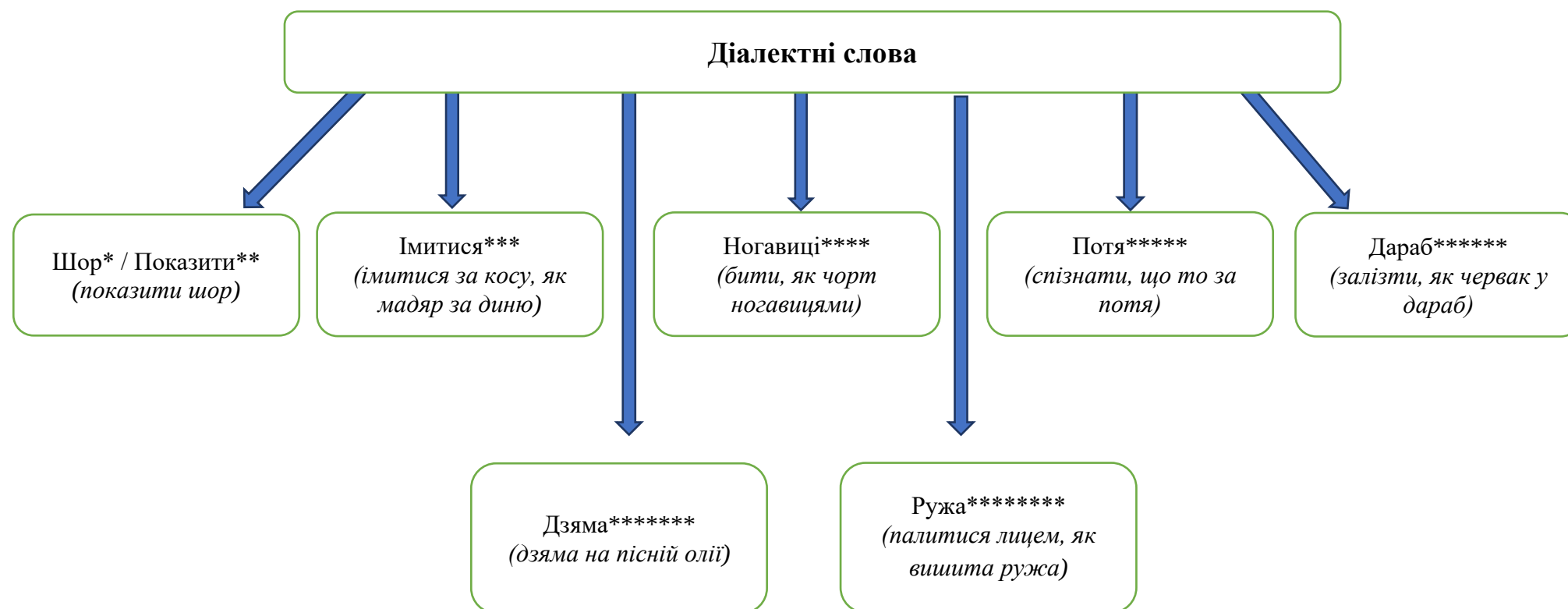
Назви тварин у фраземіці М. Дочинця

Назви частин тіла (соматизми) у фраземіці М. Дочинця

Діалектизми у складі фразем у прозових творах М. Дочинця

* шор – ‘ряд, шеренга; черга’ [166, с. 423].

** показити – ‘побити, потрошити (про скло, кераміку і под.)’ [166, с. 247].

*** імитися – ‘ловитися’ [166, с. 134].

**** ногавиці – ‘штани’ [166, с. 209].

***** потя – ‘пташка’ [166, с. 270].

***** дараб – ‘кусок; скиба; частина земельної площі’ [166, с. 60].

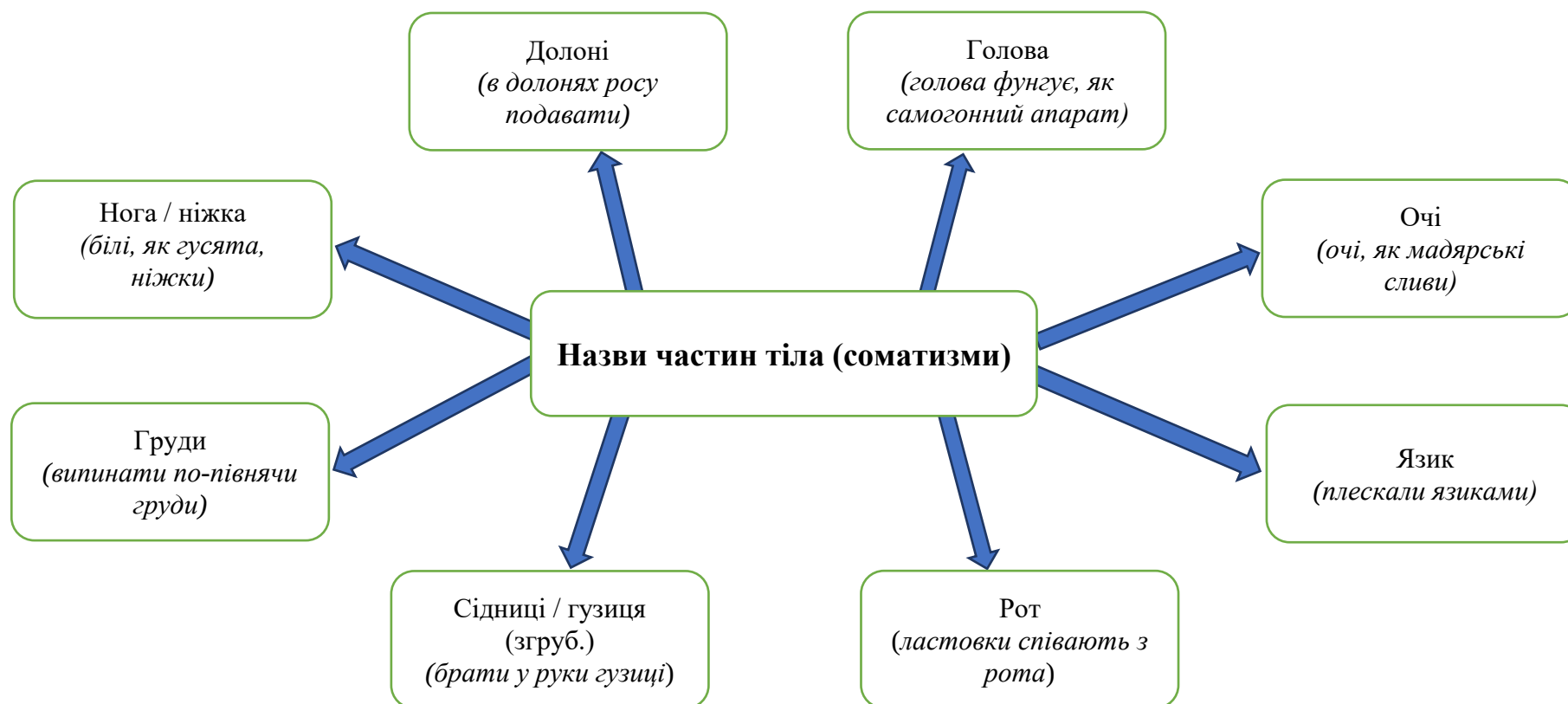
***** дзяма – ‘юшка; навар із сушених фруктів’ [166, с. 64].

***** ружа – ‘троянда’ [166, с. 324].

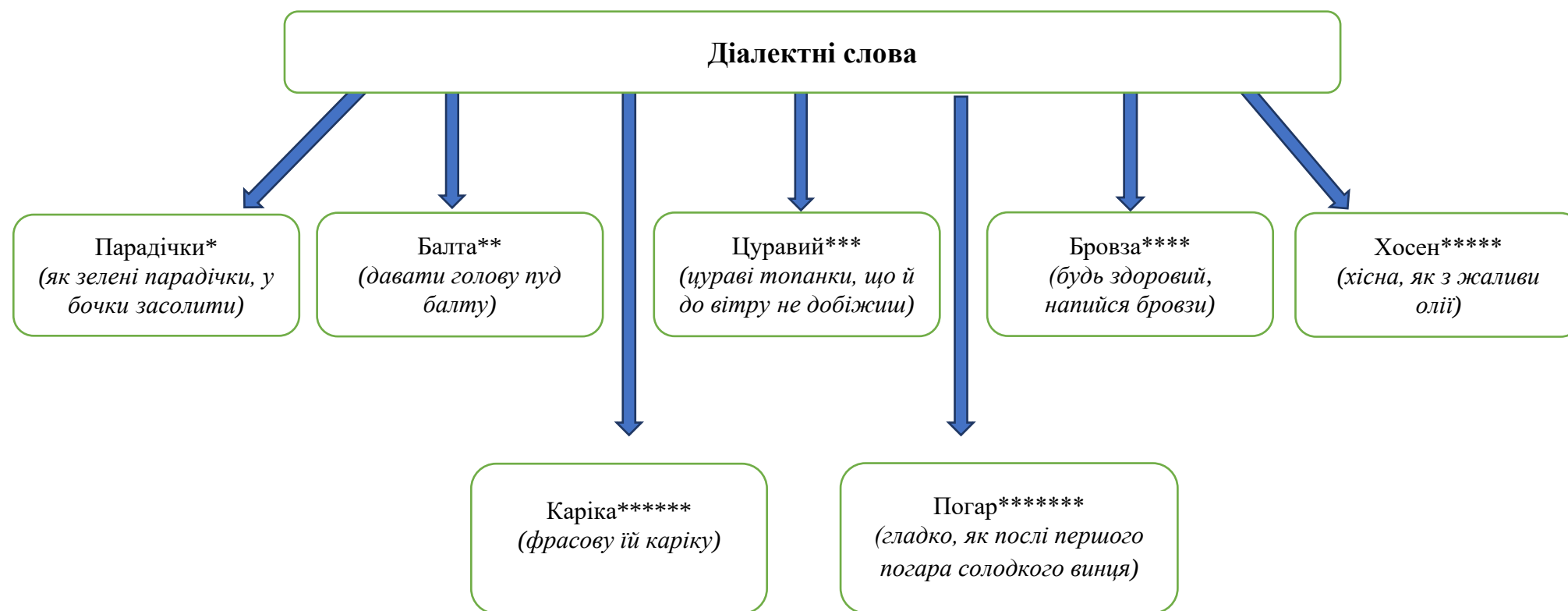
Назви тварин у фраземіці Д. Кешелі

Назви частин тіла (соматизми) у фраземіці Д. Кешелі

Діалектизми у складі фразем у прозових творах Д. Кешелі

* парадічки – ‘помідори, плід помідорів’ [166, с. 217].

** балта – ‘сокира’ [166, с. 20].

*** цуравий – ‘порваний, зношений’ [166, с. 410–411].

**** бровза – ‘сода(питна)’ [166, с. 31].

***** хосен – ‘користь, вигода’ [166, с. 404].

***** каріка – ‘кільце з дроту, яке вставляють у рило поросяти, щоб не могло рити; кружок на кухонній плиті’ [166, с. 139].

***** погар – ‘склянка, стакан’ [166, с. 238].

Лінгвокультурні концепти у творчості М. Дочинця і Д. Кешелі

